

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԷՈՒԹԵԱՆ

ՄԻՈՂ

2019

ՕԳՈՍՏՈՍ – ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ ԹԻՒ 8 – 12
ՂԱ. 91 ՏԱՐԻ – ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ՄԻՈՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԹՈՒԹԵԱՆ

ՂԱ. 91 ՏԱՐԻ – ՆՈՐ ԵՐԶԱՆ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՅ ՅԱԿՈԲԵԱՆՅ
ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

2019	ՕԳՈՍՏՈՍ – ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ	ԹԻԻ 8–12
2019	AUGUST – DECEMBER	№ 8–12

SION

A QUARTERLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE
ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

VOL. 91

ST. JAMES PRESS
JERUSALEM

*Իրաւատէր՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արքեպիսկոպոս Մանուկեան,
Հայ Պատրիարք Երուսաղէմի*

*Proprietor: His Beatitude Archbishop Nourhan Manougian
Armenian Patriarch of Jerusalem*

*Գլխաւոր խմբագիր՝ Տ. Ներսէհ Աբեղայ Ալոյեան
Editor in Chief: Father Nerseh Aloyan*

*Խմբագրի օգնական՝ Յովհաննէս Սարկաւազ Պետրոսեան
Assistant Editor: Deacon Hovhannes Petrosyan*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

150 տարիներ անցեր են Մեծն Կոմիտասի ծննդեան թուականին:

Սոյն խմբագրականով չենք ուզեր թերգնահատել մեր Ազգային եւ եկեղեցական երաժշտութեան բոլոր մշակները, որոնք ժամանակին ըրին ու տուին իրենց կարելին մեր ժողովրդական եւ կրօնական երաժշտութեան, դարերու ընթացքին:

Անկասկած, Աննման Կոմիտաս Վարդապետի երաժշտութեան հոգեպարար կախարդանքը մեզի կու գայ ժողովուրդի տրտում, բայց միաժամանակ քաղցր լինելութենէն, որովհետեւ մարդիկ իրենց ժամանակին պատկանելէն աւելի կը պատկանին իրենց ժողովուրդին, եւ անոնք որոնք՝ քիչ թէ շատ ծանօթ են Կոմիտաս Վարդապետի մեզի թողած երաժշտական աւանդին, անպայման կը հասկնան թէ ուրիշ կու գար անոր աստուածապարգեւ երաժշտական տաղանդը: Դժբախտաբար, այս օրերուն հայու հոգին ի վիճակի չէ երկինքներու քաղցրութեան հրդեհը վար իջեցնելու, ինչպէս կ'ընէին մեր երբեմնի հայրենիքի մտաւորականները:

Մերօրեայ մտաւորականներու կշիռ մը կազմելը թերեւս ներկայիս դժուար ըլլայ, որովհետեւ մարդիկ մեծ կ'ըլլան համաձայն իրենց ձգտումներուն: Անշուշտ մեծ են անոնք՝ որոնք կը փորձեն ընել իրենց կարելին, սակայն մեծագործ են անոնք՝ որոնք գիտեն անկարելին վերածել կարելիի, գոնէ բնութեան եւ մարդկային ընկերութեան պայմաններուն ներած չափով, եւ Անմահ Կոմիտաս մէկն էր ասոնցմէ: Ան եղաւ Հայկական երաժշտութեան Մեսրոպ Մաշտոցը, որ նուիրեց իր կեանքը իր Ստեղծիչին եւ ատով իր կարգին կարենալ ազգային նկարագիր մը տալու մեր հոգեւոր եւ ժողովրդական երաժշտութեան: Քէօթահիւս, համեստ ընտանիքի մը մէջ ծնած փոքրիկ Սողոմոնը, սահմանուած էր մեծութեան եւ ապագայի այդ համեստ կրօնականը՝ Կո-

միտաս Վարդապետ, գտաւ ճամբան երկնային լոյսը բերելու իր ժողովուրդին: Ան գիտցաւ երկնքի լոյսը բերել իր հայրենի ժողովուրդին:

Ըստուած է թէ անհատներ, նման ազգերու, կ'ապրին միայն հոգեկանով, որ է լեզու, գիր եւ արուեստ: Անոնք որոնք կը յաղթեն իրենց մէջ գտնուող աշխարհին, անոնք իսկական մեծութիւններ են, եւ Մեծ Վարդապետը՝ Կոմիտաս եղաւ մին այդ մեծութիւններէն, որ յաղթահարեց կեանքի, մանաւանդ Եւրոպական ոստաններու փորձութիւններուն ու դժուարութիւններուն, մղած միակ ձգտումէ մը, Հայ երաժշտական արուեստը ներկայացնելու Եւրոպական հանրութեան: Մինչեւ Կոմիտաս, ո՞վ կամ ո՞ր հայ երաժշտագէտը գիտցաւ իրագործել այն՝ ինչ որ Անմահ Վարդապետը ըրաւ, որ մեր ժողովուրդի լինելութեան արմատներէն ծաղկեցուց մեր երաժշտութիւնը: Յետագարձ հայեացք մը երկվայրկեանի համար Կոմիտասի բացառիկ անձին վրայ, արդէն ենթական կը լեցնէ անբացատրելի հիացումով, հակառակ իր փխրուն ֆիզիքականին, սակայն միաժամանակ ունեցած հոգեկան անասելի մեծութեան: Ինչպէ՞ս եւ ուրկէ՞ էր անոր այդ քաղցր, սակայն միաժամանակ հզօր անհատականութիւնը, որ իր ժողովուրդին մէջ այդ անբացատրելի ու մեծ սէրը բերած էր: Մեսրոպ Մաշտոցի նման Գիրերու Գիւտէն առաջ ունեցած էր տեսիլքը իր երաժշտութեան, որ կու գար դարերու խորէն, հայոց լեռներէն, դաշտերէն եւ վանքերէն:

Դժբախտաբար, մեր Յեղասպանութեան տարիները, եկան ցնցելու անմեղ ու ջինջ կեանքը Կոմիտաս Վարդապետի, որուն ամբողջ էութիւնը կը խախտուէր, եւ որ կու գար վերջակէտ դնելու մեր աննման հանճարին ստեղծագործական կեանքին: Փա՛ռք ու պատիւ անոր յիշատակին, որ վառեց կանթեղը մեր եկեղեցական-ազգային երաժշտութեան, եւ մաղթենք որ Հայր Աստուած տայ մեզի նոր Կոմիտասներ:

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՕՍՔ

Աստուածաբանութիւնը՝ Աստուծոյ խորհուրդն է դէպի մարդը խոնարհած, մինչ իմաստասիրութիւնը մարդուն խորհուրդն է առ Աստուած բարձրացած:

Մենք երջանիկ կ'ըլլանք միայն՝ ուրիշները երջանկացնելով:

Մօր սիրտը բնութեան գլուխ գործոցն է:

Բանականութիւնը կը յաղթէ երբ լաւ կը վարուի անոնց հետ՝ որոնք զուրկ են անկէ:

Երջանկութիւնը այն գնդակն է որուն ետեւէն կը վազենք որքան ատեն որ այն կը գլորի, ու երբ կանգ առնէ՝ ոտքով կը հարուածենք:

Հաճոյքը կը հաստատուի ցնորքներու վրայ, մինչ երջանկութիւնը՝ ճշմարտութեան վրայ:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ**REVD. DR. NERSES VREJ NERSESSIAN****REVIEW ARTICLE: THE ARMENIAN APOSTOLIC ORTHODOX CHURCH AND THE VISION OF THE FRATRE UNITORES OR UNIFYING FRIARS AMONG ARMENIANS.**

This is a review article on Father John Whooley's, 'The Armenian Catholic Church: A general overview', *One in Christ*, vol.52, No2 (2018), pp.318- 338.

This is an extended review on Father John Whooley's above mentioned article. The whole work is tainted by a priori conviction which leads to disconcerting conclusions. The author has inevitably put too much reliance on a limited number of Catholic Mkhitarist authors, which are replete with factual errors, and biased approach to theological and historical matters. There is little or no searching critique of his sources and takes no account of more recent works on the most complex issues.

Contrary to what Catholic Mkhitarist scholars suggest (Amaduni, Akinian, Kogian, Hats'uni, Inglizian, Zekyan) the initial condemnation of the decisions of the Council of Chalcedon was made at the First Council of Dvin in 506, convened by Catholicos Babgen I Ut'metsi (490-516), with the participation of the Georgian and the Caucasian Albanian (Aghvank') Churches.¹ The Second Council of Dvin was convened on Palm Sunday 29th of March 554 during the Catholicate of Nerses II Bagrevandtsi (548-557), on the 24th year of the reign of King Khosrov and the 14th year of the reign of Emperor Justinian. Catholicos Babgen in his 'Letter from the Armenians to the Orthodox in Persia' states very clearly that the Nestorians who had gained ground and were disturbing the peace of the Christians in Persia for they were emboldened by the Council of Chalcedon:

"We flee from and deny the false Teaching (lit. "the lies" (stoutut'iwn') of Nestorius and of others like him [whose teaching was confirmed] in Chalcedon; we know these people as having departed [only] feignedly from both the Gentile and Jewish errors, for they confess the same Gentile and Jewish doctrines and seduce into error the minds of the innocents".

The reasons for rejecting the Council of Chalcedon were several. Firstly, in 506 as relations between Byzantium and Persia were improving, the Armenian Catholicos Babgen, summoned the First Council of Dvin after Armenians had accepted Emperor Zeno's (471-491) *Henetikon* (482). Catholicos Babgen in his Letter refers to the *Henetikon* in no uncertain terms:

¹ **E.Ter Minasyan**, 'Babgen kat'oghikosi zhoghvi t'vakane ev teghe' (The date and place when Catholicos Babgen convened his council), *Patma-banasirakan hetazotutyunner* (Erevan, 1971), pp.31-44. Artashes Ghazaryan, 'Dvini ekeghetsakan zhoghovner' (The Church Councils convened in Dvin', *Kristonya Hayastan Hanragitaran* (Erevan, 2002), pp.275-278; Nerses V.Melik Tangian, *Hayots ekeghetsakan irawunke* (Armenian church canon laws) (2nd printing, Tehran, 2004), see pp.312-371 for the canons of the 5 councils held in Dvin.

² *Girk Tghotots* (Book of Letters) (2nd ed. Jerusalem, 1994, p.158); Leif Frivold, *The Incarnation. A study of the Doctrine of the Incarnation in the Armenian Church in the 5th and 6th Centuries according to the Book of Letters* (Oslo, 1981), pp.175-176; M.Tallon, S. J., *Livre Des Lettres* (Girk Thghotots) (Beyrouth, 1955).

‘The synod of Armenians, Georgians, and Albanians consider the Henetikon as a document of faith’. Secondly, between 480 and 484 the *Refutation of the Articles of the Council of Chalcedon* by Timothy Aelurus (called Cat, Weasel) (d.477) was available to the Armenian theologians in its Armenian translation.³ Thirdly, Catholicos Hovhannes Mandakuni (478- 490) before Catholicos Babgen had rejected the Council of Chalcedon in his *‘Treatise against the Council of Chalcedon called Demonstration’* [Apats’oyts’].⁴ Finally, in a short treatise attributed to Moses Khorenatsi, the author defends the *‘one nature of the incarnate Word of God’*.⁵ The historian sets out his understanding of the ecclesial impact of Nestorianism on the whole church in these confessional terms: ‘In those times the impious Nestorius unworthily sat on the episcopal throne of Byzantium. And following the Jewish interpretation he blasphemed the all-holy virgin as being the mother of a man and not the mother of God. For the one born from her had a beginning [he claimed] but was called Son by grace from Mary and another was Son from the Father before ages; so that there was two Sons, whereby the Trinity became a Quaternity. Therefore, the holy fathers gathered in Asia at Ephesus, which faces the sea. In a written statement Celestine of Rome, Cyril of Alexandria, Juvenal of Jerusalem, John of Antioch, Memnon of Ephesus, Paul of Emesa, Theodotius of Ancyra, and many others, altogether two hundred fathers, anathematized Nestorius and confessed our Lord Jesus Christ as one Son of God and the all-holy Virgin Mary as the mother of God’⁶. The Mkhitarist Fathers in their longstanding practice either regard these authors as adhering to Chalcedon or question the authenticity of the texts or as last resort relocate them to later centuries, whichever one comes to their fancy. Father Whooley fails to re-appraise their arguments in the light of current scholarship including perhaps the most distinguished theologian and member of the Mkhitarist Congregation Father Poghos Ananian, who defines the criticism of the above listed colleagues as: ‘artificial, contrived and pure suppositions’.⁷ In his analysis of the facts Gareth Fowden reaches this conclusion: ‘The chronology of the gradual process by which in the course of the sixth century Armenia officially rejected Chalcedon is murky; but the “Pancaucasian” First Council of Dvin set the tone in 506 by proclaiming the allegiance of the Armenian, Iberian and Albanian hierarchies to the councils of Nicaea and Constantinople and condemning Nestorianism along, less directly, with Chalcedon, deemed Nestorian’⁸. The Armenian church along with the other Oriental Churches ‘rejected the council of Chalcedon for the same reason as most of the east: because they judged the Chalcedonian definition to be incompatible with the doctrine *‘One incarnate nature of God*

³ Karapet vrd.Ter Mkrtchian and Ervand vrd. Ter Minasian, *Timot’eosi episkoposapeti Hakacharutiwn ar sahmanealsn i zhoghovotsn Kaghkedoni* (Holy Ejmiadsin, 1908); T. E. Gregory, ‘Timotheos Ailouros’ *ODB*. vol 3, pp.2086-87; Syriac version (ed.), Y. Ebied in *After Chalcedon* (Louvain,1985); David Johnson, ‘Pope Timothy II Aelurus. His life and his importance for the development of Christianity in Egypt’, *Coptica*, vol. 1 (2002), pp.77-89.

⁴ Catholicos Komitas, *Knik Hawatoy endhanur surb ekeghetswoy (Le Sceau de la Foi)*, published by Karapet episkopos [Ter Mkrtchian] (Holy Ejmiadsin, 1914), pp.130-133 ; M.Tallon, *ibid.*, pp.78- 138.

⁵ Girk Tghtots, *ibid.*, pp.163-171 (Jerusalem 1994 ed.)

⁶ Movses Khorenatsi, *History of the Armenians*, translation and Commentary by Robert W. Thomson (Harvard University Press,1978), Book III,\$ 61.p.335; L.R. Karimyan, Dvini 506 t’zhoghovi hakanestorakan voroshumnere (The Council of Dvin of 506 and its ant-Nerstorian decisions), *Hay Astvadsabanakan: gitakan hodvadsneri zhoghovadsu* (Erevan, 2008),157-165; E.G.Ter-Minasyan, ‘Nestorakanut’yune Hayastanum’ (Nestorianism in Armenia) in *Patma-Banasirakan Hetazotut’yunner* (Historical-Philological investigations) (Erevan, 1971), pp.330-393.

⁷ Fr. Poghos Ananian, *K’nnut’iwn Hay ekeghtswoy patmutean E ew Z dareru shrjanin (Recherches sur l’histoire de l’eglise Armenienne du V et VI siècle)* (Venice,1991), p.12,note 4.

⁸ Gareth Fowden, *Empire to Commonwealth. Consequences of monotheism in late antiquity* (PUP,1993), pp. 104-109; John Meyendorff, *Imperial Unity and Christian Divisions* (St Vladimir’s Seminary Press, New York, 1989), p.282.

the Word’ and felt therefore that Cyril had been betrayed by the Council’.⁹ The plain truth is that Mkhitarists by placing the rejection of the Council of Chalcedon to a date as late as possible, is an attempt at legitimising in a haze of legend the schism created by the Armenian Uniate and Roman Catholic hierarchies.

The term ‘Uniate’ (*Lat. Unio, Unia*) was first used at Brest-Litovsk (1595). Roman controversialists like to allow it to be thought – they are generally too wise to state it openly - that any given body of Uniates is an original, faithful remnant, which has remained true to Rome and refused to go into schism. It is inspired by their general assumption that the Armenians remained in communion with the ‘Catholic Faith’, implying the faith of the church before the Council of Chalcedon. In order to strengthen their argument that the Armenian Uniate Church is the true descendent of the ‘Ancient Orthodox and Catholic’ Armenian church, they try to show that even after the mother church rejected Chalcedon, there remained a ‘Catholic’ remnant in the Armenian church. There is no evidence to bear the weight of such a claim.

The chief evil of the Crusades was the belief that military aggression can serve the spread of Christianity, and that the sword can sometimes be more efficient than the word in the presentation of the Gospel. ‘For the Son of God did not come into the world and suffer the cross to acquire land but to redeem captives and to recall sinners to repentance’¹⁰. It was during the 3rd and 4th crusades that a document called *Lettera dell’ amicitia e dell’ unione di Constantino gran Cesare e di san Silvestro Sommo Pontifice, e di Tridate re dell’ Armenia, e di S.Gregorio Illuminatore della Nazione Armena scritta nell’anno del signore 316* (Venice, 1695) known in Armenian as “*Dashants T’ught*” surfaced in Cilicia. This forgery formed the bases for Clemens Galanus’s *Consiliationis ecclesiae Armenae cum Romans ex ipsis Armenorum ecclesia, et Doctorum testimoniis, in duas partes, Historialem & Controuersialem diuisa* (*SCPF, Romae, 1690*). Such a forgery could have been conceived at no period other than when the Armenians ruled Cilicia. This forgery was composed broadly between the years 1141 and 1238. In 1141, Catholicos Grigor III P’ahlavouni (1113-1166) after participated in the Latin Council of Antioch, visited Jerusalem in the company of the papal legate, Cardinal Alberic. This event is described by the historian Kirakos Gandzaketsi in these terms: “...the ancient treaty between Trdat and Saint Gregory [the Illuminator], and the Emperor Constantine and the Patriarch Sylvester, was renewed’.¹¹ The methods used were often unworthy of the high ideals. The deception was an attempt on the part of Rome to bring the Armenian Orthodox church into her fold. During the Cilician period alone attempts to subject the Armenian church to papal jurisdiction were undertaken by the following popes; Innocent II (1130-1143), Eugenius III (1145-1153), Lucius III (1181-1185), Clement III (1187-1191), Innocent IV (1243-1254) and Urban IV (1261-1264).¹²

⁹ Andrew Louth, ‘Why did the Syrians reject the Council of Chalcedon?’ (eds), Richard Price and Mary Whitby, *Chalcedon in Context Church Councils 400-700* (Liverpool University Press, 2009), p.115.

¹⁰ Henry of Susa (Hostiensis), *Summa aure*, 3, 19 (Venice, 1574) quoted by Giles Constable in ‘The Historiography of the Crusades’ (eds.), Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh (Washington, D.C., 2001), p.15.

¹¹ Kirakos Gandzaketsi, *Patmutiun Hayots* (History of the Armenians) (ed.), by K. A. Melik’-Ohanjanyan (Erevan, 1961), pp.117-118. «...զիմն դաշինսն Տրդատայ եւ սրբոյն Գրիգորի եւ Կոստանդիանոսի կայսեր եւ Սեղբեստորոսի Հայրապետին վերստին նորոգեցին»; Vrej (Nerses) Nersessian, *Catalogue of early Armenian Books (1512-1850)* (The British Library, 1980), pp.10-11; Vrej Nersessian, ‘Did Trdat meet Constantine I the Great’, *HHH* (1999 vol.19), pp.65-70.

¹² Tirayr vrd Panosian [*Anapatakan*], *Hamarot patmutiun Hay – Latinakan yaraberuteants skizben mintchew 1382* (Brief account of the history of Armenian -Latin relations from the beginning to 1382) (Antilias, 1973); H. M. Bartikian, ‘*Dashants’ Tught*’. Kazme, steghdsman zhamanake, heghinaken u npatake (*Lettera dell’ amicitia...* Contents, time of composition, author and purpose), *Studia Armeno-Byzantina* (Erevan, 2006), vol.III, pp.179-230; reprinted from *PBH* 2 (2004), pp.65-116; Robert W. Thomson, ‘The Crusaders through Armenian eyes’ in

The author's contention that the Armenian Catholic Church finds the term 'Uniate' applied 'to itself as doubly unacceptable, pejorative, and historical inaccurate' is rather perplexing. The term Uniate was coined in the west and used by them for Christians of any Eastern rite who were in union with the Pope. A 'uniate' is a person who is a Roman Catholic but belongs not to the Latin but to an Eastern rite. The 'Uniates' are product of the Latinising activities of the Catholic missionaries who called their organisation '*Fratres Unitores*', their sole mission being to make every effort to unite the Armenian Church to the Church of Rome. In the Armenian Apostolic Orthodox Church the term used for Armenian Uniates is 'Franks' and the pejorative term is '*Akht'arma* or *Aght'arma* from the Turkish *aqtarma* used for the first time in 1287 by the historian Samvel of Ani meaning 'tail-cut, vulgar, confused'¹³. This term was coined for those Latinophile Armenians who spoke a version of Armenian that had been corrupted with Latin words and phrases defined by the term *aght'armayut'iwn* similar to the term *dzat'* used for Chalcedonian Armenians. The Orthodox Church, as the 'One, Holy, Catholic, and Apostolic Church' in her profound ecclesiastical self-consciousness believes unflinchingly that the past method of 'uniatism' is not the way to re-establish unity¹⁴. The Orthodox Church considers all efforts to break the unity of the Church, undertaken by individuals or groups under the pretext of maintaining or allegedly defending true Orthodoxy, as being worthy of condemnation. It is worth to remember that for the East *koinonia* (communion, fellowship) has primarily remained the goal of believers in local churches. Reciprocity does not imply equilibrium.

The largest non-Greek unit in the Byzantine Empire were Armenians. From the time of the official break between the Imperial and the Armenian Churches (506), the early seventh century, was marked with endless deafening polemics, recriminations and stereotypical ethnic insults. The Armenian community was divided on the confessional line one opposing the Armenian "Monophysites" (non-Chalcedonians), who maintained their allegiance to their national autocephalous Church in schism with Constantinople and the "Chalcedonians", who had accepted communion with Imperial Orthodoxy. Like the Armenian Catholics, the Chalcedonian Armenians in the Byzantium in c. 700 composed a treatise called *Narratio de Rebus Armeniae*, which purports to show that the Armenians had always been united to the Byzantine Church. This text has survived only in Greek. It describes from a pro-Chalcedonian viewpoint the relation between the Armenian and Greek churches.¹⁵ Among Chalcedonian Armenians there were some who had the ability to ascend to the throne of an empire which signifies integration into the highest echelons of society. But there were also those who failed to integrate fully and were contemptuously called *Dsayt'/Tzatoi*. Armenian Orthodox sources, view them as renegades and apostates, make it amply clear that the *Dsayt'* (Ծայթ) belonged to neither Greek or Armenian society, both of which rejected them. As late as 1410 Mkhitar Aparants'i characterises the *Dsayt'* as 'Armenians only in language and script, but in everything else altogether in agreement with the Greeks and all their writings'.

The Crusades from the perspective of Byzantium and the Muslim World, (eds.), Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh (Washington. D.C., 2001), pp.76-77.

¹³ *Aght'armay* was the name given to the *Fratres Unitores* which means 'witch' or 'apostate' derived from the word *aghtark'*. See Hratchy Acharyan, *Hayeren armatakan bararan* (Armenian Etymological Dictionary), (Erevan, 1971), vol. I, p.128.

¹⁴ Serge Keleher, 'Reflections on 'Uniatism as a method of Union', *Sobornost* 13:2 (1992), pp.55-64; Uniatism as a method of union in the past and the present search for full communion, 'ibid, pp. 49-54.

¹⁵ Gerard Garitte, *La Narratio de rebus Armeniae, edition critique et commentaire CSCO* (Louvain, 1952), vol. 132; subsidia 4; Armenian translation from the Greek by H. M. Bartikian in *BM* 6 (1962), 457-470; Levon Avdoyan. 'Narratio de Rebus Armeniae' in (ed), *ODLA* (Oxford, 2018), vol. 2, p.1058; J. P. Mahe, 'La Narratio de Rebus Armeniae (traduction française)', *REA* NS.25 (1994-95), pp. 429- 38.

The *Dsayt* failed to integrate into Byzantine society in a fashion similar to that of their aristocratic compatriots, despite the fact that they too unquestionably adhered to the Chalcedonian confession, although they continued to use Armenian as a liturgical language. Pghos Taronatsi (1050-1123) in his *Letter Against Theopistos the Roman philosopher* writes ‘This is now the case with the Dsayt’... who have a perverted faith among the Armenians that is to say, they call themselves Greeks although with an Armenian tongue’.¹⁶

To excavate a stratum of thinking that is of archaeological interest in order to imply that there was an organised ‘Roman Catholic’ church ‘prior to Chalcedon’ cannot be allowed to pass without challenge. The author forgets that there was no concept of Roman Catholicism and a Roman Catholic church at the time of St. Gregory the Illuminator. The idea of a “Roman Catholic [Universal] church” as a separate ecclesiastical hierarchical entity came into being as a result of the schism between Rome and the Ecumenical Patriarchate of Constantinople in 1054 as a result of the introduction of the *‘Filioque’* clause (doctrine of the Holy Spirit proceeds not from the Father alone, but also from the Son) into the Nicene Creed and over the issue of the canonical authority of the Pope in the Ecumenical Church. Until then there was but One Universal Church with many local autonomous and autocephalous sees. ‘Holy, Apostolic, Catholic’ (*Universal*= arm. = *Endhanrakan*) are the four marks of the church. The word ‘Catholic’ [= *Endhanrakan*] applies to the faith of the whole church, i.e. doctrine believed everywhere, always, and by all. ‘Orthodox’ is not such a mark, but it is important in as much as it declares that its beliefs and doctrines are true. Strictly speaking ancient churches do not have ‘names’ of their own, because they are parts of the self-same universal church. They are designated by the name of the land where they operate or have their headquarters. So, we have the self-same church in Armenia (Hayastaneayts), Rome, Greece, Russia. The Church, as Christ’s body, is not supposed to make distinctions based on ethnicity ‘for you are all one in Jesus’ (Gal.3:28). The one Church was always a federation of churches, united in faith and distinguished in order and administration. In the words of Prof. Hans Kung ‘it had taken around six hundred years for the papacy, after countless setbacks and defeats, to shape a Roman Catholic Church. The aim of this program was sole rule by the pope in the church and the world, allegedly established by the Apostle Peter. Obedience to God, must be obedience to the church, the obedience to the church is obedience to the pope’.¹⁷ Never did the East know and accept a monarchical episcopal jurisdiction upon the whole church. A condition of the participation of the Armenian church in inter-confessional dialogues, since the time of Nerses IV Klayetsi (1166-1173), Grigor IV Tgha (117-1193) and Nerses Lambronatsi (1153-1198), including in the recent theological dialogues between the Orthodox Churches and the Oriental Orthodox and in the Five Pro-Oriente Consultations with Oriental Orthodoxy and in the WCC, the emphasis has always been the exclusion of religious syncretism. Orthodox Christians insist on their right to freely confess their faith in the Orthodox Church as the One, Holy, Universal and Apostolic Church without conceding to the so-called ‘branch theory’ (uniate) and definitively reject any attempts to dilute Orthodox

¹⁶ Nina G. Garsoian, ‘The problem of Armenian integration into the Byzantine Empire’, in *Studies on the internal diaspora of the Byzantine Empire*, (eds), Helene Ahrweiller and Angeliki E. Laiou (Harvard University Press, 1998), pp. 106-110; Hratch Bartikyan, ‘Grigor Bakuryani “Kanonadrutyan” mej hishatakvozh “Ankayun zhoghovrdi” masin (The “unstable people” mentioned by Georg Pakourinos in his typicon)’, *Studia Armeno-Byzantina*, ibid., pp. 409-416; Vrej (Nerses) Nersessian, *The Tondrakian Movement. Religious movements in the Armenian church from the fourth to the tenth centuries* (London, 1987). For further literature on the Dsayt’ see V. A. Arutyunova-Fidanjan, ‘Les Armeniens Chalcedoniens en tant que phenomene culturel de L’Orient Chretien’, *Atti-V Simposio* (1991), pp. 463-477; *REA*, n.s., 21 (1988-89), pp.351-353.

¹⁷ Hans Kung, *The Catholic Church* (New York, 2003), p. 84.

ecclesiology.¹⁸ Bertrand Bareilles in his introduction to Maghakia Ormanian's French translation of the latter's *The Church of Armenia* provides this careful reflection 'She believes that no church, however great in herself, represents the whole of Christendom; that each one, taken singly, can be mistaken, and to the Universal Church alone belongs the privilege of infallibility in her dogmatic decisions'.¹⁹

Canon four and six of the Council of Nicaea gave official recognition to metropolitan structures corresponding to the civil provinces in the empire. It also stipulated that the metropolitan of a province was not allowed to interfere with the affairs of a church in a neighbouring province. In the 2nd Ecumenical Council (381) when the patriarchal sees were established several metropolitans were brought under the jurisdiction of a Patriarch. As the position of Caesarea waned and Great Armenia ceased to be a Roman protectorate as a result of the partition of Armenia between Rome and Persia in 387, the ties with the Exarchate of Caesarea lapsed. In the meantime the Armenian Church, having developed and matured, became autonomous and pursued an independent course. It is also important to note that the hierarchical links that existed until 373 between Armenian Christianity and the church of Caesarea are explained by the origin of the evangelisation and not by the eparchial position of the see of Caesarea. Although it is true that St Gregory the Illuminator was consecrated in Caesarea, it is not the case that all the subsequent catholicoses were also consecrated in Caesarea. Catholicos Aristakes I Part'ev (325-333) was consecrated by St Gregory the Illuminator; St. Vrt'anes I Partev (333-341) and S.Housik I Partev received ordination in Armenia. The evidence of the historian P'awstos Buzand that St Nerses I Part'ev (353-373) was ordained in Caesarea by Eusebius in 353 is impossible for we know that Eusebius became metropolitan of Caesarea in 362. Catholicos Sahak I Partev acceded to the See without reference to Caesarea in 389. Following the Council of Chalcedon in 451, Caesarea ceased to have any jurisdictional claim over Armenia²⁰.

The real missionary vocation, as sanctioned by Christ (Matt 28:19-20) has been exploited by narrow proselytism. The Roman Catholic Church founded the '*Fratres Unitores*' in order to enforce the doctrine that '*Extra ecclesiam nulla salus*' (there is no salvation outside the Roman Catholic Church). Its special mission was the union of the Armenian church with the Papacy, through total surrender and complete subjugation of the former to the latter. In 1341 a papist Armenian priest Nerses Palents'i prepared in Avignon a list of 117 '*errores*' in the Armenian church which he presented to Pope Benedict XII (d.1342) known as *Responsio fratris Danielis [De Thaurisio] ad errores impositos Hermenis*'.²¹ The violent conflict of the Crusades and at-

¹⁸ Vrej Nerses Nersessian, 'The legacy of Ecumenism in the Armenian Orthodox Church', *One in Christ*, vol. 49, no. 1 (2015), pp.41-59; and 'The Armenian tradition' in *The Orthodox Christian World*, ed. Augustine Casiday (Routledge, 2012), pp. 50-54.

¹⁹ Malachia [Maghakia] Ormanian, *The Church of Armenia*, translated from the French edition by G. Marcar Gregory, edited by the Right Rev. Terenig Poladian (London, 1955), p. xiv.

²⁰ Peter L'Huillier, *The Church of the ancient councils. The disciplinary work of the first four ecumenical councils* (New York, 1996), p.234; Tiran Abp. Nersoyan, 'Summary topics of Armenian Church history', in *Armenian Church Historical Studies. Matters of Doctrine and Administration*, ed. Rev Nerses Vrej Nersessian (New York, 1996), pp.65-66; Eznik Abp. Petrosian, *Hay Ekeghetsu Patmutyun* (History of the Armenian church) (Erevan, 2016), Chapter VIII, pp. 70-76; *The Epic Histories attributed to P'awstos Buzand (Buzandaran Patmutiwnk)* Translation and Commentary by Nina G. Garsoian (Harvard University Press, 1989), p. 322 n.7 & p.371, n. *Eusebios bishop of Caesarea*.

²¹ Y.S.Ananian, 'Hayots molorakan hamarvads grkern est Latinakan mi hin tsutsaki' (The Armenian books regarded heretical according to an old Latin list), *Manr erker*, (ed.), by A. Sanjian (Los Angeles, 1988), pp.303-318; *RHDC, Documents Armeniens* (Paris, 1906), t. II, pp.559-650.

A virulently anti Latin contingent in Constantinople in the twelfth century had composed a list of Latin "errors" which Hugo Eteriano an Italian living in Constantinople and the emperor's champion had translated into Latin from the Greek sometimes before 1178. See Tia M.Kolbaba 'Byzantine perceptions of Latin religious "Errors":

tempts to force papal primacy on the Greeks after 1204 meant that few Byzantine church-men could negotiate for union with any measure of trust and goodwill. So, too, it comes as no surprise that the most scurrilous, least sophisticated kinds of anti-Latin literature increased over time. When Constantine Stilbes attaches his seventy-five items of Latin errors to a list of the atrocities committed in the sack of Constantinople in 1204, the association seems natural.²² Father Joseph Gill is refreshingly impartial when he says ‘Innocent III saw union too much as a jurist. Fulfilment of the canons- the external adherence to set forms- was made to be the essence of unity, seemingly without regard to the inner spirit’.²³ The other problem was explained to Pope Benedict XII by a Byzantine envoy in this way: ‘It is not so much difference of doctrine that divides... the Greeks from you as the hatred... that has entered their souls from the many great evils that... the Greeks have suffered from the Latins and still suffer every day’²⁴. The Armenian theologian Vardan Aygektsi in his invaluable *catena* called *Armat Hawatoy [Root of Faith]* as an active apologist argued pragmatically that rather than insisting on uniformity in belief and practice, affairs be governed by confessional tolerance and interethnic entente with their neighbours, the Byzantines, Syrians and Latins, it was characteristic of the Armenians not to instigate acrimonious exchanges with proponents of other religious views and Vardan Aygektsi advocates that all the participants in the inter-faith debate should show tolerance-

*‘Oh you mindless and ignorant Armenian who thinks he alone is Christian and inheritor of the kingdom, and other nations are not, then let God take none amongst you into his kingdom; all you haughty and blindly holy Syrians, who thinks you alone are Christian and sharer of God, and there is no other nation, then let God not take a single one amongst you to his rest. Oh deaf and gloomy Roman who thinks he alone is Christian and God’s chosen and worthy of entry into the heavenly Jerusalem, who is the mother of Peter and Paul and there are no other worthy nation, then let God not admit any one of you into his chamber and temple. Why do you not look at the home of the Muslims, as to how many nations there are, separated by tongues, and live with one another in love and peace, under one faith and order; which their leader Muhammad ordained and established. And you who claim to have been called to be One in Christ, and were baptised in the ONE font, enlightened in the name of the One Father and the One Holy Spirit, but you still revile and insult each other’.*²⁵

The Man in the Iron Mask and the Armenian Roman Catholic Church

Father Whooley implies that the creation of the Armenian Catholic Church made an important contribution for it delivered fellow Christians ‘into the safe arms of Rome’. This is an anti-intellectualist swipe for it repeats the catch-cry of the Catholic Propagandists who were bent on severance. This is an evaluation totally patronising to the views of those thousands of Armenians in Poland, Romania, Hungary and Transylvania, who did not survive the unscrupulous

themes and changes from 850-to 1359; in (eds.), *The Crusades from the perspective of Byzantine and the Muslim World* (Washington D.C/, 2001), p.139, n.104; Tia M.Kolbaba, *The Byzantine Lists. Errors of the Latins* (University of Illinois Press, 2000) reviewed in *Sobornost* vol. 24:2 (2002), pp.82-86.

²² J. Darrouzes, ‘Le memoire de Constantin Stilbes contre les Latins’, *REB* 21(1963), pp.50-100.

²³ Joseph Gill, *Byzantium and the Papacy* (New Jersey, 1979), p. 45.

²⁴ Joseph Gill, *ibid.*, p. 147.

²⁵ Y. S. Anasian, ‘Vardan Aygektsin ir norahayt erkeri loysi tak (Vardan Aygektsi in the light of his newly discovered works), *ibid.*, pp. 177-220 in particular pp. 210-212; Rafik T’adeosyan, ‘Miararakan banaktsutyunner Kilikian shrjanum (11-14-rd darer) (Unitary negotiations during the Cilician period 11-14th centuries) (Ejmiadsin 8 (1987), pp.43-50; Azat Bozoyan, *Hay Byuzandakan ekeghetsakan banaktsutyunneri vaveragire (1165-1178)* (A document of Armenian – Byzantian negotiations, 1165-1178) (Erevan, 1995).

pulous tactics to accept Catholicism.²⁶ By the eighteenth century the prosperous communities of these countries became assimilated under the protracted campaigns of the Roman Church.²⁷

Moliere was not the only Iron Mask to be incarcerated by religious bigots. The Armenian Patriarch of Constantinople Awetik' Ewdokiatsi (or Tokatetsi (now Sivas) (1704-1706) was also hounded into exile by Jesuit missionaries supported by the high-handed antics of the French Ambassador to the Sublime Porte, Charles de Ferriol (1700-10). Soon after his arrival in Istanbul, Ferriol deemed it politically expedient to become an active enthusiastic supporter of the Jesuit campaign to proselytise Armenians into allegiance to the Pope of Rome. Together they had organised a small network of pro-Catholic Armenians in the capital. Ferriol and his agents not only attempted to protect the converts, but they actively gave them shelter and interceded for them with the Sublime Porte. Patriarch Awetik' was resented for his ardent adherence to the traditional tenets of the Armenian Church.

Ferriol succeeded in convincing the Grand Vizier to exile Awetik' to a deserted island named Ardas or Ruad on the Mediterranean coast of Syria, after having been imprisoned from 20 July to 11 September, 1703.

During his second tenure as Patriarch of Constantinople, Awetik' tried to pursue a policy of coexistence with his pro-Catholic enemies, particularly Ambassador Ferriol who in his memoirs has written that Awetik was 'a very evil and cunning adversary and a deceitful man'. I will never let him have peace until somehow I topple him'. With Ferriol's active and underhanded encouragement Awetik's enemies secretly plotted to remove him from office. They concocted a number of accusations including, ironically, that Awetik was harbouring pro-Catholics, since in effect they were not part of the Armenian *millet*. Joining forces with Ambassador Ferriol, Awetik's enemies bribed the Grand Vizier to remove Awetik from office and replace him with his vicar Martiros vardapet Erzenkats'i. On 2 February, 1706 two agents of the Vizier arrested Awetik and escorted him in chains to the island of Tenedos (now Bozcha Ada) located on the western coast of Turkey.

Awetik's friends and staunch supporters in the capital even in exile they considered him patriarch. They succeeded in convincing the Grand Vizier through hefty bribes to release Awetik. Since he still held the title of Patriarch of Jerusalem, they requested that he be allowed to travel to the Holy City and re-assume his office while renouncing all rights over the Patriarchate of Constantinople. On 7th April, 1706, a special courier arrived from Istanbul with order for Awetik's release. The plan was to sail to the island of Khios where they would embark on a ship sailing to the islands of Rhodes and Cyprus with final destination to the port of Jaffa. Through his network of spies Ferriol learned of the plan.

While Awetik, his novice aid and the government escort were waiting for a ship to Khios, Ferriol arranged through the French vice-council on the island, to waylay Awetik. After bribing the government courier, and as Awetik and his aid were not conversant in the French language they were made to believe they were boarding a Venetian ship bound for the Holy Land. Instead, at midnight they were put on ship sailing west toward Messina on the island of Sicily, which at the time was under Spanish sovereignty.

²⁶ 'The dislike of Roman Catholicism was most bitterly illustrated in Serbia, where the people in the 15th century accepted Turkish rule rather than submit to the Pope' quoted by J. W. C. Wand, A history of the modern church. From 1500 to the present day (London, 1971), p. 149.

²⁷ Karapet Ezeants, Brni miut'iwn Hayots Lehastani end ekeghetswoyn Hromay (The forceful union of the Armenians of Poland to the Church of Rome) (St. Petersburg, 1884); The Travel Accounts of Simeon of Poland, Annotated translation and Introduction by George A. Bournoutian (Mazda Publishers, Inc. 2007)

After passing the island of Santorini, Awetik's aid was forcefully dropped off on a nearby island and Awetik was placed under custody and deprived of his personal belongings including a leather pouch containing 180 gold pieces, his personal vestments and jewelled cross, episcopal ring. Reaching Messina, the ship captain handed his captive to the waiting council French named Jouffroy Soulier who unceremoniously took him to the Inquisition Prison on the island where he remained for about five months.

While in prison Awetik somehow succeeded in handing a Greek merchant named Spatali a note dated 7 May, 1706 in which he informed his supporters that he was kidnapped by 'foreigners'. The merchant delivered the letter to his supporters in June 1706 creating great consternation among his compatriots who protested to the Grand Vizier who in turn summoned the French ambassador Ferriol. The latter assured the Grand Vizier that he did not know what had happened to Awetik and in truth no one in Istanbul knew the whereabouts of Awetik.

At the urging of Pope Clement XI (1700-1721), the French King Louis XIV (1643-1715) ordered the transfer of Awetik to Marseille under guard. Upon arrival in Marseille his handlers subjected him to abject humiliation for a faithful Armenian clergyman. They shaved his beard, removed his priestly garb and dressed him in typical Frenchman's clothes. He was then transported in secret to the island prison on Mont Saint Michel in Normandy. He was kept in a dark dungeon under inhospitable conditions until 8 September, 1709, when he was secretly transported to the Bastille in Paris.

After forty day in the dungeon in Bastille he was moved to a habitable room in the prison and through an Armenian interpreter name La Croix [arm. Khatchatur] the cardinal of Paris, Louis Antoine Noyal, assigned a French priest Monsieur L'Abbe Reynuad to tutor Awetik in the tenets and rites of the Catholic Church as a condition of his repentance and release. On 22 September, 1710 when his indoctrination was complete, he was asked to kneel in the presence of the Cardinal, renounce his faith in the Armenian Church, relinquish his position as Patriarch of Constantinople and Jerusalem and become a simple monk in the Catholic Church. A subdued and beaten man, he was ordained a priest of the Latin Church and performed barefoot his first mass at the Carmelite Chapel in the cathedral of Notre Dame.

Fortunately, he was allowed to pursue his literary endeavours in Armenian. He authored several books including his diary which described in detail the aforementioned events. He copied and illustrated manuscripts of the New Testament and published several religious studies. Awetik died on 11 July, 1711 at age 54. He was buried in the cemetery of the Church of Saint Sulpice in Paris.²⁸ This is just one of the many deplorable and worst acts of a Christian Church against a member of the most ancient Christian community. It was not the Islamic conquest of the Middle East that fatally weakened Christianity in the lands where celebration of Christian faith under Islam flourished for centuries with an unbroken tradition until the 'Great Schism' of 1054 (the first being the Council of Chalcedon in 451) brought upon by the Papacy in Rome

²⁸ H. Acharyan, Hayots Andznanneri Bararan (Dictionary of Armenian personal names) (Erevan, 1942), vol. I, pp.341-342; Mikayel Tchamchian, Hayots Patmutyun (History of Armenia) (reprint Erevan, 1984), vol. III, pp.732-749; Topin Marius, L'Homme au Masque de fer (Paris, 1870), translated from the French into Armenian by K. S. Iwtiwchian (Constantinople, 1870); M. Ormanian, Azgapatum (National History) (Beyrouth, 1960), Vol. II, pt.2, pp.2679-2744 & pt.3, pp.2778-2788; John Noone, The Man behind the iron mask (New York, 1994), pp.109-103; Haig Aram Krikorian, Lives and times of the Armenian Patriarchs of Jerusalem. Chronological succession of tenures (U.S.A., 2009), pp.271-276; Hrant Asatur, Kostandnupolsoy hayere ev irents Patriarknere (The Armenians of Constantinople and their Patriarchs) (Istanbul, 2011), pp.93-95; Leon Arpee, A history of Armenian Christianity from the beginning to our time (New York, 1946), pp. 231-34. Her conclusion differs from the authors listed above: 'Such in outline is the story of a man who has figured in both Armenian and French literature, and has even been identified, though wrongly, with "the Man of the Iron Mask" '.

- when the organisation of the so called ‘Fratres Unitores’ in the twelfth century had the task of ‘delivering the faithful of the Eastern Orthodox Churches into the ‘save arms of Rome’ by promoting religious intolerance.

The case of Father Komitas K’comiwrchian

The annals of Armenian history have preserved the name of a martyr called Father Komitas K’comiwrchian (1656-1707) an educated clergyman and poet who was the younger brother of the renowned Armenian writer and poet Eremia Celebi K’comiwrchian. He was a contemporary of Patriarch Awetik’ and an archpriest serving in the Church of St Gevorg in Samatia. As a pilgrim he visited St James’ Monastery in Jerusalem. Father Komitas returns to Constantinople. Patriarch Yovhannes and his cohorts accuse him of being a ‘frank’ or ‘supporter of Frankism’ and an enemy of Patriarch Awetik. In 1707 Father Komitas with two other friends Yarut’iwn Khatchaturian and Grigor Eghizarian were arrested. While in Constantinople, in the course of the sultan’s inquest on the kidnapping of Patriarch Awetik’, Father Komitas was implicated in the plot. The Catholic Church has canonised him implying that he died for defending the Roman Catholic faith but the truth is it was for his refusal to convert to Islam. Father Komitas in his letters to his friends explicitly states that he is not a ‘convert to Frankism’ [«փրանկացեալ մը չի»]. The reason for his execution was for refusing to convert to Islam a request to which he had replied ‘I will not exchange my gold for copper’. In an elegy he composed in the final days of his life he laments the sorry state of his people, but makes no mention of Rome or Catholicism instead he praises the ‘mission of the Illuminator’ and the ‘oath of the Illuminator’ [«Լուսաւորչի աշխատանաց» եւ «Լուսաւորչի ուխտին»]. It is suggested that his funeral service was conducted by Greek priests, but the fact that he was buried in the Armenian Patriarchal cemetery and this could not have happened without the consent of Armenian Patriarch. He was buried in the cemetery in the Palek’li quarter of Constantinople [«Պալլեքլի»] next to the grave of Catholicos T’oros II of Sebastia. The story of his remains having been purchased from the Greeks by Feriol and sent to France is a total and complete fabrication.²⁹

On June 23, 1929, the Vatican placed Father Komitas in ‘the rank of the beatified’; the reason for this becomes clear when one discovers that his descendants had subsequently converted to Catholicism.³⁰

After the collapse of the Soviet Union Roman Catholic relations with Orthodox Churches worsened because of the so-called Uniate churches, the single obstacle to the desire to restore visible unity between the Latin and Eastern Churches. In place of definite programme of real evangelism, seeking the conversion of those who do not know Christ and the deepening of the commitment of those who are already members of the Church, it initiated a programme of proselytism under the cover of financial assistance, luring the faithful from one Church to the other with the promise of education or material benefits. This author participated in an ecumenical gathering organised by the WCC called ‘*Salvation What for*’ in which one of the main sub-topics was the issue of Proselytism. The targeting of Christians in Eastern Europe and allocation of vast sums of money for proselytising campaigns was the subject of a colloquy held in Belgium

²⁹ Father Komitas’s pilgrimage to the Armenian convent of St James’ is recorded by Mkrtitch Bps. Aghavnuni in *Miabank’ ew aytseluk Hay Erusaghemi* (Brothers and visitors to Armenian Jerusalem) (Jerusalem, 1929), pp. 212-213; *Azgapatum*, vol. II, Pt 3 pp. 2755-59;

³⁰ Charles A. Frazee, ‘The formation of the Armenian Catholic community in the Ottoman Empire’, *ECR VII, 2* (1975), pp.49-163. Father Komitas was beheaded on 4 November 1707 for refusing to convert to Islam and not because he had become a ‘treasonous Frank’ (p.155).

in Belgium (2-6 September 1991).³¹ The programme of re-evangelisation in the former communist countries became the aggrandisement of one Church at the expense of another and for this very reason the present contributor preferred if the title of the conference was ‘Salvation what from’. In an exchange of views a Romanian delegate expressed explicitly without any delicacy his conviction that the price of extending financial assistance to the victims of the Armenian earthquake and the Sumgait massacre was ‘to bring them back’ to the Catholic Church.³²

Pope Leo XIII (1810-1903), who became Pope in 1878, dedicated to the idea of strengthening the authority of the Catholic Church circulated in the form of a letter dated July 13/25, 1888, recommending the Armenian catholic Patriarch to resort to various measures in order to lure the faithful of the Armenian Apostolic Church out of the ‘bosom of their mother church’- and in the words of Father Whooley into the ‘safe arms of Rome’. Catholicos Azaria distributed the Circular, first in Constantinople and then in the provinces where, numerous Jesuit missionaries appeared in Armenian communities and began their work. With false evidence they tried to lead astray the simple-minded, deceiving the poor with financial help, and enticing others with dreams and promises’. Makar I Ter Petrosian, Catholicos of All Armenians (1885-1891) gave a critical reply to the circular letter in an *Encyclical* addressed to all the classes of Armenian clergy and people published as separate offprint of the *Ararat* monthly on December 8, 1888.³³ Catholicos Makar advised his flock not to be deceived by the vain promises of Pope Leo XIII. Such promises misled the inexperienced and led them astray from the correct path shown by Jesus Christ. Citing the words of the Lord ‘do not call anyone teacher, for you have only one Master... Nor are you to be called teacher, for your teacher is Christ’ (Matthew 23:8-10); he added the following very pointed advice: ‘do not be deceived by the cunning subtleties of the scavengers, whose intention is to rob you of the grace of the Holy Spirit, and who with a calm conscience make you believe that all of the man-made traditions derive from the Holy scriptures. Always remember that ‘we have not received the spirit of the world but the spirit Who is from God, that we may understand what God has given us’ (I Cor. 2:12). The Catholic Church has no privilege over the Armenian Church, nor does it have any exclusive right ordained from above: ‘For no one can lay a foundation other than the one already laid, which is Jesus Christ’ (I Cor. 3:11). Catholicos Makar’s reply was an authentic echo of an Armenian representative’s message at the Council of Acre in 1261 who reminded a startled papal legate:

*Whence does the Church of Rome derive the power to pass judgment on the other apostolic sees while she herself is not subject to their judgment? We ourselves have the authority to bring you to trial, following the example of the apostles, and you have no right to deny our competence’.*³⁴ It was in the wake of these unedifying superiority, loftiness and divine perfection stance of the proselytisers ‘God-botherers’ that Armenians opposed to any compromise by the pro-Roman faction in the Armenian Church (1307-1322) that attracted the wrath of Bishop Stepanos Orbelian, Primate of the diocese of Siwnik’ and a very serious historian, known for his accuracy and veracity, with this unthinkable condemnation ‘we are prepared to descend into

³¹ Hugh Wybrew, ‘Reports: A colloquy held at the Monastery of the Holy Cross, Chevetogne, Belgium, 2-6 September 1991’, *Sobornost*, *ibid.*, pp.46-48.

³² Serge Keleher, ‘Uniatism as a method of Union in the past and the present search for full communion’, and ‘Reflections on ‘Uniatism as a method of Union’, *Sobornost* 13:2 (1991), pp.49-64.;

³³ Makar I, Catholicos of All Armenians, ‘Tught Endhanrakan T. T. *Makaray srbaznagoyn katoghikosi amenayn hayots ar hamoren dass ekeghetsakanats ew zhoghovrdakanats Hayots* (General Epistle of His Holiness Makar I, Catholicos of All Armenians to his clergy and Armenian nation), *Ararat* (1888), pp.65-85.

³⁴ RHDC, Documents Armeniens 2 vols.1 p.697; Aristideides Papadakis in coll. with John Meyendorff, *The Christian East and the Rise of the Papacy* (Crestwood, 1994), p. 118.

hell with our fore-fathers than go up to heaven with the Romans'.³⁵ Before the demise of the kingdom of Cilicia in 1375, papalist policy had been steering in the direction of open proselytism.³⁶

To mark the 1500th anniversary of the Council of Chalcedon Pope Pius XII (1876-1958) issued an Encyclical in 1951 named *Sempiternus Rex* addressed to the none-Chalcedonian Churches urging their faithful to '*return to the bosom of Catholic Church*'. Therefore, it did not come as a surprise that the Catholicos-Patriarch of the Roman Catholic Armenians Cardinal Grigor Petros XV Aghachanian (1895-1971), a year earlier had issued a 'Pastoral Epistle' inviting the Armenian nation to return to the '*enlightened faith of their ancestors, in Catholic Church*', which the Armenian Bishop Derenik Poladian in his '*Refutation*'³⁷ describes as being 'written by order from above to defame the Holy Armenian Church and its clergy by historical distortions and to sow dissention and perplexity in the minds of the faithful Armenian people by beating the drums of falsehood and error and thereby glorify Papacy alone'. Unsurprisingly, Father Whooley as a nimble propagandist of the Armenian Roman Catholic church, does not find it relevant to mention this in his assessment of the carrier of the 'future figure of no small importance' who in his bullying leaflet in an attitude that is in reality contemptuous and paternalistic, condemns Armenian faithful to eternal damnation unless they repent and '*turn to Rome*'.

One of the visible result of this unrelenting unfair and even inaccurate attempt at discrediting the faithful of the Armenian apostolic Church was what the author ungraciously calls the return of the 72 uniate Armenian clergy to the 'fold of the mother church' an embarrassing loss'. The defection was led by archbishop Maghakia Ormanian (1841-1918) who on 11th February, 1877, accompanied by the priest Yovhannes Mkrian presented themselves to Patriarch Nerses II Varzhapetian (1874-88) confessing allegiance to the Armenian Apostolic Church. The latter responded 'we know you very well, where ever you may be, you are ours, stay where you are and leaven' [*khmore*]³⁸. Two years later on October 28th, 1879, on Sunday Feast day of the Discovery of the Holy Cross with 72 other colleagues he was accepted into the Armenian Apostolic Church in Kumkapi Church, where the Patriarch in his reception speech says 'I have no doubt that you lived in much more splendid house, but it was not yours, while this modest house is yours'³⁹. Ormanian the most famous Armenian church leader occupied the throne of the Armenian Patriarchate of Constantinople from 1896-1908.

The reasons for his disillusion of the Roman Catholic Church are best illustrated in the following list of publications:

Gli Armeni cattolici orientali, rivista storico-polemica, Contantinopoli, 1870.

³⁵ Stepannos Orbelian, *Patmutiwn nahangin Sisakan* (History of the province of Siwnik) (Tiflis, 1910), chapter 69. P. 459 «հաւան եմք մեք ընդ մեր հարսն ի դրժոխս իջանել եւ ոչ ընդ Հռոմոնց յերկինս ելանել».

³⁶ Vladimir Ivanov, 'Unitorakanutean entsatske 14-15 dd hasarakakan kaghakakan gordsentatsneri hamatekstum' (The proselytising process i in the Armenian social-political context of the 14-15th centuries), *HHH* vol. 27 (2007), pp.89-102.

³⁷ Terenig Bps.Poladian, *Refutation of the Encyclical of Gregory Peter Cardinal Aghagianian*, translated by Matthew A. Callender (Ant'elias, 1953).

³⁸ Maghakia Ormanian, *Azgapatum*, *ibid.*, vol. 3, part 2, p. 4355.

³⁹ Maghakia Ormanian, *Azgapatum*, *ibid.*, vol. 3, part 2, p. 4360 [«թէ իրաւ անկի զարդարուն տուն կը բնակէիք, բայց ձերը չէր, այս համեստ տունը ձերն է»]; In 1856 three clergy belonging to the Mkhitarist Congregation- Sargis vard. T'eodorian, Gabriel avrd, Ayvazovski and Ambrosios vard.Galfaian-returned to the fold of the Armenian Church. See their account in «Պատմութիւն եւ պատճառք վերադարձի երկից վարդապետացու հայոց Սարգսի, Գաբրիէլի եւ Ամբրոսիէայ ընդ հովանեաւ Լուսաւորչական Սուրբ Աթոռոյ Հայաստանեայց եկեղեցոյ» in Gabriel Archbishop Ayvazian (Ayvazovski), *Ընտրանի* [Selection], Erevan, 2012, pp. 38-65.

Il Reservurus ovvero la Turchia ed il papato, studi giuridici, Roma, 1872.

Les droits civils et la liberte religieuse des catholiques d'Orient, Rome, 1872.

La question armenienne articles historiques publies dans l'Esperence de Rome, Rome, 1892

Lettere sulla questione armena, pubblicate nel Rinnovamento catholico, Bologna, 1872-73

Le Vatican et les Armeniens, Rome, 1873.⁴⁰

The Armenian Catholic (Uniate) Church in Independent Armenia.

Following the demise of the Soviet Union and the emergence of Independent Armenia, in his planning church-related programs under the new circumstance, the Catholicos of All Armenians, wished to pave a way for Priests from the Mkhitarist Congregation of St. Lazzaro, Venice to become the pastors of the Armenian Catholic communities in Armenia. In his Letter of December 4, 1990 addressed, Fr. Nerses Ter Nersessian, the head of the Mkhitarist Congregation the Catholicos Vazgen I writes:

In this way, your dream of having a 'Mkhitarist corner' on the soil of Armenia will come true...

...It is our sincere wish that the Armenian Catholic communities in Armenia might always be jurisdictionally connected with the Congregation of St. Lazzaro, and that their pastors hereafter come from the ranks of your brotherhood. We emphasize this point, since the monks of St Lazzaro in particular are favoured by our intellectuals and the Holy see'.

On March 5, 1991, Fr. Nerses Ter Nersessian responded to His Holiness:

.... It is our intention to bring spiritual service, ministry and consolation to our brothers in the Catholic regions of Armenia, as they have been for a long time deprived of good spiritual shepherds and administrators of the sacraments. And [we wish to carry out] all of this in harmony and close, brotherly relations with the Mother See of Holy Ejmiadsin and Your Holiness, as is the tradition of the Mkhitarists of Venice'.

In August 28, 1991, in a letter by Fr. Nerses Ter Nersessian to His Holiness Vazgen I confirms:

We again are deeply appreciative of the cordial and paternal disposition which you have always shown toward the Mkhitarist Congregation, especially in the present situation, as you expressed in your wish to see the responsibility for the Armenian Catholic mission that is coming to life in Armenia entrusted to us, the Mkhitarists.

This correspondence marks the beginning of the spiritual mission of the Mkhitarist Brothers in the newly independent Armenia. Father Komitas of the Mkhitarist order was appointed as the first pastor of the Catholic Armenian community in Armenia, to the joy of the Mother See of Holy Ejmiadsin.

The plans of the Mother See and the Mkhitarist Congregation of St. Lazzaro were dealt an unexpected blow, however, when His Beatitude Hovhannes Petros Gasparian, the Patriarch of the Catholic Armenians, issued an official circular dated June 7, 1992, entitled 'Return to Armenia'.⁴¹ A substantial part of the encyclical was devoted to an argument against the legitimacy

⁴⁰ Maghakia Ormanian, 'Kensagrakan zhamanakagrutian' [Biographical chronicle] [Appendix compiled by Babgen Bp. Kiwleserian] *Azgapatum*, vol. 3, part 3, [p7]. 'Ormanian' [Biography] in *Kristonya Hayastan Hanragitaran* [Christian Armenia. Encyclopedia] (Erevan, 2002) pp.1068-1070.

⁴¹ *The Mother Church and Roman Catholic Missionary Activity in a Reborn Armenia. Documents pertaining to*

of the Armenian Apostolic Church, in one particularly distasteful passage. Patriarch Hovhannes denied the ‘legal presence’ of the Armenian Apostolic Church and her canonical authority in Armenia, because the Armenians did not accept the Chalcedonian formulation adopted in Byzantium in 451. The anti-ecumenical un-historical, anachronistic sentiments throughout in the document echo the same ancient arguments found in the Encyclical of Cardinal Aghachanian issued thirty-nine years before.

The circular Letter inferred that the Armenian Apostolic Church was a heretical institution which had persecuted the true believers. It went on to clearly spell out the resolution of the Uniate Patriarch and his bishops to advance missionary activities in Armenia itself – described as “a boundless field – in order to extend the jurisdiction of the Uniate Patriarch over the Armenian Uniates living in Armenia, Georgia and the Crimea; to establish new parishes and seminaries in Armenia; and to become the spiritual head of all the Armenian Uniates. Father Whooley by evaluating this most un-ecumenical episode ‘as evidence of the continuing trust and reciprocity between Mekhitar’s spiritual sons and the Apostolic Church of Armenia’ studiously ignores the implications of this unhappy episode as worthy of mere footnote⁴².

Under the guise of providing humanitarian aid to the victim of the 1988 earthquake, to refugees from Azerbaijan and Nagorno-Karabagh it rapidly became evident that, hidden behind the offer of material relief was missionary activity, directed at the entire Armenian population and supported by affluent centres in the West. Confronted with the untenable situation Catholicos Vazgen I, of All Armenians and Garegin II, Catholicos of the See of Cilicia, issued a joint encyclical dated 30th August, 1992 in which they declared that **“Armenia is not a mission-field for Christian evangelization”**. In September 1992, the synod of Armenian Apostolic bishops convened at Holy Ejmiadsin and decided to send a delegation to the Vatican to discuss the issues raised by the Patriarch of the Uniate Catholics. With the consent of the two Armenian Catholicoses and the Armenian Patriarchs of Jerusalem and Constantinople, four Primates made arrangements with the Vatican to meet His Holiness Pope John-Paul II and Cardinal Cassidy and Silvestrini. The meeting took place on Tuesday, 27 October 1992. The issue of proselytizing to Armenian Apostolic communities was also discussed in a personal meeting with Pope John-Paul II and with His Holiness Archbishop Bartholomaios, the Ecumenical Patriarch of the Orthodox Church. On August 1992, His Holiness Vazgen I, Catholicos of All Armenians and Garegin II, Catholicos of the See of Cilicia, issued a joint statement directed to the Armenian people against the proselytising attempts of various denominations and sects. From the Encyclical comprising of 20 points I like to share only the following two points:

*8. Before taking any position or establishing any norm of reaction, one has to state and adopt as an essentially important and general principle the following historically valid and irrefutable truth, namely, that **Armenia is not a mission-field for Christian evangelization.** ...*

the Armenian Uniate Patriarchate’s design to proselytize in Armenia (New York, 1993) and A critical examination of Armenian Catholic Communities in Transcaucasia. Their late origins, historical development, and Cotemporary status (New York, 1994). The latter contains two essays: Fr. Eznik vard. Petrosian, ‘On the Circular-Letter entitled “Return to Armenia” of the Armenian Catholic Patriarch Hovhannes Petros’ (pp. 1- 12) and Prof. Pion Hakobian, ‘Armenian Catholicism in the light of historical criticism’ (pp. 13- 98) .

Appendix I -II: ‘Statistical and demographical information on the Armenian Catholic communities of Gugark-Tashirk (1831-1931).;

Appendix III: ‘Migration data on the origins of present-day Armenian Catholic communities in Georgia.

Appendix IV : ‘The Armenian Catholic communities in Georgia that have disappeared or assimilated during the course of the nineteenth and twentieth centuries.

⁴² John Whooley, ‘The Mekhitarists: Religion, culture and ecumenism in Armenian-Catholic relations’ (ed.), Anthony O’Mahony, Eastern Christianity. Studies in modern history, religion and politics (Melisende, London, 2004), p.486.

Armenia is a Christian country, with a heritage of almost two thousand years of Christianly life moulded by the Christian principles of the Gospel.

9. *In this connection, it is highly important to emphasize the fact that the Christian faith is not a matter of only heritage from the past. It is not strictly history. It is a living and continuing witness today. Christianity for the Armenian nation is the “colour of their skin yesterday, today and forever”⁴³.*

10. *Therefore to consider Armenia as an open and barren field for Christian evangelization means, above all, transgression against history and the given reality. Moreover, it means also a lack of love, recognition, and respect towards the Armenian Church founded by the Apostles Thaddeus and Bartholomew and nurtured by St Gregory the Illuminator.⁴⁴*

The Armenian position is not very different from that of the Orthodox Churches. In 2005 when formal theological dialogue between Rome and the Orthodox churches on the issue of Uniatism were reopened after it was stalled in 2000, the ecumenical patriarch Bartholomew I has referred to the primacy and infallibility of the Roman Pontiff as ‘theologically erroneous claims’ and the greatest and most scandalous stumbling block’ for Catholic-Orthodox dialogue.⁴⁵

The origins of the Roman Catholic Patriarchate

The Armenian Roman Catholic Patriarchate [not catholicate] was established on August 14th 1742 by the priest Abraham Ardsivian (1679-1749). Ardsivian had conceived the idea of creating for himself a distinct Armenian Catholic position, but it was not possible to put into effect such a plan in Constantinople, when Archbishop Hovhannes Kolot (1678-1741) was Patriarch and Hakob Nalean was the vicar, both very able and energetic churchmen; so the thought of organising a separate Catholicate in Cilicia. But that too was impossible because he lacked support in the See of Cilicia. Contrary to ecclesiastical law *‘It is preferable that a bishop be established by all the bishops of a province; but if this appears difficult because of a pressing necessity or because of the distance to be travelled, at least three bishop should come together; and, having the written consent of the absent bishops, they may proceed with the consecration. The confirmation of what takes place falls to the metropolitan bishop of each province’*.⁴⁶ Abraham Ardsivian proceeded to consecrate three Bishops – Hakob Hovsepiyan, Isahak Barseghian and Melkon Tukhmanian- on 3rd May, 1740 and then these three bishops consecrated him Catholicos on 26th November, 1740. On August 13th, 1742. He reached Rome and presented himself to Pope Benedict XIV Lambertini (1755-1801) where he declared his allegiance and his faith to Pope in Arabic and received from the Pope a pallium in return. According to M. Ormanian *‘Ardsivian is someone who makes here bishops as in a children’s game and from the three bishops he has made he receives the rank and consecration of a catholicos and thereby*

⁴³ This is a description first used by the historian Eghishe in his account of the Battle of Avarayr in 451 against the Persians in his *History of Vardan and the Armenian War*, fought ‘for the preservation of the glory and liberty of the Church’. See Boghos L. Zekiyan, ‘Eghshe’s witness of the ecclesiology of the early Armenian Church’, (eds.), *East of Byzantium: Syria and Armenia in the formative period* (eds.), Nina G. Garsoian and others (Dumbarton Oaks, Washington, 1982), p.187-195.

⁴⁴ *The Mother Church and the Roman Catholic missionary activity in a Reborn Armenia. Documents pertaining to the Armenian Uniate Patriarchate’s design to proselytize in Armenia* (New York, 1993), pp.99 and *A critical examination of Armenian catholic Communities in Transcaucasia: Their late origins, historical development and contemporary status* (New York, 1994), pp. 224.

⁴⁵ Petros Vassiliadis, ‘Mission and proselytism. An Orthodox Understanding’ *International Review of Mission* 337 (1996), pp. 257- 75.

⁴⁶ Peter Aps L’Huillier, *ibid.*, Section 2: ‘The Canons of the Council’, p.36.

becomes a person who derives satisfaction by self-deception. In order to complete the game he has also falsified the vacancy of the See of Cilicia'.⁴⁷ Not only the Catholicate of Ardsivian was uncanonical, invalid and illegal, his episcopate was too. Mkhitar Sebastatsi the founder of the Armenian Catholic Mkhitarist Congregation in his confession declares 'I believe in and accept everything that the Holy, Catholic and Roman church believes and accepts and deny everything that it denies. Just as it has been my duty to obey the Holy Father of Rome as the vicar of Jesus Christ'. Similarly, Abraham Ardsivian declares to the Pope that his aim is 'the glorification and expansion of the sacred faith of Rome'. Therefore, it is hypocritical to maintain that Mkhitar Sebastatsi and Abraham Ardsivian were actively engaged in promoting the tenets of the Armenian Apostolic Orthodox Church, when they actively and systematically did not shy away from appropriating and corrupting Armenian theological texts [[Nerses IV Shnorhali, Grigor Narekatsi, the Nicene Creed, Breviaries and the Hymnal's⁴⁸ by introducing dishonestly the doctrines of the Primacy of the Pope, the infallibility of the Pope, Peter as the rock on which the church stands, the doctrine of the double procession of the Holy Spirit, and belief in a Purgatory distinct from Hell. For Father Whooley to suggest as does Father L. B. Zekiyan that Mkhitar Sebastatsi and Nerses Shnorhali 'shared the same ecumenical attitude... for the former affirmed without any shadow of doubt the full orthodoxy of the Armenian Church and the full legitimacy of her liturgical and canonical traditions' reveals the incredulity of both authors.⁴⁹ Father Ghewond Alishan, the greatest representative of the Mkhitarist Congregation confesses 'I cannot separate religion and patriotism. I do not know how a person who hates his nation can enter the kingdom of heaven'.⁵⁰ According to the theologian Bishop Karapet Ter Mkrtchian, 'the Mkhitarist were worthy continuators of the work of the Fratres Unitors, whose works on the Armenian church have been for Western readers their main authoritative sources.... But that they have also greatly contributed to the dissemination of false theories concerning the history of our church cannot be denied'⁵¹ [*մեր Սեկեղեցու մասին այս տեսակ մոլորութիւն տարածելուն շատ են նպաստել միարարները եւ դրնաց արժանի ժողանդ Մխիթարեանները, որոնք երոպացոց համար հեղինակաւոր անձինք են Հայոց վերաբերեալ խնդիրներում: Բայց որ նոքա այնու ամենայնիւ մեծապէս նպաստել են մեր եկեղեցոյ, մեր ամբողջ պատմութեան մասին սխալ գաղափարներ տարածելուն՝ այդ է, որ անուրանալի է ըստ մեզ*]. 'The Roman Catholic establishments, supported by Roman Propaganda and actively patronized by the French government, were potent instruments for the extension of Catholicism among the Armenians during the eighteenth century. However, it may be mentioned that the results which accrued were in no way commensurate either with the effort made or with the means employed.⁵² The methods employed publishing special editions of the Armenian Service books, with the texts interpolated or altered though retaining the semblance of the model, or foist on to the original text arbitrary and farfetched interpretations always insisting on the title pages of their publications that 'it is in accordance with the true and accurate translation of our ancestors' or 'in accordance with rituals of the Armenian Church', or 'Order of daily prayers of the Armenian church arranged by St Sahak' Partev⁵³ The re-

⁴⁷ M. Ormanian, *Azgapatum*, ibid., vol. II, p.2945.

⁴⁸ Vrej N. Nersessian, 'Grigor Narekatsi, Mystic and poet: The soul's search for immediacy with God', *One in Christ* vol. 5, no.1(2017), pp.81-117.

⁴⁹ Boghos L.Zkiyan, 'Modern Armenian culture: Some basic trends between continuity and change, specificity and universality', (ed.), Nicholas Awde, *Armenian Perspectives* (London, 1997), p. 336.

⁵⁰ S. Eremian, *Kensagrutiwn Hayr Alishani* (Biography of Father [Ghewond] Alishan) (Venice, 1902) p.191.

⁵¹ Karapet Tr Mkrtchian, *Erkeri zhoghovadsu* (Collected Works) (Holy Ejmiadsin, 2008) pp. 129-130 & 'Misconceptions regarding the past history of the Armenian Orthodox Church', *Ararat* (1902), pp. 809-830.

⁵² M. Ormanian, *The Church of Armenia*, ibid., p.69.

⁵³ «Աստուածաշունչ ...ըստ նշգրիտ բարգմանութեան նախնեաց մերոց», «Խորհրդատեւորըստ արարո-

peated claim that ‘the motive behind the formation of the order was the enlightenment of the Armenian nation spiritually and intellectually’⁵⁴ ignores the fact that the activities of the Mkhitarists injured the religious consciousness of Armenia people and for that reason it was met with strong opposition from the divines of the Armenian church on theological grounds. The Catholics began their hostility towards the Armenian Church by publishing works such as *Praecipuae obiectiones quae vulgo solent fieri per modum interrogationis a Mahumeticae legis sectatoribus, Iudaeis et haereticis orientalibus adversus Catholicos, earumque solutiones* by Michel Febvre of which the Armenian translation was published in Rome in 1681.⁵⁵ While in Venice, Yovhannes Kostandnupolsetsi printed an Answer to the Letter by certain Armenian Brothers.⁵⁶ Further, when the Latin missionaries intended their missionary work in the city of New Julfa (Isfahan), the most prominent theologian of the New Julfa school Aleksandr Jughayetsi wrote in 1682 a Book of controversies or Discussions printed in 1687 addressed ‘to the Armenian people, who are friends of Christ and who profess the true faith.’⁵⁷ The book was intended ‘as a reply to the Frankish Nation’. The same author in 1709 who had by this time become Catholics of All Armenians in 1706, wrote a letter to Pope Clement XI: Letter...concerning the regrettable conduct of the missionaries who, in blatant injustice, create problems amongst the innocent sheep of the saintly Church of Armenia’. Books defending the position of the Armenian Church by two theologians of the New Julfa school were published in 1688. The first by Yovhannes Jughayetsi called *Mrkuz* (1642-1716) called A brief discourse regarding the authentic and true faith⁵⁸ and the second by Bishop Stepannos called Collection of texts against the Dyophysites.⁵⁹ These were books printed in the newly established printing press set up in the Monastery of the Holy Saviour in 1638 specifically to combat the proselytising mission of the Fratres Unitors. The literary and missionary work of the theologians of New Julfa against the Fratres Unitors gained them the nickname ‘Armenian Geneva’ the Lutherans and Calvinists of Armenian enlightenment. The staunchest critic of Yovhannes Jughayetsi, the Catholic convert Armenian scholar and poet Stepannos Dashtetsi write’s of the former: ‘Vardapet (master) I confess the indubitable and do not lie, that among all the Christian nations among whom I have lived and the Calvinists and Lutherans whom I have met among the English, Swedes and Danish; in particular the Dutch among whom I have lived, who are all outside the domain of the Catholic Church and anti-papists and the Orthodox, I found no one that unrestrained and resolute even beyond the ability of your state’.⁶⁰ Harutyun Ter Hovhaneants the leading historian of the Community of New Julfa shares this view with his readers ‘I wish to put it as plainly as possible the enlightenment provided by Venice is indebted to the divines of New Julfa. Alas, a pity, their most famous historian [i.e. Mikayel Tchamtschian [v.n]] from every crack in the wall

ղոսկան Հայաստանեայց եկեղեցոյ», «Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից Հայաստանեայց եկեղեցոյ: Արարեալ սրբոյն Սահակայ հայրապետին...»». These are all titles (Bible, 1805, Divine Liturgy, 1803 and Breviary, 1793) printed for the use of Armenian Uniate Rite by the Mkhitarists in Venice.

⁵⁴ Kevork Bardakjian, The Mekhitarist contributions to Armenian culture and scholarship (Harvard College Library?), p.2

⁵⁵ Hay Girke 1512-1800 *tvakannerin (Armenian printing between 1512-1800. Union bibliography)*, (eds.), N. A. Voskanyan and R. A. Ishkanyan (Erevan, 1988), no. 116, P.86.

⁵⁶ Hay Girke 1512-1800, *ibid.*, no.135, p.102-03.

⁵⁷ Hay Girke 1512-1800, *ibid.*, no.138, p. 106.

⁵⁸ Hay Girke 1512-1800, *ibid.*, no.142, p. 108-109.

⁵⁹ Hay Girke, 1512-1800, *ibid.*, no.141, pp.107-108. See Vrej Nersessian, Catalogue of early Armenian books 1512-1850 (The British Library, 1980) [This is a Catalogue of the collections Armenian in the British Library and the Bodleian library, Oxford].

⁶⁰ Stepanos Dashtetsi, Kotchnak chshmartutean (Bell of truth), quoted by H. Gh. Mirzoyan, Hovhannes Mrkuz Jughayetsi (Hovhannes Mrkuz of New Julfa) (Erevan, 2001), 24-25..Mat. Ms. N. 8111, fols.156b-157b

has managed to pull out a document, to knot together a history in which he totally dismisses the miraculous achievement of the New Julfa school.⁶¹ As is often the case in times of national crisis, strength and inspiration was drawn from the Theological Seminaries in Armash (1889) whose first abbot was archbishop Maghakia Ormanian and Patriarch Eghishe Durian and the Gevorgian Academy in Holy Ejmiadsin founded by Catholicos Gevorg IV Sureneants (1869). Unfortunately, the activities of both these illustrious institutions were cut short – the former by the Turks in the 1915 Genocide and the latter was closed by the Bolsheviks in 1919.

Through the initiative of Vardan Baghishetsi (d.1704) the abbot of the monastery of Amrtolu and his disciples Yovhannes Kostandnupolsetsi, called Kolot (1678-1741), Hakob Nalian (1706-1764), patriarchs of Constantinople, and Grigor Shirvantsi, the Chain-bearer of Jerusalem (1670-1749)⁶² ‘were able to render conspicuous services without departing from their loyalty to the Church. It was due to their efforts that the eighteenth century gave tokens of a visible progress both in national life and in matters connected with the Church’.⁶³ The theologians of the above mentioned institutions made sure that the activities of the missionaries fail in their aspirations not only in New Julfa⁶⁴ but also in Armenia.

Conclusion

Archbishop Tiran Nersoyan in his ‘Problems of consensus in Christology’ asks us to put aside the kind of contentions and division which we inherited from the past and:

‘Given the exigency of our time to leave the councils and their definitions where they are, stop making them shibboleths for the determination of the orthodoxy or otherwise of one side or the other, and try to arrive at a new consensus on problems that the world is trusting at us’⁶⁵.

Abbreviations

BM – *Banber Matenadarani*

CSCO – *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*

ECR – *Eastern Churches Review*

HHH – *Haykzean Hayagitakan Handes = Haigazian Armenological Review*

Mat – *Matenadaran (Institute of Ancient Manuscripts, Erevan)*

⁶¹ Harutyun Ter Hovhaneants, *Patmut'iwn Nor Jughayu vor yAspahan* (History of New Julfa which is Ispahan) (New Julfa, 1881), vol. II, p.38.

⁶² Shght'ayakir- zinjirli = chain-bearer was the epithet given to the patriarch who wore a chain necklace secured by a lock around his neck from 1718 to 1726 soliciting alms for the Jerusalem Patriarchate whose coffers were so depleted that it could not pay its tribute to the sultan and its creditors, which he vowed not to release until the Holy See of Jerusalem was free of all indebtedness, which he removed only after receiving instruction from Catholicos Karapet II Ulnetsi (1726-1729).

⁶³ G. Bampukchian, *Hovhannes Patriark' Kolot (1678-1741) ew ir ashakertnere* (Patriarch Hovhannes Kolot (1678-1741) and his pupils) (Istanbul, 1984); and *Hakob Patriark Nalean (1706-1764), keanke, gordsere ew ashakertnere* (Patriarch Yakob Nalean (1706-1764), his life, works and pupils) (Istanbul, 1981); Norayr Poghosian, *Grigor Shghtayakir Patriark* (Patriarch Grigor the Chain-bearer) (Jerusalem, 2017). M. Ormanian, *The Church of Armenia*, *ibid.*, p.69 To combat the Latinisation efforts of the missionaries Hovhannes Kolot printed over 100 books among them translations of several Latin works chief among them the entire works of the Calvinist biblical commentator Thomas Scott (1747-1821), the commentaries of the Flemish exegete Cornelius a Lapide (1567-1637) and the works of St. Thomas Aquinas (c.1125-74).

⁶⁴ John M.Flannery, *The Mission of the Portuguese Augustinians to Persia and Beyond (1602-1747)* (Brill, 2013), in particular ‘The missionaries flee Isfahan’ pp.143-147

⁶⁵ *Christ in East and West* (eds.), Paul R. Fries and Tiran Nersoyan, *ibid.*, p. 64

ODB - The Oxford Dictionary of Byzantium, ed. Alexander P.Kazhdan

ODLA – The Oxford Dictionary of Later Antiquity , ed. Oliver Nicholson

PBH – Patma- Banasirakan Handes

REA – Revue des Etudes Armeniennes

REB – Revue des Etudes Byzantines

RHDC -Recueil des historeins des Croisades .Documents Armeniens

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՕՍՔ

Ամէն ճշմարտութիւն չըսուիր, սակայն միշտ լաւ է լսել:

Սէրն է տիեզերքի ճարտարապետը:

Չկայ մէկը, որ իրաւունք ունենայ արհամարհելու ուրիշը:

Անկասկած, հզօր է այն անձը, որ գիտէ յաղթել ինքզինքին:

Մեզմէ իւրաքանչիւրին աղօթքը պէտք է ըլլայ. «Տէր Աստուած, աշխարհին ուղղախոհ միտք տո՛ւր, սկսելով ինձմէ»:

Դաստիարակութիւնը միայն մտքի կամ ուղեղի զարգացում չէ, այլ աւելի հաստատուն նկարագրի տէր ըլլալն է դաստիարակութեան էական մասը:

Մտքի զարգացումը նման է լուսնին, որ կը լուսաւորէ բայց չի տաքցներ, մինչ սրտի կրթութիւնը նման է արեւին, որ թէ՛ կը լուսաւորէ եւ թէ՛ կը ջերմացնէ:

Վարդին տեսքէն աւելի բոյրն է կարեւորը, ինչպէս նաեւ մարդը միայն խելքով չեն դատեր, այլ նաեւ սիրտով:

Երբ գիրք կարդալը մի քանի ամիսէն կը սորվինք, անդին՝ մարդ կարդալը քառասուն տարիէն չենք սորվիր:

Սովորաբար թշնամիին տուած հարուածը մեզ չի ցնցեր, սակայն բարեկամին հարուածը անպայման կը ցնցէ մեզ:

ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆՔ**ԵՍ ԻՄ ՄԱՆԿԱՆՆ ԱՍԻ**

Ես իմ մանկանն մագաղաթներ տըւի ցոյց,
 - Գիտե՞ս, տղաս, - ասի նրան հայրաբար, -
 Գրքերն այս հին, բացի գրքեր լինելուց,
 Մի այլ, խորին խորհուրդ ունեն մեզ համար:
 Նայիր այս հին, դարեր թերթած թերթերին,
 Այս տողերին՝ մեր մայրենի բարբառի
 Առուններին, վտակներին, գետերին:
 Նրանք տանում են միշտ դէպի վիթխարի
 Իմացութեան ովկիանոսը մարդկութեան՝
 Տուրքը ազնիւ՝ իր օրերից մանկութեան
 Մինչեւ այսօր միշտ աննուաճ եւ տոկուն:
 Այդ մեծ ծովում կան աւելի մեծ գանձեր.
 Մերը համեստ, բայց դա մե՛րն է հոգեւին,
 Հպարտացիր հասկանալով գանձը մեր,
 Որ պապերը ժառանգութիւն մեզ տըւին:

Ես իմ մանկանն աւերակներ տըւի ցոյց,
 - Գիտե՞ս, տղաս, - ասի նրան հայրաբար, -
 Խլեակներն այս բացի խլեակ լինելուց,
 Մի այլ, խորին խորհուրդ ունին մեզ համար:
 Նայիր աւեր ոստաններին մեր ցրուած,
 Գլուխները ասես սրով թուցըրած՝
 Աղօթքները թողած կիսատ ու թերի.
 Նայիր կանգուն այս որմերին վշտասույզ,
 Կամարներին՝ կոտրած, առկախ թելի պէս,
 Որ կործանիչ աղէտներից տալով խոյս
 Ասես, ձգտել եւ թռել են դէպի մեզ:
 Կան աշխարհում, աւերակներ հոյափառ,
 Անգերազանց, գնա՝ Հռոմ եւ Աթէնք ...
 Բայց մեր պապերն ա՛յս են թողել մեզ համար,
 Նրանց փառքին մերը դիզել աշխատենք:

Ես իմ մանկանն մեր դաշտերը տըւի ցոյց,
 - Գիտե՞ս, տղաս, - ասի նրան հայրաբար, -
 Այս դաշտերը, բացի դաշտեր լինելուց,
 Մի այլ, խորին խորհուրդ ունին մեզ համար:
 Նայիր այս մեր ոսկեծածան արտերին,
 Այգիներին՝ հարսների պէս գեղեցիկ.
 Զրանցքներին մեր կապտերակ, նոր ու հին,

Արգիշտիի ժամանակը դեռ փորած:
 Գեղեցիկ են մեր դաշտերը պտղաւոր ...
 Կան աշխարհում ուրիշ դաշտեր շէն ու ճոխ,
 Բայց սրանք են մեզ օրօրան դարաւոր,
 Աշխատանքի եւ վայելքի մեզ կանչող:
 Այստե՛ղ է, որ առատօրէն հեղեցին
 Մեր պապերը քրտինք, արցունք եւ արին,
 Եւ այն, իբրեւ մեծ սրբութիւն թողեցին
 Սերունդներին ժառանգութիւն մնայուն:

Ես իմ մանկանն քաղաքները տըւի ցոյց,
 - Գիտե՞ս, տղաս, - ասի նրան հայրաբար, -
 Քաղաքներն այս բացի քաղաք լինելուց,
 Մի այլ, խորին խորհուրդ ունեն մեզ համար:
 Նայի՛ր այս մեր քաղաքներին անհանգիստ,
 Գոհներին ճշմարտութեան պէս շիտակ,
 Երկնակարկառ պալատներին վեհանիստ,
 Ուր արուեստն է դրել անմեռ յիշատակ:
 Կան աշխարհում շատ քաղաքներ հոյակերտ,
 Ուր ոսկին է իշխում սրտին եւ հոգուն,
 Ուր մետաղն է հրէշաւոր մարդակեր,
 Յուցադրել իր հրաշքներն աղմկուն ...
 Քաղաքներում մեր՝ գարունն է մարդկութեան,
 Ստեղծագործ ոգու անվերջ եռ ու զեռ,
 Կառուցման մէջ քաղաքների մեր տիտան
 Մարմնանում է մեր հանճարը մարդասէր:

Ես իմ մանկանն մեր երկիրը տըւի ցոյց,
 - Գիտե՞ս, տղաս, - ասի նրան հայրաբար, -
 Այս երկիրը, բացի երկիր լինելուց,
 Մի այլ, խորին խորհուրդ ունին մեզ համար:
 Նայի՛ր այս մեր հին երկրորին վերափոխ,
 Ժողովրդին ոգենորոգ, վերածին,
 Ստեղծագործման այս կորովին յարաճող,
 Որ կեանքի է կոչում նոյնիսկ մեռածին:
 Հողագնդի վըրայ կան այլ երկիրներ,
 Ուր կան եւ այլ ժողովուրդներ եւ այլ կեանք.
 Բայց այս մերն է, օ՛հ, հայրենիքն է այս մեր,
 Ուր ազատ են մարդու ոգին, աշխատանք:
 Այս ե՛ւ մերն էր, ե՛ւ մերը չէր դարերով,
 Բայց ասացինք մի օր՝ «ընդմիշտ այդ մերն է»:
 Ծաղկեցնենք այն ոգով, սրտով եւ սիրով,
 Արժէ նրա համար ապրել ու մեռնել:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԴՈԿՏ. ՍԱՐԳԻՍ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ

Բանասիրական Գիտությունների Դոկտոր,
Երեւանի Պետական Համալսարանի Հայ
բանասիրության ֆակուլտետի՝ ակադ.
Հրանտ Թամրազեանի անուան Հայ գրական-
նութեան պատմության ամպիոն

ՔՈՒՉԱԿԵԱՆ ԱԻԱՆԴԱՋՐՈՅՑՆԵՐԸ ԵՒ ԴՐԱՆՑ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒՄԸ ԱՐԴԻ ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Արդէն հինգ դար Ն. Քուչակի անունը շարունակաբար հնչում է մեր ժողովրդի շուրթերին: Խառակոնիսից շատ հեռու ապրած եւ անգամ այն չտեսած մարդիկ անչափ շատ են սիրել նրան՝ մեծանուն աշուղ ու բանաստեղծ Ն. Քուչակին:

Բանաստեղծի անուան շուրջ ծագած բանասիրական վէճերը մեզանում մօտ հարիւր տարի չեն դադարում: Այդ իսկ պատճառով մենք առանձնակի կարեւորում ենք **աւանդազրոյցները՝ ժողովրդի անկեղծ սիրոյ արտայայտութիւնները**, եւ պիտի փորձենք նրանցում բանաստեղծի մասին պահպանուած նիւթերի հիման վրայ նրա ծննդեան վայրի, անձի ու գործի շրջանակները հնարաւորինս ճշգրտելու ճանապարհով նրա կրթութեան եւ դաստիարակութեան մանրամասները բացայայտել: Դա մի կողմից հընարաւորութիւն կը տայ՝

ա) Պատկերացնելու բանաստեղծի կենսագրութեան իրական պատկերը,

բ) Տեսնելու՝ ինչպիսին է նրա ստեղծած աշուղական դպրոցի թողած հետքը ինչպէս ժամանակի հայ իրականութեան, այնպէս էլ 16-րդ ու յետագայ դարի բանաստեղծական արուեստի վրայ:

Վերջին 130 տարիների ընթացքում արդէն աւանդական դարձած քուչակագիտութիւնը բաւականին բարդ եւ հակասական մի ճանապարհ է անցել: Մինչեւ 1882 թ. **Ար. Տեկանցի «Հայերգի»** հրատարակութիւնը՝ կարեւորագոյն որոշ հարցեր քննարկման առարկայ արդէն հանդիսացել են: Աշուղ **Թոռ Քուչակին** պատկանող Աւետարանը նրա մահից յետոյ՝ 1637 թ., նուիրուել է Խառակոնիսի Ս. Թէոդորոս եկեղեցուն՝ Տէր Մելիքսեթի ձեռամբ: Թոռը ձեռագրի յիշատակարանում պապին անուանում է **Նահապետ վարպետ**՝ այդպիսով յարգանքի տուրք մատուցելով մեծ աշուղ-բանաստեղծին²: Բանաստեղծի անունը նոր շրջանի գիտնականներից առաջինը 1869 թ. յիշատակում է **Ղ. Ալիշանը**՝ իր «Յուշիկը հայրենեաց Հայոցում», **Քուչակ Հաղուանցի** ձեռով³: Այսպիսով **Ար. Տեկանցի «Հայերգով»** սկսում է քուչակագիտութեան խանդավառ վերելքի 50-ամեակը, երբ **Ղ. Ալիշանի, Ար. Տեկանցի**

¹ Տե՛ս **Տեկանց Ար.**, Հայերգ, մեղեդիք, տաղք եւ երգք, Թիֆլիս, 1882, էջ ԺԺԱ: Նաե՛ւ՝ **Նահապետ Քուչակի** բանաստեղծական աշխարհը, (առաջաբանը՝ **Տ. Ս. Թամրազեանի**), Երեւան, ԵՊՀ հր., 2001, էջ 12-18:

² Տե՛ս **Տեկանց Ար.**, Հայերգ, մեղեդիք, տաղք եւ երգք, էջ ԺԱ:

³ Տե՛ս **Ալիշան Ղ.**, «Յուշիկը հայրենեաց Հայոց», հ. Բ, Վեներիկ, 1870, էջ 130:

կողքին յայտնուում են մեծատաղանդ Նորայր Բիզանդացին, քիչ ուշ՝ Արշ. Զօպանեանը: Սկզբում խնդրի տարածմանն իր անուրանալի նպաստն է բերում Մ. Աբեղեանը՝ բանասիրորէն կերտելով Քուչակի գիտական կենսագրութիւնը՝ Գէորգեան ճեմարանի իր սաներին թէգեր յանձնարարելով քուչակեան թեմաներով⁴: Սակայն 20-րդ դարի քսանականների վերջից նա փոխում է մօտեցումը քուչակեան խնդիրներում: Աւելի ուշ՝ 60-80-ականներին այդ տեսակէտին է յանգում Աս. Մնացականեանը⁵, որով նրանք մեզանում առաջադրում են հակադիր մի նոր տեսակէտ: Ակադ. Հր. Ս. Թամրազեանը գրում է. «Մ. Աբեղեանն անվերջ ձգտում է կենսագրական փաստերի բանասիրական հաստատմանը՝ յետագայում աչքաթող անելով իր իսկ ստեղծած այս զուգահեռը. որոնումների ընթացքում չի գտնում իր ուզածը, ընկնում է մի ծայրայեղութեան մէջ՝ փորձ անելով հակառակ հիացողների եւ գնահատողների տապալել բանաստեղծական մեծութիւնը: ...Արիստակէս վարդապետին մա շատ հանգիստ համարում է խաբեբայի պէս մի բան»⁶: Ամփոփելով եղած արդիւնքները՝ գիտնականը նաեւ նկատում է. «Հնդհանուր առմամբ պատմական, հնագիտական, տեղեկութիւնները գրեթէ ճշգրտութեամբ մեզ տալիս են անժխտելի տուեալներ Քուչակի ծննդեան ու մահուան, բանաստեղծական արուեստի, գերեզմանի, թաղման վայրի մասին»⁷: Պէտք է նաեւ յատել, որ կուտակուած բաւականին խայտաբղէտ ձեռագրական նիւթը դեռ կարող է բաւականին մօր հնարաւորութիւններ ընձեռել ուսումնասիրողներին: Նրա ծննդավայրը Վանայ խառակոնիս գիւղն է, թէեւ մասնակիօրէն շրջանաւում է եւ Ակնը⁸: Մահացել է 1592 թ.՝ ծեր հասակում, եւ թաղուել խառակոնիսում⁹: Նկատի ունենալով այդ փաստը՝ ենթադրում է, որ նա ծնուել է հաւանաբար մօտ 1490-ականներին¹⁰: Քուչակի կենսագրութիւնը դեռ կարելի է լրացնել ձեռագրական, հայրենների պոետիկայի տեքստային ու արտա-տեքստային իւրայատկութիւնների քննութեան հիման վրայ, ինչպէս եւ պահպանուած աւանդազրոյցների նոր տուեալներով¹¹, որոնք հրաշալիօրէն բացայայտում են Քուչակի (Չիչակի) կենսագրութեան կարելի մանրամասներ: Արդեօք քուչակամբերժ բանասիրութիւնը կարո՞ղ է ցոյց տալ մի այլ հայ հեղինակ, որի մասին ժողովուրդն այդքան աւանդազրոյց յօրինած լինի:

Մերօրեայ բանասիրութիւնը եւ պատմագիտութիւնը յաճախ են դիմում աւանդազրոյցների օգնութեանը՝ պատմական անձանց մասին տեղեկութիւններ քաղելու, երբ սկզբնաղբիւրներում բացակայում են կենսագրական-փաստական տուեալները¹²: Դա արդէն գիտականօրէն օգտագործուած է Գր. Նարեկացու դէպքում¹³: Այո՛, միջնադարեան սիրային ու պանդխտութեան հայրենների հեղինակի կենսագրութեան

⁴ Աբեղեան Մ., Հայոց հին գրականութեան պատմութիւն, հ. 2, Երևան, 1946, էջ 421: Նաեւ՝ Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, (առաջաբանը՝ Հ. Ս. Թամրազեանի), էջ 18-21:

⁵ Տե՛ս Մնացականեան Աս., Հայրեններ, Երևան, «Նաիրի» հր., 1995:

⁶ Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 20-21:

⁷ Նոյն տեղում:

⁸ Տեկանց Ա., Արշակ Զօպանեանին յղած իր նամակում Ակնը եւ Երզնկան էլ է նշում, տե՛ս նոյն տեղում, էջ 243:

⁹ Տե՛ս Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, (առաջաբանը՝ Հ. Ս. Թամրազեանի), էջ 128:

¹⁰ Աբեղեան Մ., Երկեր, հ. Բ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հր., 1967, էջ 19-23:

¹¹ Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 85-126:

¹² Գրիգորեան Գ., Հայ բանահիւստեան Բրեստովատիա, Երևան, 1974, էջ 204-206: Большая советская энциклопедия, т. 20, М., 1975, ст. 1489.

¹³ Տե՛ս Ղանալանեան Ա., Աւանդապատում, Երևան, 1969, էջ 306-320: 1173 թ. Ներսէս Լամբրոնացու ձեռնով գրուած բանաստեղծի վարքը եւ աւելի ուշ ժողովրդական աւանդազրոյցները յետագայ կենսագիրներն օգտագործել են որպէս սկզբնաղբիւր: Տե՛ս նաեւ՝ Խաչատրեան Պ., Գրիգոր Նարեկացին եւ հայ միջնադարը, հ. Ա, Ս. Էջմիածին, 1996, էջ 202-221:

շատ մանրամասներ ճշգրտուել են յետագայում¹⁴, եւ դրանց անդրադարձել է նաեւ Մ. Աբեղեանը¹⁵: Սակայն 1927թ.¹⁶ սկիզբ առաւ մի բանավէճ Աբեղեանի եւ Ա. Զօպանեանի միջեւ: Զօպանեանը համոզուած էր, որ միջնադարեան հեղինակային հայրենների (մանաւանդ՝ սիրային) մեծ մասի յօրինողը Ն. Քուչակն է¹⁷, այդ կարծիքը չէր կիսում Մ. Աբեղեանը:

1995 թ. յետ մահու լոյս է տեսնում Աս. Մնացականեանի կազմած հայրենների ժողովածուն¹⁸, որով հեղինակը հետեւում է Մ. Աբեղեանի տեսակէտին: Ի տարբերութիւն Աբեղեանի՝ վերջինս հայրենի (քառեակի) ժանրը նոյնացնում է «հայրենի չափաւ» 15 վանկանի տողով տաղաչափական մեծածաւալ երկերի հետ, ինչպէս եւ խօսում, այսպէս կոչուած, տաղ-հայրենի, պոեմ-հայրենի մասին, ինչը հակասում է հայրենի (քառեակի) կառուցի մասին ընդունուած գրականագիտական պատկերացմանը¹⁹: Իսկ հայրենների պատկանելիութեան հարցում հակուած է ժողովրդականի գերակայութեան ըմբռնմանը: Ի հարկէ, ոչ ոք չի ժխտում ժողովրդական հայրենների բարձր արուեստը: Սակայն պէտք է գնահատուեն նաեւ հեղինակային հայրենները²⁰, որոնց յօրինողներին պէտք է յայտնաբերել, յայտնաբերելու դէպքում էլ պատշաճ տեղ տալ գրականութեան պատմութեան մէջ: Հարցն անտեսելն այն փակուղին է, որից քուչակագիտութիւնը դժուարութեամբ դուրս էր եկել անցեալ դարի 30-40-ականներին Արշ. Զօպանեանի, Ն. Ակինեանի, Հ. Օշականի, Աւ. Ղուկասեանի եւ այլոց շնորհիւ: Սակայն որոշ հետազոտողներ մերժողական դիրք են բռնել ու երբեմն վէճերը հասցնում են ծայրայեղութեան²¹: Կայ մի կարեւոր փաստ, որ քուչակամերժ խումբը չի հրապարակում ու գիտակցաբար այդ մասին լռում է: Աս. Մնացականեանն (1912-1983) իր «Հայրեններ» ժողովածուն, որ հրատարակուեց 1995 թ.²², աւարտած է եղել 70-ականների վերջին: Նա հրատարակութիւնն անյայտ պատճառներով թողել է ապագային: Կասկած չկայ, որ գիտնականը լուրջ տարակոյսներ է ունեցել այն հրատարակել-չհրատարակելու հարցում, քանզի նա հէնց այդ ժամանակ կարող էր գիրքը տպագրել: Բայց կռահել է, որ քուչակամերժութիւնը մեծ շահարկումների դուռ է բացում ոչ միայն մեր իրականութեան համար, այլ նաեւ թուրք-ադրբեջանական պատմա-մշակութային արկածախնդիրների առջեւ, որոնք վաղուց զբաղուած են հայկական մշակոյթի ու հայ հեղինակների լայնածաւալ կողոպուտով ու սեփականմամբ: Աւելին, հակահայ քարոզչութիւնն այժմ յիշեալ երկրներում սկսում է մանկանց

¹⁴ Տե՛ս Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 128 (Քուչակի գերեզմանի արձանագրութիւնը լուսանկարել է Աշխ. Քալանթարը եւ վերծանել՝ Մ. Աբեղեանը):

¹⁵ Նոյն տեղում, էջ 316-317: Նաեւ՝ էջ 20-21: Հր. Ս. Թամրազեանի կողմից շրջանառուեցին նաեւ աւանդաբոյցները, տե՛ս նոյն տեղում, էջ 30-32:

¹⁶ Տե՛ս **Աբեղեան Մ.**, Հին գուսանական ժողովրդական երգեր, (ՀԽՍՀ պետհամալսարանի «Տեղեկագիր»), 1927-1930: Նաեւ՝ **Աբեղեան Մ.**, Երկեր, հ. Բ, էջ 11-23: Այս շրջանում այդ կարծիքին է միայն Լ. Շանթը, որ հիմնականում հայրենագրութեան մէջ հակուած է դրանց բանահիւսական ծագման տեսակէտին. տե՛ս **Շանթ Լ.**, Երկեր, հ. 9, Պէրոպ, 1946, էջ 230-232:

¹⁷ **Զօպանեան Ա.**, Նահապետ Քուչակի դիւանը, Փարիզ, 1902. Նաեւ՝ տե՛ս Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 163-176: **Զօպանեան Ա.**, Հայրեններու բուրաստանը, Փարիզ, 1940, էջ 3-143:

¹⁸ **Մնացականեան Աս.**, Հայրեններ, Երեւան, «Նաիրի» հր., 1995. տե՛ս Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 13-14:

¹⁹ Տե՛ս **Մխիթարեան Ս.**, Նահապետ Քուչակի խնդիրը արդի բանասիրական գնահատումներում, Գրական թերթ, ք. 42/2917/ 14 դեկ. 2007, էջ 3. Նոյնը՝ ք. 43/2918/ 21 դեկ. 2007:

²⁰ Տե՛ս Nahapet Khutschak (Haapet Kyчak, **Նահապետ Քուչակ: Կազմ. եւ առաջ. գրեց՝ Լ. Մկրտչեանը:** Տրում է միջին հայերէնով. գերմաներէնով. ռուսերէնով), Հարիւր ու մէկ հայրեն, Երեւան, Սովետ. գրող, 1987, էջ 7-9, 223-225:

²¹ Տե՛ս Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 9-14:

²² **Մնացականեան Աս.**, Հայրեններ, Երեւան, «Նաիրի» հր., 1995:

մանկա-մսուրային հասակից: Իսկ հայրենասէր գիտնականն առիթ էր ունեցել պայքարել այսպէս կոչուած աղբբեջանական բունիաթովականութեան դէմ²³ (մի հակահայ շարժում, որ արմատաւորուած էր խորհրդային Աղբբեջանում, եւ մեր օրերում դեռ կեղծ «ալբանագիտութիւնն» այդ հողի վրայ է իր սեւ գործը տեսնում): Դիտենք, թէ ինչպէս է գիտնականը մերժել կեղծ «ալբանագիտութեան» «նուաճումները» եւ այդ պատճառով էլ թերեւս նախընտրել է այլեւս չէզոք դիրք բռնել քուլակեան խնդրում: Բայց հարցը մենք չենք պատճառաբանում միայն աղբբեջանական գործոնով, այլ լուրջ այդ գիտնական-բանաստեղծը չէր կարող խղճի խայթ չզգալ նաեւ հանճարի հանդէպ անարդարացի քայլերի համար:

Մեզանում ժամանակն է վերջ դնելու սենսացիաներին: Այդ գործով զբաղուողներն արդէն ակնյայտօրէն իրար կրկնելուց այն կողմ չեն անցնում: Կայ մի ուղի միայն. դա բանասիրական խնդիրներից դէպի տեքստաբանական հետազոտութիւններին անցնելն է՝ զուտ տիպաբանական առանձնայատկութիւններ բացայայտելու ուղիով: Ժամանակին Ա. Զօպանեանը խիստ կարեւորում էր այդ գաղափարը. «Տաղաշարքերը, զոր 1897-ին Ս. Ղազարու թ. 1371 ձեռագրին մէջ գտայ, ունէ հեղինակի անուն չէին պարունակէր, բայց մեծ մասամբ անձնական տաղանդի մը, ինքնատիպ ու հայադրոշմ վարպետ աշուղի մը կնիք կը կրէին. երբ ատեն մը ետքը «Հայերգի» յառաջաբանին մէջ կարդացի այն քանի մը տողերը, ուր Արիստակէս.... կը յայտարարէ, թէ ...տաղաշարքը գործն է Նահապետ Քուլակ վարպետ աշուղին.... Կառչեցայ այդ անունին, որովհետեւ այն շարքերը, զոր գտած էի Վենետիկ եւ անոնք, զոր յետոյ գտայ Փարիզ եւ այլուր.... ապահովապէս գործ են նոյն բանաստեղծին, միակ մեծ աշուղի մը»²⁴: Բացի այս՝ նշանաւոր հայագէտ Ն. Ակինեանից ստանալով նրա գտած քուլակեան հայրենները հրատարակելու թոյլտուութիւն՝ նա դրանք 1902 թ. տպեց «Նահապետ Քուլակի Դիւանում», որտեղ պոետի բանաստեղծութիւնն աչքի է ընկնում ինքնատիպութեամբ, «ներշնչման մեծ թարմութեամբ.... ձեւի հեշտաւէտ գունագեղութեամբն ու արտակարգ սեղմութեամբը, շեշտի պաշտելի անկեղծութեամբն ու զօրութեամբը»²⁵: 20-րդ դ. 80-ականներին ակադեմիկոս Լ. Մկրտչեանն այն հաստատ համոզմունքն է յայտնում, որ քուլակեան իւրաքանչիւր հայրենում առկայ է ու կարեւոր հեղինակային կորիզը՝ միջուկը, որի շուրջ ձեւաւորուում է բանաստեղծի անշփոթելի աշխարհը:

Աշխատանքում այդ եւ այլ կարգի աղբբեջանական հարցերը պարզելով՝ պիտի ներկայացուեն ինչպէս բանաստեղծի կենսագրութիւնը, այնպէս էլ նրա կրթութեան ու դաստիարակութեան կարեւոր մանրամասները: Քուլակեան աւանդազրոյցների ուսումնասիրութիւնը տուել եւ դեռ կարող է տալ բանաստեղծի կեանքի ու կենսագրութեան ամբողջական պատկերն ունենալու հնարաւորութիւն: Այս գործում իր բացառիկ կարեւորութիւնն ունի յատկապէս «Նահապետ Քուլակի բանաստեղծական աշխարհը» (2001 թ.) ժողովածուն, որում ընդգրկուած են արժէքաւոր հանրագիտարանային նիւթեր եւ աւանդազրոյցների ամբողջական տեքստերը եւ քուլակեան ընտիր հայրենները²⁶:

Հանճարեղ բանաստեղծ-աշուղին նուիրուած աւանդազրոյցները մեզ են հասել մեծ մասամբ գրաւոր ճանապարհով՝ բացի երկու-երեք դէպքից (դեռ այդ մասին կը խօսուի): Իսկ միւս դէպքերում աւանդազրոյցների հեղինակները, այո՛, նրանք եւ ոչ

²³ Տե՛ս Մնացականեան Ա., Աղուանից աշխարհի գրականութեան հարցերի շուրջ, Երևան, 1966: Տե՛ս նաեւ՝ Յարութիւնեան Բ., Հայոց արեւելից կողմերի եւ Աղուանի պատմութեան ու պատմական աշխարհագրութեան հարցեր, Երևան, ԵՊՀ հր., 2016, էջ 297-319:

²⁴ Նահապետ Քուլակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 349:

²⁵ Նոյն տեղում, էջ 163:

²⁶ Նոյն տեղում, էջ 85-125:

ասացողները, հանդէս են գալիս իբրեւ նիւթը վերամշակողներ ու վերաշարադրողներ: Հետաքրքիր է եւ այն, որ մինչեւ Արիստակէս վ. Տեւկանցի «Հայերգի» լուսնածայումը (1882 թ.) շատ տարածուած ու սիրուած աւանդազրոյցները գրաւոր աղբիւրներում երեւան չեն եկել, սակայն նա դրանց մի մասը լսել է ժողովրդից: Հմուտ բնագրագէտը, դրանց կարեւորութիւնը գիտակցելով հանդերձ, խօսում է միայն բանասիրական խնդիրներից²⁷ այլ հնարաւորութիւն չունենալով:

Այսպիսով՝ մեզ հասած ներքոյիշեալ աւանդազրոյցները հանդէս են գալիս հետեւեալ ժամանակագրական հերթականութեամբ.

1. **Խրիմեան Հայրիկի պատմածը Ն. Քուչակի աշակերտ Մուշոյի մասին** (անդրագարձը «Պապիկ եւ թոռնիկում». 1894 թ.)²⁸.

2. **Յովհաննէս Թադէոսեանի՝ բանահաւաք Սարգիս Հայկունուց լսած աւանդազրոյցը**²⁹ (1902 թ.).

3. **Գէորգ Ասատուրի՝ Նահապետ Քուչակի մասին Խրիմեան Հայրիկից լսած զրոյցը՝** գրի առնուած 1904 թ. Դեկտեմբերի 10-ին³⁰ (տպագրուած՝ 1905 թ.).

4. **Սերինէի (Ս. Մ. Աւագեանի գրի առած աւանդազրոյցն Աշտարակի Հաղս (Աղծք) գիւղի բնակիչ, բանաստեղծի տոհմակից Փանոս Չիչակեանից 1940 թ.)**³¹.

5. **Աւետիս Ղուկասեանի ներկայացրած նիւթը, որի աղբիւրները յղուած չեն, սակայն վերապատմուած են իր կողմից** (1957 թ.)³².

6. **Նաիրի Զարեանի՝ իր մօրից լսած պատումը**³³ (1962թ.).

7. **Արամ Ղանալանեանի՝ Խրիմեան Հայրիկի եւ Գէորգ Ասատուրի գրառած նիւթերի հիման վրայ ներկայացրած աւանդազրոյցը** (1969 թ.)³⁴

8. **Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց մատենադարանի ձեռ. թ. 1760-ը, որում առկայ է աշուղական մի մրցութեան պատմութիւն:** Նրանում Բաղէշի խանի առջեւ Քուչակը եւ մի թուրք աշուղ մրցում են, եւ Նահապետը յաղթում է վերջինիս³⁵:

Եթէ մի կողմ թողնենք Խրիմեան Հայրիկի «Պապիկ եւ Թոռնիկ»-ի աշուղ Մուշոյի (Քուչակի ենթադրեալ աշակերտի) եւ առհասարակ աշուղների սովորութիւնների մասին հատուածը, ինչպէս եւ Գէորգ Ասատուրի գրի առածը³⁶, Սերինէի «Իմ երկրային ուղին» երկի դրուագը³⁷, որ աւանդազրոյցի համառօտ յիշատակումն է, ապա բուն

²⁷ Տեւկանց Ար., Հայերգ, մեղեդիք, տաղք եւ երգք, Թիֆլիս, 1882, էջ ԺԲ:

²⁸ Խրիմեան Հայրիկ, Երկեր («Պապիկ եւ թոռնիկ») Երեւան, ԵՊՀ հր., 1992, էջ 146-152 (Երկը տպուել է 1894 թ. Մայր Աթոռի տպարանում): Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 85-91: Վազգէն Առաքինը հետաքրքիր տեսակէտներ է յայտնում Խրիմեան Հայրիկի «Պապիկ եւ թոռնիկ»-ի մասին: Տե՛ս ՎԱԶԳԷՆ Ա ԱՐԱՔԻՆ, Գալիքի տեսիլով (ուսումն., յօդուած., ուղեգրութիւններ (1943 թ.) ուսումնասիրութեան մասին է:

²⁹ Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 97-98:

³⁰ Նոյն տեղում, էջ 92-96:

³¹ Նոյն տեղում, էջ 99-112: Սերինէն իր «Հազարան բլրով» պոէմի նախերգանքում եւս անդրադարձ է կատարում փուլական աւանդազրոյցին: Նոյն տեղում, էջ 113-114:

³² Տե՛ս Ղուկասեան Ա., Մեծ հումանիստ ֆնարեղուն, Հայրենի կարգաւ, Երեւան, 1957, էջ 3-5: Նաեւ՝ Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 621:

³³ Նոյն տեղում, էջ 117-125: Զարեան Ն., Երկրորդ կեանք. ինքնապատում, Երեւան, 1962, էջ 167-175:

³⁴ Ղանալանյան Ա., Աւանդապատում, էջ 274, 471: Նաեւ՝ Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 116:

³⁵ Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծութիւնը (աշխ. Հ. Սահակեանի), հ. 1, Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ հր., 1986, էջ 681:

³⁶ Նոյն տեղում, էջ 94:

³⁷ Նոյն տեղում, էջ 111-112:

զրուցապատումներն իրենց կարճ եւ ընդարձակ տարբերակներով վերաբերում են կենսագրական նիւթին եւ լրացնում իրար³⁸ բաժանելով երկու խմբի.

1. Ժողովրդական-բանահիւսական

2. Հեղինակային մշակման ճանապարհով գրաւոր աւանդուած աւանդագրոյցներ, որոնք անտարակոյս ունեցել են իրենց ժողովրդական-բանահիւսական նախօրինակները եւ յետոյ գրի առնուել կամ մշակուել:

Առաջին խմբին է պատկանում Գէորգ Ասատուրի 1904 թ. Դեկտեմբերի 10-ին Խըրիմեան Հայրիկից գրի առածն աշուղ Քուշակի, ինչպէս եւ հարեւան գիւղ հարսանիք գնալու, գայլերի հանդիպելու, Ս. Թադէոսոս (նաեւ՝ Թադէոս) վանքի տանիքը ելնել-ընկնելու, Բաղէշում թուրք աշուղին յաղթելու, գերեզմանի՝ ուխտատեղի լինելու զրուցապատումներով³⁹: Այս խմբի աւանդագրոյցներից ամենակարեւորը բանահաւաք եւ բանաստեղծ Սերինէի (Ս. Մ. Աւագեանի) պատումն է՝ «Քուշակեան աւանդավէպ» վերնագրով: Գրի է առնուած 1940 թուականին, ասացող՝ Փանոս Զիչագեան⁴⁰: Քանի որ Սարգիս Հայկունու նիւթը Յովհաննէս Թադէոսեանի համառօտ վերապատմումով է աւանդուած ու ամենաառաջիններից մէկն է⁴¹, սակայն չի կարող դրուել այս բաժնում, մինչեւ որ բնօրինակը չյայտնաբերուի: Կարելի է ասել, որ բանասէրների մեծ մասը նախապէս Գէորգ Ասատուրից են քաղել իրենց տեղեկութիւնները, դա վերաբերում է նաեւ Արամ Ղանալանեանին, քանի որ Սերինէի «Քուշակեան աւանդավէպը» լոյս է տեսել 1978 թ. եւ մինչ այդ յայտնի չի եղել բանասէրներին⁴²: Մուշոյի մասին Խրիմեան Հայրիկի պատմածը, ըստ Գէորգ Ասատուրի, իրական անձնաւորութեան չի վերաբերում, այլ անուանափոխուած մի հերոսի մասին է, որն անձնաւորում է Նահապետ Քուշակին⁴³:

Երկրորդ խմբի մէջ կարելի է ներառել Յովհ. Թադէոսեանի «Մի աւանդութիւն»-ը (1902 թ.)⁴⁴ եւ Ն. Զարեանի «Քուշակ Նահապետի աւանդութիւնը» (1962 թ.)⁴⁵, որոնք հեղինակային մշակումներ են: Յովհ. Թադէոսեանը գրում է. «Այս պատմութիւնը ինձ պատմեց Պ. Ս. Հայկունին»⁴⁶: Նիւթը ժամանակին ուղարկուել է Մոսկուայ՝ «Էմինեան ազգագրական հանդէսում» տպագրութեան, բայց մնացել է անտիպ: Յուսանք, որ տեքստը կարող է յետագայում յայտնաբերուել եւ էական նշանակութիւն ունենալ քուշակագիտութեան մէջ: Ն. Զարեանը նիւթը մանուկ հասակում է լսել մօրից, իսկ տեքստը շարադրել ու հրատարակել է 1962 թ., եւ ինչպէս տեսնում ենք, սա էլ, ընդարձակ պատում լինելով հանդերձ, բաւականին ուշ է գրուած եւ շրջանառու:

Պահպանուած աւանդագրոյցներից առաւել կարելորդ Սերինէի պատումն է, որը, ինչպէս արդէն նշուեց, անմիջապէս հմուտ ասացողից է գրի առնուած՝ Փանոս Զիչագեանից, որը Քուշակի (Զիչագի) թոռներից է եւ պատմելիս յաճախ է գործածում մեր տունը, մեր արտը ընտանի արտայայտչաձեւերը: Շատ հետաքրքրական ու կարեւոր է

³⁸ Խօսքը Յովհ. Թադէոսեանի (էջ 97), Սերինէի (Ս. Մ. Աւագեան, էջ 99), Ն. Զարեանի (էջ 118) եւ մասամբ էլ Ա. Ղանալանեանի (էջ 116) համառօտ պատումների մասին է:

³⁹ Նոյն տեղում, էջ 94:

⁴⁰ Նոյն տեղում, էջ 99-110:

⁴¹ Նոյն տեղում, էջ 97-98:

⁴² Քուշակեան աւանդավէպ, Հայ ազգագրութիւն եւ բանահիւսութիւն, ք. 8, Երեւան, 1978, էջ 101-106:

⁴³ Նահապետ Քուշակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 94:

⁴⁴ Թադէոսեան Յովհ., Քուշակ Նահապետի երգերի մի նոր հրատարակութեան առթիւ, Արարատ, Վաղարշապատ, 1902, էջ 1151:

⁴⁵ Զարեան Ն., Քուշակ Նահապետի աւանդութիւնը, էջ 167-175:

⁴⁶ Նահապետ Քուշակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 98 (տողատակ):

եղել բանագէտ Ս. Հայկունու պատումը եւս, որը նա «քաղել է ժողովրդական կենդանի աղբիւրից», այսինքն՝ գրի է առել ասացողից: Յովհ. Թադէոսեանը վկայում է, որ Հայկունին երկը «յիշում էր մօտաւորապէս. բուն նիւթը ժողովրդական բարբառով (էր): ...Պատմութեան մէջ եղած թէ՛ հանելուկը, թէ՛ սուլթանի աշուղների եւ թէ՛ Չիչակի երգերը տաճկերէն էին»⁴⁷: Ինչպէս երեւում է, այն իր դիպաշարով մօտ է եղել Սերինէի պատումին, յօրինուած է եղել ժողովրդական ոգով ու ունեցել է հանելուկը՝ յօրինուած թուրքերէն:

* * *

Արդէն վեց-եօթ տարեկան հասակում հայ մանուկներն⁴⁸ ինչպէս այլ վայրերում, այնպէս էլ թերեւս Խառակոնիսում յաճախում էին հանրային նախակրթարաններ (տարրական) կամ վանական դպրոցներ: Այդ մասին խօսում է եւ Ն. Զարեանը: Հաւանաբար մինչեւ մեծ եղեռնը Խառակոնիսի գործող դպրոցը 16-րդ դարում դժուար թէ չգործեր եւ Ն. Զարեանի վարժապետ Պ. Անդրէասի պէս խորագէտ ուսուցիչներ աշակերտներին գրել-կարդալ, Ս. Գիրք, վայելչագրութիւն, երգեցողութիւն, թուաբանութիւն եւ տոմարական տարրական գիտելիքներ չտալին⁴⁹: Մեր համոզմամբ՝ այդ դպրոցի սաներից է եղել նաեւ Նահապետ Քուչակը: Մինչև Ս. Կարապետի վանքում սովորելը նա ձեւաւորում է որպէս հետաքրքիր մարդ եւ աշուղ: Մանաւանդ նրա կեանքի այս կողմը շատ կարեւոր է:

Աւանդադրոյցներում խառակոնիսցի Քուչակը նախ Արճակ գիւղի Մարտոյի տան խաչքաւորն է: Պատանի հասակում գնում է Արճակ քաւորութիւն անելու⁵⁰: Կընքաճաշին հիւրերից մէկը տանը գոչում է՝ գառավէժ⁵¹ (Ն. Զարեանի պատումում դա տեղի է ունենում ձիթհանքում): Նախոն (համագիւղացիներն այսպէս են կոչել նրան) ընկնում է դժուարին դրութեան մէջ. չի կարողանում խաղ ասել եւ արժանանում է ծաղրուծանակի, նեղացած դուրս գալիս գառավէժի տեղից ու քուն մտնում տանը կից խնձորի այգում: Նրան է յայտնւում երազի ձիաւորը (Արճակ լճի հրեղէն մարդը կամ շնորհապարգեւ սուրբը⁵²) եւ ոսկի թասից ջուր տալիս տղային՝ անուանելով նրան աշուղ Չիչագ, ու պատուիրում կրկին հետ գնալ ու իր տաղն ասել հաւաքատեղիում: Ն. Զարեանի պատումում Նախոյին ջուր է տալիս ձիթհանի տիրոջ աղջիկը՝ Թանկ/գ/ խաթունը՝ Քուչակի ապագայ կինը⁵³: Պատումներում Թոռ Քուչակի կնոջ անունը ժամանակի ընթացքում, հաւանաբար սխալմամբ, վերագրուել է Պապ Քուչակի կնոջը: Այդ շփոթը պարզում է գրիչ Ստեփանոս Զուղայեցու ձեռագիր Աւետարանում թողած

⁴⁷ Թադէոսեան Յովհ., Քուչակ Նահապետի երգերի մի նոր հրատարակութեան առթիւ, Արարատ, Վաղարշապատ, 1902, էջ 1151:

⁴⁸ Զուհարեան Թ., Հայ գրականութեան մեթոդիկայ, Երևան, ԵՊՀ հր., 1980, էջ 13:

⁴⁹ Նոյն տեղում, 18-19: Քուչակը թէ՛ հայ, թէ՛ թուրք հասարակութեան մէջ սիրուած երաժիշտ-կատարող է եղել. ստեղծագործել է եւ թուրքերէն՝ /այսինքն՝ երկու լեզուով/ իր ժամանակակից աշուղների պէս տիրապետելով նաեւ թուրքերէնին:

⁵⁰ Տե՛ս Յովսէփեան Գ., Զագաւանից ժողովը, Շողակաթ, 1913, թ. Ա, էջ 43: Նաեւ՝ Զագաւանքի (Գետարգելի) ժողովը եւ իր Կանոնքը, հայ աստուածաբան (Գիտական յօդուածների ժողովածու), թ. Ե, Երևան, ԵՊՀ հր., 2013, էջ 99:

⁵¹ Գառավէժ-Վանում եւ Վասպուրականում տարածուած էր մի սովորութիւն՝ ըստ որի, մեծից փոքր, առանց դիրքի խտրութեան, պիտի մասնակցէին երգի մրցութեանը, որը յայտարարում էր «գառավէժ» բառի արտաբերումով: Տան կամ շինութեան դուռն անմիջապէս փակում էր, եւ ներսում մնացածներից ոչ ոք չէր կարող խուսափել մասնակցութիւնից: Յաղթողին մեծարում էին, նուէրներ տալիս:

⁵² Շրջակայ գիւղերում կարծում էին, թէ լճի հատակում է բնակւում շնորհապարգեւ սուրբը:

⁵³ Նոյն տեղում, էջ 116, 128: Պապ եւ Թոռ Քուչակներն ու նրանց գերեզմաններն յաճախ շփոթուած են:

յիշատակարանի հաղորդումից⁵⁴, որում այդ անունը Թոռ Քուչակի կնոջ անունն է: Իսկ աղջիկը Ն. Զարեանի պատումում Քուչակին սովորեցնում է, որ երբ իր հայրը հարցնի, թե ինչպես ինքը փոխհատուցի նրա սքանչելի տաղերի կատարման դիմաց, նա թող իր ձեռքը խնդրի: Այդպես էլ լինում է, եւ նշանդրեքից մի ամիս անց տեղի է ունենում նրանց ամուսնութիւնը:

Սերինէի պատումում տղան երազում հասնում է մինչեւ **Պազում Խաչեր** կոչուած սրբավայրը, բռունցքի հարուածով մի գամ է խփում խաչքարի վրայ եւ արթնանում: Զարմանում է, որ ինքը քնել է **Ֆռանգիլի** (հարեւանի) այգում, բայց երազի ձիաւորի հետ հասել է **Պազում Խաչեր** ու արթնացել այնտեղ (դա հաստատւում է գամի իրական լինելու հանգամանքով): Նա վերադառնում է եւ այս անգամ երգում ու զարմացնում բոլորին՝ յօրինելով հետեւեալ տաղը.

**Աշղ Չիչազ Խառակոնսա,
Կյովամ պարի լուսն, կյովամ,
Խուռնի ծիլաւոր Առնակ տիսա,
Մեռնեմ պացուող պարի լուսուն:
Պազում խաչեր, քյու տուռ խասա,
Ծունդր եմ զարկէ պարի լուսուն⁵⁵:**

Արճակից Ն. Քուչակը վերադառնում է տուն: Հասկանալով, որ ստացած շնորհը աստուածային պարգեւ է, նա որոշում է լինել հայերիս համար շնորհապարգեւ Ս. Կարապետի սրբարանում՝ յայտնելու իր շնորհակալութիւնը աշուղների հովանաւոր սրբին⁵⁶: Հրաժեշտ է տալիս ծնողներին եւ իր կոյր քրոջը՝ **Նունուֆարին** (ըստ Ն. Զարեանի պատումի): Ծնողները տղային են նուիրում իրենց «բող (Ֆ)որթնկան» (գորշ հորթը)⁵⁷, որին հեծած՝ Քուչակը յետագայում շրջում է ամենուր: Հէնց նրան նստած՝ նա գնում է նաեւ Ս. Կարապետ ու մնում: Պարզւում է՝ քոյրն էլ է երազ տեսել, թէ ինչպէս Արճակից եկած ձիաւորը ոսկէ թասով ջուր է տալիս նույն հորթին և **Չիչազի ձի** անուանում: Իր «երազի ճամբարի»-ը վերջանում է 10-ամեայ բացակայութեամբ: Նա մեկնում է Ս. Կարապետ. «Սըփ Կարապետ... աշղը **Չիչազին կրապառ կիրկալամի էլ շնոխքյ տուած կըլնի**. համ էլ **թիլթանքի շնոխքյ** (դիւթանքի շնորհք- Ս. Մ.)»⁵⁸: Իրականում նա այստեղ գրաբար գրել-կարդալ եւ այլ գիտելիքներ է ձեռք բերում: Աւանդազրոյցներում ուսումնառութեան տարիների մասին այլ մանրամասներ չեն

⁵⁴ Հայերէն ձեռագրերի ԺԵ դարի յիշատակարաններ, հ. Բ, Երեւան, 1878, էջ 715-716: Պարզում է, որ Թոռ Քուչակը, յարգելով պապի յիշատակը, Աւետարանը նուիրել է Խառակոնիսի «Ս. Թէոդորոս զօրավար» վանքին՝ նշելով.

«Փառք Քուչակ անուն բարի մտական,
Որ ստացող եղև տրան:

Յիշեցէք գ-Քուչակ եւ միւս կենակից Թանգխաթունն: Դարձեալ յիշեցէք գ-Քուչակ եւ զմեծ պապն իւր՝ Նահապետ վարպետն, որ մականուն Աշղը Քուչակ ասի»: Քուչակի հայրենակից Ն. Զարեանն իր Աւանդազրոյցում բերում է Խառակոնիսի Ս. Թէոդորոս վանքի բակում գտնուող Թոռ Քուչակի գերեզմանի վրայ եղած իր ուսուցիչ պարոն Անդրէասի վերձանած տեքստը. «**ՔՈՒՉԱԿ ՆԱՀԱՊԵՏ ԵՒ ԿՈՂԱԿԻՅՆ ՆՈՐԱԿ ԹԱՆԿԵՍԹՈՒՆ**»: Մինչդեռ Պապ Քուչակի գերեզմանի գրոյքինը նոյն գերեզմանոցում այսպիսին է. «**ՍԱ Է ԱՐԵՒ ԲՈՒՉԱԿ ԹՎ ՌԻՍԱ ձգ-ՔՍ**» /1041+551=1592 թիւ/: Գիտնականները կարծում են, որ գրուածքն աղաաղուել է ժամանակի ընթացքում. այն կարող է ոչ թէ **ԱՐԵՒ**, այլ Նահ (ապետ) լինել: Տէն Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 128:

⁵⁵ Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 100:

⁵⁶ Շնորհապարգետութեան հարցի մասին տէն Մխիթարեան Ս., 10-11-րդ դարերի հայ մշակութային դաշտը..., Երեւան, ԵՊՀ հր., 2009, էջ 316-321:

⁵⁷ Տէն Աղայեան Է., Արդի հայերէնի բացատրական բառարան, հ. Ա, Երեւան, 1976, էջ 198:

⁵⁸ Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 102:

պատմում, բայց պարզ է, որ նա հմտանում է ժամանակի համար պահանջուած գիտութիւնների մէջ: Դրա հետ մեկտեղ՝ նա օժտուած է նաեւ այլ հմտութիւններով ու շնորհներով: Ն. Զարեանի պատմումում նա «հիւանդութիւններ է բուժում, վերքեր է լաւացնում, թախիժ փարատում»⁵⁹: Այդպիսի կարողութիւններով օժտուած լինելով, ինչը հաստատում է նաեւ սուլթանի մանկանը բուժելիս⁶⁰, նա կատարելագործում է իր գիտելիքները եւ գրել-կարդալու ասպարէզում: Այդ ամբողջ շնորհները նախ եւ առաջ պայմանաւորուած են երգելու եւ նուագելու աստուածային կարողութեամբ, բայց չէ՞ որ աշուղը նաեւ տեքստ ու երգի մեղեդին յօրինող մէկն է: Քուչակի մասին խորմեան Հայրիկն ասում է, որ «Գիւղացի ծերունիները կը պատմեն, թէ զուարճաբան մարդ մը եղած է Քուչակ: Մօտակայ գիւղերէն կը կանչեն եղեր զինքը հարսանիք» (Գէորգ Ասատուր)⁶¹: Եւ գիւղ չհասած՝ նրան շրջապատում են գայլերը: Բայց հնարամիտ աշուղն սկսում է նուագել իր քեման (լարային գործիք): Ինչպէս մարդիկ, որ հմայւում էին աշուղի երգերով, այնպէս էլ գայլերը նստում են հեռու ու լսում են նրա նուագը, մինչ գիւղացիներն օգնութեան են հասնում եւ վտանգից փրկում աշուղին:

Արդէն ուսումնաւորած աշուղը տուն է վերադարձել, պսակուել է, դարձել «չիժ-պժի տէր: Համ ռենջբարութեն կանի, համ աշղութեն: ...Սըփ Կարապետից պիրած դաֆթար ծոց տրած, սազ թել թալած»⁶² ուխտատեղերն է ման գալիս: Ուշագրաւ է այն, որ աշուղը ուսման վայրից բերած իր թանկ դափքաքից այլեւս չի բաժանւում: Մի՞թէ այս գաւթաքն են փնտռում բանասէրները: Երեւի թէ՛ այո՛:

Մի անգամ Քուչակը ջրում է իր արտը, երբ Ստամբուլից գալիս են սուլթան Մուրատի ենիչերիները եւ յայտնում աշուղին, որ տիրակալը շտապ պալատ է կանչում նրան: Թագուհու կուրծքը քարացել էր, եւ նորածին երեխան սովից կը մեռներ, եթէ մի ճար չարուէր: Աշուղը, իր գորշ եզանը հեծած, գնում է մայրաքաղաք: Բանդի-Մահու գետի մօտ հօտաղները կամրջին նստած. «Որ Զիչագին կտիսնան, կիսաշինած չարխներ կըպոնեն ծեռքըներ, խաղալով կուկեան՝ առաճ կըպոնեն, տաճկերէն տաղ ասելով խանելուկ կ'ասեն».

Աշղ Զիչագ խեծէ բոգին

Մէկ ասպածն ի, մէկ ինքն,

Էն վիրն ի՛ մէյ քիթ կայ, քառսուն աչկ....

Զիչագ չի կանա էտը խանելուկ խանի: Աշղական աղաթով էլ օրէնք չկայ, որ թողնի ընցնի»⁶³: Հօտաղների առաջադրած հանելուկը չլուծելու պատճառով նա հետ է վերադառնում տուն եւ փաստօրէն ուշանում էր: Բայց քրոջ օգնութեամբ աշուղը լուծում է հանելուկը (որ չարուխի մասին էր), անցնում գետի կամուրջը եւ շտապում է Ստամբուլ: Սերինէի այս նոյն պատմումում աշուղի կոյր քոյրը նաեւ եղբօրը զգուշացնում է, որ հարեմի ջահել կանանց, իր սովորութեան համաձայն, աչքով-ունքով չանի, շոռաչք չլինի ու փորձանքի մէջ չընկնի: Այդ պատճառով էլ նա պահանջում է՝ իր աչքերը կապեն, ու նոր մտնում է սուլթանի կանանոցը: Պալատում նա վարագոյրի հետեւից հրաշալի երգում-նուագում է թագուհու համար, վերացնում պալատի վրայ եղած կախարդանքը եւ բուժում հիւանդութիւնը՝ իր աստուածապարգեւ երգով ու նուագով:

⁵⁹ Նոյն տեղում, էջ 119:

⁶⁰ Ս. Գր. Նարեկացիի Յովն. Մկրտչին /Կարապետին/ համարում է մարգարէ եւ միաժամանակ առաքեալ: Տե՛ս Գրիգոր Նարեկացի, Տաղեր եւ գանձեր, Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1981, էջ 141:

⁶¹ Նոյն տեղում, էջ 94:

⁶² Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 102:

⁶³ Նոյն տեղում, էջ 103:

Պառաւ նաժիշտը հիացմունքով շնորհատրում է Քուչակին՝ ասելով. «Աչքդ լոյս, Քուչակ Նահապետ, քո խաղերով դու թագուհու աչքից արցունք հանեցիր, ստինքներից՝ կաթ»⁶⁴: Սակայն բոլոր պատումներում էլ տարբեր պալատականներ (եւ մանաւանդ վեզիրը) նախանձից չարախօսում են Քուչակին սուլթանի առաջ, բայց նա սրամտօրէն դուրս է պրծնում սրանց լարած թակարդներից եւ ստանում թոյլտուութիւն՝ արտօնել իրեն՝ իր երգերը 20 օր Ստամբուլում կատարելու⁶⁵: Աշուղը, եօթ եկեղեցի, եօթ մզկիթ եւ եօթ կամուրջ շինելու թոյլտուութիւնն ու գումարը սուլթանից անձամբ ստացած՝ իր վերադարձի ճանապարհին կառուցում է դրանք: Վերջին եկեղեցին Խառակոնիսում գտնուող Ս. Թէոդորոս (Թադէոս) վանքն է: Սերինէի պատումում Քուչակը հէնց իր արդար ձեռքով է կառուցում այն, բարձրացնում եկեղեցու գմբէթը եւ խաչը դնում վրան: Աստծու հրամանով հրեշտակներն իջեցնում են նրան գետին (որոշ պատումներում ընկնում է), եւ Քուչակը նրանց իր մահուան ժամանակն է հարցնում, իմանում ու կրկին զբաղւում իր գործերով: Ապրում է մինչեւ հարիւր տարեկան հասակը: Ունենում է ժառանգներ, որոնց մասին աւանդազրոյցները կոնկրետ տեղեկութիւններ չեն տալիս: Յայտնի է, սակայն, որ օրինակ **Փանոս Չիչազեանը** Չիչակի զարմից է: Ընդհանրապէս Չիչակեանները Քուչակի սերունդներն են: Իսկ արդէն գրիչ Ստ. Զուղայեցու ձեռագիր Աւետարանի յիշատակարանից իմանում ենք Թոռ Քուչակի մասին:

Աւանդազրոյցներն, այսպիսով, տալիս են բանաստեղծի կեանքի հետեւեալ դրվագները.

1. Հիւր (ձիթհանք կամ ջրաղաց) գնալը եւ «դուլուն» (շնորհապարգեւ հեղուկը) խմելն ու 14 տարեկանում յայտնի դառնալը աշուղական ասպարէզում.

2. Ս. Կարապետ կատարած ուխտագնացութիւնը, այնտեղ մնալը՝ ուսանելու նըպատակով եւ նոր շնորհներ ստանալը, գաւթաքը հետը տուն վերադառնալը.

3. Մինչ Ստամբուլ կանչուելը կամ դրանից տարիներ անց հարսանիքների մասնակցելը, **գայլերին երգ ու նուագով հմայելն ու փրկուելը եւ առաւել յայտնի դառնալը.**

4. Փորձութիւններ արքունիքում, երգով հիւանդութիւնը բուժելը, հմայանքը վերացնելը եւ շարամիտ զրպարտանքներից սրամտութեան շնորհիւ ազատուելը (վեզիրի եւ թուրք աշուղների խարդաւանքները յաղթահարելը).

5. Նաեւ խնդրանքը սուլթանին՝ Ստամբուլում իր երգերը 20 օր կատարելու եւ մինչեւ Խառակոնիս եօթական եկեղեցի, մզկիթ եւ կամուրջ կառուցելու թոյլտուութիւն ու ծախսն ստանալը.

6. Բաղէշում թուրք աշուղին յաղթելը բանակում: Ըստ թուրք աշուղի՝ սարը բարձրացող խոզն իբր քրիստոնեաների տէրտէրին է նման, ինչն ակնյայտ անարգանքի նշան էր, որին Քուչակը պատասխանում է, թէ այդ դէպքում նրան հետապնդող 10 շներն էլ մոլլաների են նման.

7. Խառակոնիսի Ս. Թէոդորոս (նաեւ՝ Թադէոս) վանքի կառուցումն իր ձեռքով կատարելու, օծումը եւ մահուանից յետոյ՝ սրբացումը (մահը, գերեզմանը Ս. Թէոդորոս վանքի բակում թաղուելը):

Այնուամենայնիւ, Նահապետ Քուչակի կեանքի վաղ շրջանը, ինչպէս եւ ուսումնառութեան տարիները մասնակի են արտացոլուել աւանդազրոյցների մէջ: Մեր կարծիքով՝ դա արդիւնք է թերեւս այն բանի, որ հիմնական ուշադրութիւնը դրանցում

⁶⁴ **Զարեան Ն.**, «Քուչակ Նահապետի աւանդութիւնը», էջ 171: Նաեւ՝ Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 122:

⁶⁵ **Ղուկասեան Ա.**, Մեծ հովանիստ ֆնարերգուն, հայրենի կարգաւ, էջ 4:

բեւեռուած է եղել յատկապէս Խառակոնիսի Ս. Թէոդորոս վանքի կառուցման վրայ: Այդ պատճառով աւանդազրոյցները միտուած են տալու վանքի կառուցման պատմութիւնը՝ հերոսի կեանքի ինչ-ինչ կարեւոր մանրամասների հետ: Եւ համադրելով տեղեկութիւնները ձեռագրական յիշատակարանների, գերեզմանաքարերի վրայ եղած արձանագրութիւն էպիտաֆիաների եւ հեղինակային տաղերի հետ՝ մենք ստանում ենք բաւականին բազմաբնոյթ տեղեկութիւններ բանաստեղծի իրական կեանքի տարբեր շրջանների մասին:

Ուշագրաւ է այն խնդիրը, թէ ինչո՞ւ են հօտաղները Ստամպուլ մեկնելուց առաջ աշուղին այսօրինակ հանելուկ առաջարկում՝ **այն ինչն է՝ «սերսուփ տախտըկ ի՝ անջնջում ներկ ի.... կրվածքն էլ»⁶⁶ (Այն ինչն է, որ.... տախտակ է, անջնջ ներկ է, գրուածք է): Աւանդազրոյցի սրամիտ հերոսը պատասխանում է, թէ «Սերսուփ տախտակ որ կայ, էտը իմ կայիմ կողով դալթարն ի, որ սըլի Կարապետուց են պիքէ: Անջնջում ներկ որ կայ, էտը իմ չխամրող, խաս բոյա թանաքն ի: Կյրվածքներն էլ՝ իմ կրած տաղերն են»⁶⁷: Արդէն պարզ խօսւում է իր 1/դալթարի, 2/թանաքի եւ 3/տաղերի մասին, թէեւ պատասխանը վերաբերում է եւ մարդու ճակատագրին⁶⁸: Աւանդազրոյցի հերոս Քուշակը վերանում է հանելուկի այլաբանութիւնից եւ խօսում իրական առարկաների մասին՝ իր դալթարի, անջնջելի թանաքի ու անմահ տաղերի:**

* * *

Պահպանուել են նաեւ նրա թուրքերէն որոշ քառեակներ (մանիններ), ինչպէս եւ հայերէն մի շարք տաղեր: Փաստ, որ շատ մեծ կարեւորութիւն է ձեռք բերում: Զարմանալի բան, քուշակեան բանաստեղծական արուեստը փայլում է նաեւ տաղերգութեան մէջ: Տաղերից մէկն օրինակ իր կրօնական ուղղուածութեան պատճառով չի արժանացել ուսումնասիրողների պատշաճ ուշադրութեանը: Խօսքը «Գովասանք Աստուածածնի ումեմն գօսանէ՝ Քօշակ Վանեցոյ....» ստեղծագործութեան մասին է⁶⁹: Ապաշխարութեան թեմայով մի գեղեցիկ տաղ է դա, որում Քուշակը ցուցաբերում է կտակարանների փայլուն իմացութիւն, դրանց խորհրդանշանների քաջիմացութիւն: Ապաշխարութեան գիտակցման եւ մեղքի խոստովանութեան, յաւերժական կեանքի հանդէպ մեծ ձգտման եւ Աստուածածնի՝ մահկանացուների համար միջնորդ-բարեխօս լինելու փաստերի գիտակցումը վկայում են քրիստոնէական արժէքների կարեւորում բանաստեղծի կեանքում:

**Տուէք զողորմի եւ ասէք Հայր մեղան,
Աշըղ Քուշակին հոգուն միաբան,
Որ դուք ալ լինիք ողորմու արժան.... (62)**

Տաղն ամբողջովին գրուած է բարձր ներշնչանքով, բանաստեղծական խորաթափանցութեամբ, Աստուծոյ եւ Տիրամօր հանդէպ պատկառանքով ու սիրով:

Զարմանալի է, որ կեանքի իրական գեղեցկութիւնների սիրահար Քուշակը որդիական անմեղ զգացմունքներով կ'ուզենար երկրպագել Տիրամօրը՝ որպէս գեղեցկութեան կատարելատիպ կնոջ եւ մօր:

⁶⁶ Տե՛ս Նահապետ Քուշակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 104:

⁶⁷ Նոյն տեղում:

⁶⁸ Նոյն տեղում, էջ 101-102, 104:

⁶⁹ Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծութիւնը (աշխ. Հ. Սահակեանի), հ. 1, էջ 56-62: Տե՛ս ծան. էջ 587-588 (բնագիրը՝ ըստ Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքի ձեռ. ք. 1485, էջ 422-427):

**Ծոցդ է անմատոյց խորանի մման,
Գիրկդ սերովբէ կայ ի տարածման,
Միտք ոչ հասանէ զքեզ անհասական.
Մեղայ քեզ, մեղայ, կոյս անապական (59-60):**

Պատկերներն ու արտայայտչաձևերը հաստատում են տաղերի եւ հայրենների որոշակի կապը, ինչը եւս շատ կարեւոր է:

Աշուղը թուրքերէնով է յուզել սուլթանի կնոջ սիրտը: Արշալոյս Ղազինեանն իրաւացիօրէն պնդում է, որ Քուշակը հեղինակ է նաեւ թուրքերէն որոշ քառեակների⁷⁰, որոնց ձեռագրերը պահպանուել են: Այդպիսի աւանդոյթը հայկական աշուղական պոեզիայում այդ ժամանակներում տարածուած էր:

Հստ հայագէտ Հ. Բախչինեանի՝ 16-րդ դ. ամենանշանաւոր գուսան-աշուղը վանեցի Քուշակն է, որի անուամբ պահպանուել են մօտ 20 վարսաղներ (տաղերգի տեսակ): «Իր հայերէն ժառանգութեամբ Քուշակը աշուղ է... Քուշակի թուրքերէն երգերն ունեն տարբեր թեմատիկ-բովանդակային ընդգրկում (խոհա-խրատական, սիրային եւ այլն): Յատկանշելի է, որ այդ երգերը եւս հիմնականում հասցէագրուած են հայ լսարանին»⁷¹:

Սերինէի գրառած աւանդագրոյցում խօսուում է աշուղի գաւթաբէ մասին: Եւ ո՞վ է ասում, որ այդ գաւթաբէ չի եղել: Այն կարող է եւ մեր օրերում յայտնաբերուել, ինչպէս Սայաթ-Նովայինը՝ 19-րդ դարի կէսերին⁷²: Կասկած չկայ, որ դա գտնուել է Վարազայ վանքում, եւ Տեւկանցը տեսել ու օգտագործել է այն⁷³: Այս թանկ մասունքը, ցաւօք, ոչնչացել է Արիստակէս վ. Տեւկանցի հետ միասին 1895 թ. կոտորածի ժամանակ, երբ սպանուեցին միաբանութեան բոլոր անդամները, եւ այրուեց մօտ 10 հազար մեծարժեք ձեռագիր⁷⁴: Իսկ եթէ հրաշքով այն պահպանուած լինի, ապա անպայման երեւան կը գայ: Տեւկանցը «Այս ծովական գիշերս ի բուն» հայրենը (98 միաւոր) վերցրել է Մ. Մ. 1583 թ. ձեռագրից, իսկ 2-րդ ձեռագիրը 1646 թ. ձեռագիր Աւետարանն է, որ Թոռ Քուշակը նուիրել է Ս. Թադէոս վանքին: Շատ դիպուկ է Հ. Ս. Թամրազեանի նկատումը. «Դժուար է ասել, թէ որտեղ են սոյն ձեռագրերը: ... Սակայն մի բան անվիճելի է. Տեւկանցը չէր կարող այդքան բան յօրինել,- այնուհետեւ շեշտում է,- Մ. Արեղեանը եւ Աս. Մնացականեանը Տեւկանցին վերագրել են մի մեղք, որը նա չի ունեցել»⁷⁵: Նա «Հայերգում» 16 անուն երկասիրութիւններ եւ գրքեր է յիշատակում, որոնք ինքը հաւաքել է հրատարակութեան համար: Աւա՛ղ, այդ ամէնը եւս ի չիք են դարձել իր հետ միասին⁷⁶: Սեդրակ Տեւկանցը 1902 թ. Ար. Զօպանեանի մի հարցումին պատասխանում է. «Քուշակի մասին, ինչպէս եւ իր գործերուն մասնաւոր կարծիքներ ունիմ ... Եղբօրս՝ Արիստակէս վարդապետի նահատակութեան ժամուն

⁷⁰ Ղազինեան Ար., Նահապետ Քուշակի մասին յիշատակարանը, Գարուն, էջ 88:

⁷¹ Բախչինեան Հ., Հայ աշուղութեան սկզբնատրումը եւ կայացումը, Հանդէս ամսօրեայ, 2019, թ. 1-12, էջ 17-18:

⁷² Մխիթարեան Ս., Նահապետ Քուշակի խնդիրն արդի բանասիրական գնահատականներում, Գրական թերթ, թ. 42/2917/ 14 դեկ. 2007, էջ 3. Նոյնը՝ թ. 43/2918/21 դեկ. 2007:

⁷³ Տե՛ս Նահապետ Քուշակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 21-22:

⁷⁴ Տե՛ս Նահապետ Քուշակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 196: Սեդրակ Տեւկանցը Ա. Զօպանեանին բացատրութիւններ է տուել այդ մասին: Յաւօք, համահեղինակներս նախապէս կարծում էինք, թէ նման կը գրել է Արիստակէսը՝ հրաշքով կենդանի մնալով, սակայն կրկին պարզուեց, որ նա եւ միաբանութեան որեւէ անդամ չի փրկուել: Պահպանուած 2 նամակները պէտք է համարել Սեդրակ Տեւկանցին, որն այդ ժամանակ ապրում էր Լոնդոնում:

⁷⁵ Տե՛ս Նահապետ Քուշակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 19, 22:

⁷⁶ Նահապետ Քուշակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 135-136:

(1895 թ. Վարազաձանքի կոտորածի ժամանակ - Ս. Մ.) ջնջեցին նաեւ իրեն եւ միւս եղբորս՝ **Երեմիա** վարդապետի տարիներու շարաշար աշխատութիւն եւ հաւաքածոյ հատորներ»⁷⁷։ Ար. Տեւկանցը «Հայերգում», իսկ Սեդ. Տեւկանցն իր նամակում խօսում են հաւաքածոյ հատորների ու դրանց թուրքական վայրագ ոչնչացման մասին։ Իսկ տաղարան-դաւթարը մի կաթիլ էր այդ մեծ ծովում⁷⁸, որ գնաց լրացնելու հայոց ողբերգութեան ու անկումների վիթխարակուտակ շարքը։ Այս ամէնում մի կարեւոր դէմք է Փիրղալամեանը՝ Արիստակէսի հետ ձեռագրերի յիշատակարաններ հաւաքած գիտնական-կրօնաւորը։ Ձեռագրերն ու դրանց յիշատակարանները հաւաքող այս զոյգ մարդիկ թերեւս միասին են գտել Քուչակի անունը եւ նրա մասին կենսագրական տեղեկութիւնները։ Ուզում եմ ասել, որ Տեւկանցը միայնակ չի եղել իր որոշումներում, եւ Քուչակ անունն ընտրութիւնը երկուսինն է։

Այստեղ ուղղակի չենք կարող մանրամասն խօսել (երեւի թէ տեղին էլ չէ) թուրքական ահաւոր բարբարոսութիւնների մասին, որոնց հետեւանքը հայ կրօնա-մշակութային օճախների աւերումը, հրդեհումը, թալանը եւ ոչնչացումը եղաւ։ Վերջերս ինձ կրկին ապշեցրեց մի խոստովանութիւն, որ անում է 20-րդ դ. 10-ականների ինքնատիպ մի արուեստագէտ՝ եղեռնի զոհ դարձած Տիգրան Չէօկիրեանը՝ Թուրքիայի մասին գրելով. «Ա՛հ դժոխային երկիր, ուր սիրտը երբեք պիտի չտեսնէ արդար զգացումներու ծիլն ու միտքը՝ ինք իր մէջ անգամ ... ես կը սոսկամ տաճիկէն ու մանաւանդ իր արդարութէնէն...» / «Վանքը» վէպ, Փարիզ, 1933/։

Ու թէ ինչ սոսկում եւ ցաւ են ապրել եաթաղանի բերանն ընկածները, միայն իրենց է յայտնի։ Եւ արդիւնքում մենք՝ հայութեան բեկորներս, այդ մշակութային գանձերը ձեռք բերելու կամ դրանք մասնակիօրէն օգտագործելու նոյնիսկ տարրական հնարաւորութիւններից վաղուց զրկուած ենք։ Իսկ գիտնական-կրօնաւորների, մտաւորականութեան եւ վերջապէս անգէն ժողովրդի կոտորածներն ու տեղահանութիւնները նախկինում մեզ հիմա կանգնեցրել են ծանր փաստի եւ ծանրագոյն մտորումների առջեւ։ Ինչպէս 1895 թ. Տեւկանցն է դաժան եաթաղանի զոհ դարձել, այնպէս էլ Խառակոնիսն է գերուել, ու մեզ ոչինչ անել հնարաւոր չէ՝ բանաստեղծի մասին նիւթական մասունքներ ձեռք բերելու իմաստով։ Թուրքական մերժողականութեան արդիւնքում ամէն ինչ դատապարտուած է կործանման ու մոռացութեան։ Քուչակեան առեղծուածն այս ամէնի մի փոքր մասն է ընդամէնը՝ խառն ու խճճուած։

Հայագէտ **Նորայր Բիւզանդացու**՝ քուչակագիտութեան ասպարէզում մեծ ներդրում ունենալու մասին քչերը գիտեն։ Նրա «Նահապետ Քուչակ» աշխատութիւնը ծանօթագրութիւններով եւ առաջաբանով, ինչպէս եւ հայրենների ընտիր օրինակներով հանդերձ անտիպ վիճակում է։ Յայտնի չէ այդ երկի յետագայ ճակատագիրը⁷⁹. պահպանուե՞լ է այն, թէ՞ անհետ կորել քուչակեան դաւթարի պէս։ Նորայրը ժամանակին Ա. Զօպանեանին գրում է «Խորհուրդ կու տամ ձեզ երթալ ի Միլան եւ յԱմբրիոսիոսն մատենադարանի գրատնէն տեղեկանալ՝ թէ ինչ եղած են Ֆ. Ռիվոլայի ձեռագիրներն՝ հետ նորա մահուան։ Ֆ. Ռիվոլայի եւ իւր հայ (վանցի) գործակիցներն ապահովապէս ունեցած են ձեռին Նահապետի տաղերուն օրինակ մի»⁸⁰։ Սա միանգամայն ճիշդ է, եւ

⁷⁷ Տեւկանց Ս., Նամակ Արշակ Զօպանեանին, եղ. Զարեմի անուան ԳԱԹ, Արշակ Զօպանեանի ֆոնդ, ք. 6958-67։ Նախապէս սխալմամբ նամակը համարուել է Արիստակէսինը, որ այդ ժամանակ այլեւս չկար, մինչդեռ դա **Սեդրակիւն** է։

⁷⁸ Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 196, 243։

⁷⁹ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 276. **Ներսէս Ալիմեանի** նամակի պատասխանը. «Յուսահատ եմ բոլորովին, ուստի՞ պիտի հայթայթեմ գծախա առաջնոյն (Հայերէն բառգրի - Ս. Մ.) ...», իսկ **Նահապետի** տաղքն յոյս ունիմ, որ հրատարակուին, ծանր աշխատութիւն է, եւ ես ձերացել եմ, անոյժ եւ անօգնական /եմ/»։

⁸⁰ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 245։

հնարաւոր է, որ շատ կարեւոր մանրամասներ բացայայտուեն նաեւ այդ ստուգումների արդիւնքում:

Իսկ Ա. Ղուկասեանն էլ իր հերթին յայտնում է, թէ **Մատղապանք** գիւղի աշուղ **Յակոբն** ասել է, որ իր վարպետ **Տալիպից** է սովորել Քուչակի երգերը: Ինչպէս.

**«Երէկ գիշեր ի երազ տեսա զիմ յարն անուշիկ,
Որ եկեր կրծքիս ընկէր, պագներ իմ թուխ երեսիկ,
Գլխիկս վերցի ի բարձէն, որ պագնեմ զիւր կաթ թշիկ,
Եղունկ, զիմ լալա յար, հաւքս թռաւ ի յերթիկ»⁸¹:**

Սքանչելի այս հայրենը վկայում է, որ նրա հեղինակը յօրինել ու գրել է բարձրարժէք գեղարուեստական գլուխ գործոցներ, որոնք տարբեր ճանապարհներով հասել են մեզ: Եւ կասկածներն ամենեւին էլ տեղին չեն: **Արիստակէս Տեկանցը** միամիտ չէ, երբ հայրենների հեղինակ Ն. Քուչակին է համարում: Տաղարան ձեռագրերի լաբիրինթոսում նիւթի ճնշումից շփոթուած մէկ-երկու բանասէրների համար դժուար է տեսնել Քուչակի իրական մեծութիւնը, մինչդեռ օտարերկրացիներն առաջին հերթին որսում են նրա հանճարի փայլն ու զմայլանքը, զարմանում մեզ վրայ դա շտեմնելու համար: Քուչակի հայրենների **Փրանսերէնի թարգմանիչ Էդ. Ֆագին** նրան համեմատում է **Օմար Խայամի հետ**⁸², իսկ **գերմաներէնի թարգմանիչ Հանս Բերթգեն** նրան համարում է հայկական սոխակ՝ գրելով. «Տարօրինակ է, որ Քուչակը գերմանացիներին, որոնք, ինչպէս ոչ մի այլ ժողովուրդ, համաշխարհային գրականութիւնը բացայայտել գիտէին, մինչեւ օրս անյայտ է մնացել: Քանզի այդ երգիչն Արեւելքի ամենակախարհական պոետիկ կերպարներից մէկն է, եւ նրա սիրոյ քնարի ակորդներում այնքան կիրք եւ կեանքի հարուածներին հնազանդ դիմակայելու կարողութիւն կայ»⁸³:

* * *

Նահապետ Քուչակը հասարակ գիւղացու զաւակ է: Թերեւս դա է պատճառը, որ նրա հայրեններից մէկի հերոսուհին իրեն սէր խոստովանող եւ իր հօրից վախեցող պատանուն խրախուսում է.

Ասա՛, կտրիճ, մի՛ վախէր, շատ հարուստ է տառապելացել.

Անշափ հարըստին դըստրիկ տառապելին ծոցիկն է օթեր:

Սակայն Քուչակը սիրուց ետ կանգնողներից ու արկածներից վախեցողը չէ: Նա եղել է վարպետ աշուղ: Սկզբում ինքն է սովորել վարպետ աշուղի մօտ, յետոյ սովորեցրել միւսներին: Օրինակ, աշուղ Մուշոն իր արուեստը զարգացրել է Քուչակի մօտ, մեկնել Սուրբ Կարապետի վանք՝ ստանալու նաեւ սրբի շնորհը: Ընդհանրապէս ժամանակին շատ կարեւորուել է մանուկների կրթութեան ու դաստիարակութեան գործը: «Տարաբախտաբար նրա (Քուչակի - Ս. Մ.) մասին ոչ մի գրաւոր յիշատակարան չէ մնացել»⁸⁴, - գրում է Խրիմեան Հայրիկը, ցաւօք, չիմանալով ձեռագրական թէկուզեւ սուղ նիւթերի մասին: Բայց, ինչպէս արդէն ասուել է, աւանդազրոյցները հնարաւորութիւն են տալիս լրացնելու այդ պակասը: Ս. Կարապետի վանքում ուսանելն էական նշանակութիւն կարող էր ունենալ եւ ունեցել է բանաստեղծի կեանքում, քանի

⁸¹ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 245:

⁸² E Fazi, Mercur de France, 1906, 6 sept..

⁸³ H. Betge, Die Armenische nachtigall, Berlin, 1924, p. 124.

⁸⁴ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 93:

որ այնտեղ սովորողները լուրջ գիտելիքներ էին ձեռք բերում, թէկուզեւ 16-րդ դարում, երբ թուրք-պարսկական պատերազմը խախտել էր տարածաշրջանի մարդկանց անդորրը:

Դեռեւս 11-րդ դ. այդ վանք է տեղափոխուել Գրիգոր Մագիստրոսը՝ միջնադարի մեծ իմաստասէր ուսուցչապետը, աշխարհիկ մի անձնաւորութիւն, այնտեղ բերելով իր ճեմարանական դպրոցը: Հէնց այս իմաստասէրին է պատկանում Ս. Կարապետի վերանորոգչական աշխատանքներն ու մեծ առաջընթացը նոյն դարում⁸⁵: Մի անձնաւորութիւն, որ լրջօրէն զբաղուել է մանուկների կրթա-դաստիարակչական խնդիրներով եւ տեսականօրէն զարգացրել հայ մանկավարժական միտքը⁸⁶: Այստեղ է սովորել եւ Նահապետ Քուչակը, թէեւ այդ ժամանակ արդէն նախկին դպրոցի փառքը մարել էր (պատերազմը տեւեց 125 տարի (1514-1639 թթ.) ամայացնելով Հայաստանի եւ Արեւելեան, եւ Արեւմտեան մասերը): Բայց դպրոցներ այնուամենայնիւ գործել են ինչպէս Արեւմտեան, այնպէս էլ Արեւելեան Հայաստաններում⁸⁷:

Իր յիշատակարանում Թոռ Քուչակը վկայում է, որ պապը վարպետ աշուղ է: Դա նշանակում է, որ նա ունեցել է աշակերտներ, որոնց փոխանցել է իր հարուստ գիտելիքները եւ հմտութիւնները: Դա գրեթէ միշտ էլ այսպէս էր. վարպետները սկսնակներին էին փոխանցում իրենց փորձը: Այս ամէնից յետոյ կարելի է խօսել եւ աշուղական դպրոցի մասին: Խորմեան Հայրիկի յիշատակութիւնն աշուղ Մուշոյի մասին հէնց այնպէս ասուած խօսքեր չեն եւ ունեն իրենց իրական հիմքը: Կարելի է անգամ կարծել, որ Թոռ Քուչակն էլ պապի դպրոցում է սովորել եւ նրա սաներից է: Դա է նաեւ պատճառը, որ նա վերջինիս նկատմամբ խորը երկիւղածութիւն ունի: Իսկ քուչակեան դպրոցը զգալի հետք է թողել ժամանակի հայ կեանքում՝ առանց դոյզն չափազանցութեան: Գ. Լեւոնեանը արեւմտահայ աշուղական դպրոցներից յիշատակում է միայն թուրք-հայկական դպրոցը՝ նրա գործունէութեան սկիզբը դնելով 18-րդ դարի 30-ականները (Կ. Պոլիս, հիմնադիրներ՝ Արթին եւ Ռումի)⁸⁸, սակայն ակնյայտ է, որ արդէն 16-րդ դարի կէսերին Վասպուրականի Խառակոնիսեան դպրոցն ամենաառաջնակարգն ու թերեւս ամենաառաջիններից մէկն է եղել հայ կեանքում հէնց Քուչակի շնորհիւ:

Խորմեան Հայրիկն աշուղների մասին գրում է. «Կան աշուղներ, որ աւելի բարոյական խրատներ ունին եւ գեղեցիկ բանաստեղծական գրութքներ կը շինեն սուրբերուն վրայ ... Յիսուս առաքելոց պատուիրեց, որ ցուպ ու մախաղ չառնեն ի ճանապարհին, աշուղներ ճիշդ կը պահեն այս պատուերն, անտուն, անընչասէր, թափառաշրջիկ մարդիկ են ... (ժողովրդի - Ս. Մ.) համար աշուղ՝ տիրացուէն շատ գերազանց է, վարդապետի քարոզէն աւելի՝ հէքիաթն անուշ է»⁸⁹: Նրանք այն միջնորդ օղակն են, որ կապ են հաստատում ժողովրդական եւ բանաստեղծական բարձր արուեստի (անհատական քերթութիւնների) միջեւ՝ ժողովրդականից սնուցանելով հեղինակայինը: Միւս կողմից՝ բարձր արուեստի ձեռքբերումները հասանելի են դարձնում ժողովրդին՝ կրթելով ու դաստիարակելով գեղարուեստի ոգով: «Սրանց ինչպէս չսիրենք, որ իրենք իսկի չեն պակսեցրել սէրն,- գրում է Գ. Ախվերդեանը,- ...

⁸⁵ Զումարեան Թ., Հայ գրականութեան մեթոդիկա, էջ 20-22:

⁸⁶ Աբեղեան Մ., Երկեր, հ. Դ, Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ հր., 1970, էջ 37-39. Մխիթարեան Ս., Գրիգոր Մագիստրոսի կեանքը եւ գեղարուեստական ժառանգութիւնը, Երեւան, 2001, էջ 24-29:

⁸⁷ Սիմոնեան Յ., Ակնարկներ հայ դպրոցի եւ մանկավարժական մտքի պատմութեան, Երեւան, ԵՊՀ հր., 1971, էջ 82, 84: Նաեւ՝ Նազիկեան Գ., Արեւմտահայ մանկավարժական միտքն ու դպրոցը, Երեւան, Լոյս հր., 1969, էջ 18:

⁸⁸ Լեւոնեան Գ., Աշուղները եւ նրանց արուեստը, Երեւան, 1944, էջ 36:

⁸⁹ Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխարհը, էջ 85-86:

ինչ տեղ վարդապետն պակսեցրել է քարոզն, սրանք անդադրիլ՝ թե՛ սիրտը շահելով, թե՛ խրատով կրթիլ են իրենց ժողովրդին»⁹⁰։ Վազգէն վեհափառն այդ կրթեղանակն է տեսել **Խրիմեան Հայրիկի** գործունէութեան մէջ ու դա «Պապիկ եւ Թոռնիկ»-ի առումով անուանում է «գործնական մանկավարժութիւն»⁹¹։ Դաստիարակութեան մի ինքնաբոլոր ժողովրդական եղանակ, ուր բոլոր մեծերը (աւագները) անխտիր ամէն ինչ անում են իրենց գիտելիքները եւ ամբարած փորձը գործնականօրէն փոխանցել մանուկներին եւ պատանիներին՝ սկսած եզները կապել-արձակելուց, մինչեւ վար ու ցանք անելը։

Կարծում ենք, որ աւանդաբար մեզանում մանուկներին դաստիարակել են յատկապէս նախնիների յիշատակների վկայակոչումներով։ Նրանց պանծալի կեանքը, սխրանքը, քաջագործութիւնը կամ սրբական կենցաղը միշտ էլ ընդօրինակելի է եղել գալիք սերունդների համար⁹²։ Դա արտայայտուել է նախ այսպիսիների անձի, այնուհետեւ գերեզմանների սրբացմամբ։ Որ Քուչակի գերեզմանը համարուել է սըրբատեղի, եւ ժողովուրդն ուխտի է գնացել նրա շիրիմին, յայտնի է շատ վաղուց։ Այս դէպքում Քուչակը կարող է համեմատուել Ս. Գրիգոր Նարեկացու հետ, որի գերեզմանն աւելի վաղ է սրբացուել, եւ շատերն են բուժուել իրենց ուխտագնացութիւնների ժամանակ։ Ուրեմն Նահապետ Քուչակի անձը, նրա գործը եւ սրբացուած գերեզմանը հայ հասարակութեան համար օրինակ է՝ արժանի մեծարանքի եւ երկիւղած բարձր վերաբերմունքի։

Աւանդազրոյցների տրամադրած նիւթերի հիման վրայ հնարաւոր է դառնում խորանալ Քուչակի կեանքի էական շատ մանրամասների մէջ եւ ունենալ կեանքով ու իմաստութեամբ լեցուն, ուրախ ու սրամիտ, կատակասէր ու ցնծուն, փորձութիւնների պահին քաջասիրտ, կենսասէր հերոսի գրեթէ ամբողջական մի դիմանկար։ Կենցաղում նա մի սովորական հայ մարդ է, որ իր արտը, բանջարանոցն ու այգին է մշակում՝ ընտանիքի հոգսերը հոգալու համար, եթէ ժամանակ է գտնում։ Վանեցին դեռ արգիշտեան ժամանակներից երկրագործ է։ Անասնաբուծութիւնը եւս խորթ չէ նրա սրտին, քանզի աշուղն ամենուր հօտաղների է հանդիպում, որոնք հանելուկ ասելուց ու երգելուց զատ նաեւ սոլ ու կոշիկ են կարում, իսկ աշուղի հայրը նրան է տալիս իր սեւ եզանը, որ ձիերից աւելի արագ է բանաստեղծին տեղ հասցնում։ Այս մարդիկ միաժամանակ կառուցողներ են։ Վանայ բերդից հազարաւոր տարիներ անց վանեցին կամուրջ ու եկեղեցի է կառուցում, տուն է շինում ու դրան մասնակից է նաեւ Քուչակը։ Վան-Վասպուրականեան միջավայրում անշափ շատ են եղել էպոսի հմուտ ասացողները, հէքիաթասացները, տաղասացները, հայրեններ, երգեր ու հանելուկներ յօրինողները, երգիչներն ու կատարողները։ Սրանք հարուստ երեւակայութեան ու շնորհքի տէր անձինք են՝ օժտուած գեղարուեստական անսանձ երեւակայութեամբ։

Այսօր եւս մատաղ սերունդը կրթութեան եւ դաստիարակութեան կարիք ունի։ Քուչակեան հայրենների կենսասէր հերոսը եւ աւանդազրոյցների սրամիտ բանաստեղծ-աշուղը շատ ընդհանրութիւններ ունեն։ Քուչակի կենսագրութեան նորովի գիտական մշակումը եւ ամբողջացումը խորապէս կը նպաստի նրա կեանքի շատ հանգամանքներ ճշտելուն, ճշմարտութիւնը եւ բանաստեղծի կեանքն ու գործը հնարաւորինս ստույգ ներկայացնելուն։ Դրա հետ մէկտեղ, մենք կարող ենք բազմակողմանիօրէն ուսումնասիրողներին ներկայացնել քուչակեան բարձրարուեստ աւանդազրոյցները, որոնք գեղարուեստական մեծ արժէք են ներկայացնում։

⁹⁰ **Սայեաթ-Նօվայ**. Լոյս գցած աշխատասիրութեամբ Գեորգեայ Ախվերդեան, Մոսկուայ, 1852, էջ Ա։

⁹¹ Տե՛ս Վազգէն Ա. Կաթողիկոս, Գալիքի տեսիլով (ուսումնասիրութիւններ, յօդուածներ, ուղեգրութիւններ - 1933-1954 թթ.), Բ. Ա. Ս. Էջմիածին, 1988, էջ 129։

⁹² **Բաբանսկի Յ.**, Մանկավարժութիւն, մաս 2, Երևան, 1987, էջ 182-194։

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Նոր սերնդի համար 19-րդ դ. 60-70-ականներին կրկին Նահապետ Քուչակը դառնում է ուշագրություն արժանի աշուղ-բանաստեղծ, իսկ դարավերջին խրիմեան Հայրիկն առաջինն է քուչակեան աւանդագրոյցների նիւթն օգտագործում դաստիարակչական նպատակներով: Կարելի է ասել քուչակագիտութեան զարգացման հէնց սկզբից սրամիտ ու կենսասէր Նահապետ Քուչակի կերպարը գրաւիչ է եղել եւ օրինակելի: Աւանդագրոյցների հերոսը հաւատի տներ ու կամուրջներ է կառուցել իր հոգու հանգստութեան համար, գրաւել կրթութեան եւ դաստիարակութեան խնդիրներով մտահոգ մեր նախնիների ուշագրութիւնը:

2) Խաղասաց-երգիչներն իրենք էլ իրենց կարելիութեան չափ ազդում էին հասարակ մարդկանց (խալխի) ճաշակի, մտքի ու գիտակցութեան վրայ, մեջլիսներում իրենց բարի խրատներով, վեհացնող մտքերով, հերոսական նախնիների օրինակով կրթում էին նաեւ մատաղ սերնդին: Խօսքը մասնաւորաբար վերաբերում է վարպետ աշուղներին, որոնք ունէին իրենց դպրոցները, ուր նրանք դաստիարակում էին երիտասարդներին՝ փոխանցելով նրանց իրենց գիտելիքները, հմտութիւնները, այն է՝ աշուղական արուեստը՝ միաձուլուած խօսքի, մեղեդու եւ կատարման արուեստներին:

3) Հերոսը սկզբում սրբացւում է. Արճակա լճի **հրեղէն մարդն** անմահական հեղուկ (դուռ) է խմեցնում նրան, եւ նա ստանում է Ս. Կարապետի հովանաւորութիւնը, փրկւում է սուլթանի մանկան կեանքը: Այնուհետեւ կառուցում է եօթ վանք, իսկ վերջինը Ս. Թէոդորոս (Թադէոս) վանքն է, որի աւարտի ժամանակ նա ընկնելիս հրեշտակների շնորհիւ փրկւում է: Նրա յիշատակը սրբացւում է՝ յետագայում վանքի բակում թաղուելով: Գերեզմանի վրայ բուժուում են հիւանդներ եւ այն դառնում է ուխտատեղի: Թէ՛ ժողովրդի մէջ, թէ՛ բարձրաշխարհիկ միջավայրում աշուղի պանծացումն արդիւնք է նախնիների յիշատակի սրբացման:

4) Թուրքական զինուորների, աշուղների եւ պաշտօնեաների, ինչպէս եւ սուլթանի բացասական վերաբերմունքը հայ աշուղի, քրիստոնէական կրօնի ու կրօնական հաստատութիւնների հանդէպ զգացւում է նաեւ աւանդագրոյցներում: Դրանում կայ եւ հայ հասարակութեան անվստահութիւնը թուրք պետութեան ու սուլթանի հանդէպ: Ծանր է հայութեան իրաւագուրկ վիճակը՝ մշտական սպառնալիքներ, նուաստացումներ: Անգամ սուլթանի սովահար մանկանը փրկելուց յետոյ Քուչակը ստիպուած է նրա առաջ շատ նուաստացումների գնով փրկել իր կեանքը, արժանապատուութիւնը:

5) Կարծում ենք, որ եթէ ոչ նոր դաւթար (բնագիր), ապա գոնէ թանկ պատառիկ-մասունքներ եւ ինչ-ինչ կարեւոր վկայութիւններ շարունակաբար յայտնաբերւում են ու դեռ կը յայտնաբերուեն Քուչակի մասին: Դա վերաբերում է ինչպէս **ա) Ար. Տեկանցի ձեռքի տակ եղած, այնպէս էլ բ) Դ. Ալիշանի եւ գ) Ն. Բիւզանդացու ունեցած եւ օգտագործած նիւթերին** (Ոչնչացուած Վարազավանքի բնագիր-օրինակ դաւթարին⁹³, վենետիկեան ձեռագրերում անյայտութեան մէջ հանգչող Քուչակ Հառկուանցու անձին ու գործին՝ յիշատակուած Ալիշանի մօտ, ինչպէս եւ Ն. Բիւզանդացուն ծանօթ Ֆ. Ռիվոլայի ու իր վանեցի տպագրիչների թանկարժէք նիւթերին մեծ աշուղի մասին՝ պահպանուած Վատիկանի գրադարանում):

* * *

Գ. Լեւոնեանի դիպուկ բնութագրմամբ. «Բանաստեղծներ կան աշուղների մէջ,

⁹³ Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխատքը, էջ 132-142:

բայց բոլոր աշուղները բանաստեղծներ չեն»⁹⁴։ Նահապետ Քուչակը բանաստեղծ աշուղ է։ Նրա մասին Ուիլիամ Սարոյեանը գրում է. «Անշուշտ, նրանք (Սարոյեանները - Ս. Մ.) այնտեղ (Թուրքահայաստանում) ապրելիս են եղել մինչև 1905 թվականը, երբ իմ հայր Արմենակը միայնակ բռնեց Նիւ Եորքի ճանապարհը, իսկ մի տարի անց նրան միացավ իմ մայր Թագուհին, երկու քույրերս, եղբայրս. մի ամբողջ գերդաստան՝ շրջապատուած Սարոյեանների ուրիշ խմբերով՝ Բիթլիսից եւ Գալիֆորնիայից, մի մեծ գերդաստան, որ բառիս բուն իմաստով լիքն էր պոետներով եւ քարոզիչներով, որոնցից ոմանք, ի հարկէ, նման չեն Քուչակին կամ Նարեկացուն՝ սիրոյ լուսնոտին եւ Աստծուն ու կատարելութեանը։ ... Ինչո՞ւ մեզ մօտ այսքան զանազանութիւններ կան. Քուչակի պէս աղջիկ սիրողներ, Նարեկի պէս Աստուածասէրներ»⁹⁵։ Միանգամայն արդարացի է մեծ բիթլիսցին։ Իսկապէս, ինչո՞ւ են այդքան իրարից տարբեր միջնադարի երկու բացառիկ հանճարները՝ սիրոյ լուսնոտը եւ տիեզերական աստուածասէրը։

Եւ այն, ինչ արել են Արիստակէս Տեւկանցը, Արշակ Զօպանեանը, Նորայր Բիւզանդացին, Վ. Բրիւսովը, նախորդ եւ նոր ժամանակների գիտնականները Ն. Քուչակի անունը պանծանցնելու ուղղութեամբ, անգնահատելի ծառայութիւն է ինչպէս հայ ժողովրդին, այնպէս էլ համայն մարդկութեանը։ Ու մենք կրկին այս գիտնականների հանդէպ մեծագոյն երախտագիտութեամբ պէտք է մեկընդմիշտ յիշենք, որ Նահապետ Քուչակը սովորական աշուղ չէ, ոչ էլ հասարակ բանաստեղծ, այլ հանճար, որի կեանքն ու գործը պիտի շարունակաբար արժեւորուեն։

Ստիպուած եմ նաեւ յիշելու Քերթոզահոր խօսքերը, թէ մենք էլ առանց մեղադրական յիշատակութեան չենք թողնում մեր անիմաստասէր նախնիների ու ժամանակակիցներից ոմանք բարքերը, որոնք (քուչակամերժ գիտնականները) ուրիշներին գցել են թիրիմացութեան թակարդը, իսկ իրենք էլ ընկել մի վիճակի մէջ, երբ մարդկանց այդ փոքրաթիւ խումբը, չկարողանալով արդիւնաւէտ ու կառուցողական որեւէ բան տալ քուչակագիտութեանը, էական ոչինչ չանելով, հարկադրաբար ու մշտապէս պտտում է արատաւոր շրջանի մէջ ու կրկնում, որ չկան քուչակեան հայրեններ, որ ոչինչ չկայ, որ նա մի շատ համեստ կարողութիւնների տէր աշուղ է ... Դա ոչ այլ ինչ է, քան հարցը գիտակցաբար փակուղի մտցնելու եւ բանաստեղծական մեծութիւնը նսեմացնելու տխուր փորձ...

Աւարտենք մեր խօսքը քուչակեան մի սքանչելի հայրենով։ Նրանում քնարական հերոսը կրկին սիրոյ տէր է եւ օտարութիւն է գնում։ Բանաստեղծը յուշում է՝ թող գիշերը տղան չքնի ու գնա-հասնի յարին, ինչպէս ջուրը.

Ջուր, գլգլալէն կու գաս, գետի թորակէն կու գաս,

Երթաս այդ ձորերդ ի վայր, ձայնդ կայ, ու դուն չերեւաս...

Ի՞նչ իմանար, թէ տարաբախտ սիրահար պանդուխտի կամ գետի ջրի օրը կ'ընկնի եւ ինքը՝ բանաստեղծը, երբ իր երգն ու ձայնը կան, ու ինքը մէջտեղում չկայ։ Ցաւօք, մեզանում ոմանք դեռ երազում են, որ ո՛չ բանաստեղծի ձայնը լինի, ու ո՛չ ինքը երեւայ ... Բայց ամէն ինչ դեռ վերջացած չէ։

Քանի դեռ արեւի տակ կը հնչի հայ խօսքը, կը հնչեն նաեւ սիրահարների սրտերը նուաճող քուչակեան լուսաշող հայրեններն ու նրանց հեղինակ Նահապետ Քուչակի անմահ անունը, քանզի ժողովուրդը երբեք չի դաւաճանի իր հանճարեղ զաւակին։

⁹⁴ Լեւոնեան Գ., Հայ աշուղներ, Երեւան, 1937, էջ III:

⁹⁵ Նահապետ Քուչակի բանաստեղծական աշխատքը, էջ 427:

Եւ այն, որ հայ հոգեմտաւոր բացառիկ ճիգն ի վերջոյ արժանացել է համամարդկային մեծ ուշադրութեան եւ բարեհաճութեան ու այսպէս անպատասխանատու կերպով վիժեցում է մեր մեղքով, ի հարկէ, ոչ մի արդարացում չունի, եւ ուղղակի կարճամտութեան դրսեւորում է: Արդարացուցիչ չէ նրանց կատարածը, ովքեր հարցը մատուցում են այնպէս, թէ իբր Քուչակին մեծարողները կեղծ փաստերի ու ազգային արժէքների նենգափոխման, իսկ որոշ դէպքերում էլ շիմացութեան ճանապարհով են ստեղծել բանաստեղծի համբաւը եւ նրան ներկայացրել իբրեւ մեծութիւն, ինչին նա արժանի չէ: Իւրաքանչիւր քուչակագէտ, որ համակրում է նրան ու պաշտպանում, ելնում է մի շատ կարեւոր սկզբունքից: Դա հետեւեալն է. այն, ինչ ստեղծել է Քուչակը, անհատական բարձր բանաստեղծութիւն է՝ արժանի մեծ ուշադրութեան: Ժողովրդական բանարուեստի ազդեցութիւնները նրանում նկատելի են, սակայն տիրապետողը անհատականն է դրանցում: Չմոռանանք, որ բանաստեղծն իր ժողովրդի յոյգերն ու զգացմունքներն է փոխանցում գրականութեանը: Այդ է այս հասարակ ու հանճարեղ աշուղի «մեղքը»:

ԽՈՐՀՈՒՐԳ ԵՒ ԽՕՍՔ

Ընդվզումը երբեք լսելի չդարձած մարդոց լեզուն է:

Գերեզմանները լի են... անփոխարինելի մարդոցմով:

Կատարեալ ընթերցողը՝ լիակատար անքնութեամբ տառապող ընթերցողն է:

Ան, որ բան մը չըներ, մշտապէս շատ օգնականներ կ'ունենայ:

Աշխարհը կը կառավարեն հասակ առած երիտասարդները...

Իշխանութիւնը առատութենէն ճաթող այն սեղանն է, որմէ ոչ ոք կամովին չի հրաժարիր:

Ախտորոշումը այնպիսի յաջողութիւններու հասած է, որ առողջ մարդ, ըստ էութեան, չէ մնացած:

Անկեղծ ու անկաշառ բարեկամութիւնը հնարաւոր է հաւասարաշափ եկամուտ ունեցող մարդոց միջեւ միայն:

Գիրքեր այրելէն աւելի սարսափելի արարք ալ կայ՝ չկարդալը...

Ազատութիւնը ինքնին ոչինչ չարժէ, եթէ այն իր մէջ չունի նաեւ սխալելու ազատութիւնը:

Խիղճին առնչուող հարցերը ձայներու մեծամասնութեամբ չէ, որ կը լուծուին:

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳԷՈՐԳ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Երեւանի Պետական Համալսարանի
Փիլիսոփայութեան պատմութեան,
տեսութեան եւ տրամաբանութեան
ամպիրոնի ասպիրանտ

«ԼԵՐԱՆ ՎՐԱՅԷՆ ԵՐԱՆԻՆԵՐ»-Ը ԵՂԻՎԱՐԴԻ ԳՐԶԻ ՏԱԿ

...ճշմարիտ քննադատությունը այն է
որ երևան կը հանէ, կը թելադրէ,
արուեստի գործի մը մէջ այն՝ ինչ
որ արուեստագէտը դրած
կամ թերացած է դնելու հոն:

ԵՂԻՎԱՐԴ

Եղիվարդը լինելով հոգեւոր մշակութային նշանաւոր գործիչ, հեղինակել է բազմաթիւ աշխատութիւններ, որոնց առնուազն մի մասը ցայսօր ծանօթ չէ ընթերցասէր լայն հանրութեանը: Նրա գրչից ծնունդ առած բազմաթանր եւ բազմաբովանդակ գրական ժառանգութիւնը կարելի է քննարկել տարբեր մօտեցումներով, սակայն «Լերան Վրայէն Երանիներ» ստեղծագործութիւնը, իր իսկ բովանդակային ուղղութեամբ, ենթադրում է փիլիսոփայական մօտեցում:

Գիրքն առաջին անգամ տպագրուել է 1945 թ.-ին Երուսաղէմի «Սրբոց Յակոբեանց» տպարանում՝ «Հ. Ե. Միութեան» կողմից: Գրքոյկի սկզբնամասում գրուած «Զեկոյց»-ով («ՀԵՄ»-ի խմբագրութիւն»-ը տեղեկացնում է, որ «Մեր կրօնական գրականութեանը մէջ իր մշակման ձեւով ցարդ իր նմանը չունեցող այս գիրքը...», ՀԵՄ մատենաշարով հրատարակուած երկրորդ հատորն է: Հեղինակ՝ «Եղիշէ Վրդ. Տէրտէրեան»:

Գրքոյկը, առանց բովանդակային փոփոխութիւնների, երկրորդ անգամ տպագրուել է 1988 թ.-ին «Սրբոց Յակոբեանց Եղիվարդ Գունատիպ Տպարան»-ում, որի հեղինակը ներկայացուած է «Եղիվարդ» գրական անուամբ:

Ստեղծագործութիւնն ունի «Ներածական», որում անհանգստութիւն յայտնելով՝ հիմնաւորում է անդրադարձը Երանիներին: Սոյն հիմնաւորումն, ըստ ամենայնի, 19-20-րդ դարերում գրեթէ դասական դարձած ահազանգն է, որ հնչեց, եւ շարունակում է հնչել, գրեթէ բոլոր մեծ մտածողների գրիչներից ու շուրթերից՝ առ այն, որ մարդն ահազանցող ընթացքով առաջանում է դէպի ինքնառնչացում: Եւ այս դժուարին օրերին, երբ մինչ այս, «Ոչ մէկ ատեն երկիրը չէր ունեցէր այսքան արցունք եւ արին, եւ մարդկութիւնը այսքան տառապանք...», Եղիվարդը (այդ ժամանակ՝ դեռ Վարդապետ) առաջարկում է Երանիների վերընթերցում եւ վերաիմաստաւորում:

Ե՛ւ հեղինակի կրօնաւոր լինելու փաստը, եւ՝ Երանիների «ծագումը» անհրա-

Ժեշտաբար խորհելու առիթ են տալիս այս վերաիմաստաւորման ուղղափառութեան վերաբերեալ. Եկեղեցու Սուրբ Հայրերը մէկ անգամ չէ, որ անդրադարձել են Երանիններին եւ, ուղղափառ մեկնութեամբ, հասանելի դարձրել լսելու ականջ ունեցող համայնքներին: Սակայն Եղիվարդի առաջարկը՝ «...նորէն բանալ մեր հոգին Գալիլիոյ լեռնակին վրայ դարեր առաջ արտասանուած խօսքերուն...», «Երանիններ»-ում կամ Հայրերի մեկնութիւններում ինչ-որ պակասութեան լրացման փորձ չէ: Ճիշդ հակառակը. Եղիվարդը ցոյց է տալիս պատմութեան ընթացքում մի շարք իրողութիւններ, որտեղ «Երանի»-ների առկայութիւնը բերել է իր երանաւէտ արգասիքը, իսկ բացակայութիւնը՝ «արցունք եւ արին»։ Ասել է թէ՛ «Երանի»-ներից ոչինչ պակաս չէ, այլ շատ յաճախ «Երանի»-ներն են պակասում աշխարհից, եւ այս պակասութիւնից լացի հովիտ-աշխարհը վերածում է արեան հովտի, որտեղ «...տիրապետման բնագոյն ու եսապաշտութիւնը ազգերու, անասնական անգթութիւններու կ'առաջնորդէ մարդը իր ընկեր մարդուն դէմ, ախտաբանական նկարագիր հագնելու չափ»:

Եղիվարդը, նախքան ամէն մէկ «Երանի»-ին առանձին-առանձին անդրադառնալը, նկատում է, որ աշխարհի արնաշաղախութեանը միայն Տէր Յիսուսը չէ, որ անդրադարձել է. մարդու ողբերգութիւնը մտահոգութեան գլխաւոր առարկայ է եղել բոլոր ժամանակներում էլ, սակայն բոլոր մեծագոյն մտահոգուողներն էլ կա՛մ ճանապարհի կէսին ընկրկել են, ինչպէս օրինակ՝ «Պուտտան տեսաւ որ կեանքի վախճանը մահն է, ու հոն կեցաւ», կա՛մ էլ, իրենց իսկ ձեռնարկի ահռելիութիւնից խժուելով՝ ջանացել են կեանքը «...փոխարինել երազով, օրօրելով այսկերպ մարդուն վիշտը»:

Եղիվարդի հեղինակած այս գրքոյկը, բացի վերը յիշատակուած «Ներածական»-ից, պարունակում է նաեւ մի «Մուտք» բաժին, որում՝ չշեղուելով ենթատեքստում յայտնած իր գեղարուեստական ոճից, ճոխ լեզուից, սակայն ակադեմիական խստաշնչութիւնից, հեղինակը կազմակերպում է Աւետարանի տուեալ հատուածի ներածութիւնը՝ նկարագրելով «Երանի»-ների յայտնութեան վայրը, ժամանակը, քարոզի խայտաբղէտ հասցէատէրերի վարքն ու բարքը: Առանձնակի ուշադրութեամբ է քնննում լսարանի հոգեմտաւոր բովանդակութիւնները, որոնց բախուելով բազմապիսի բեկումների կարող էին (եւ՝ են) ենթարկուել «Երանի»-ների իմաստները: Եղիվարդն առաւել զարգացնելով գեղարուեստական ոճը, ներածական տուեալները մասնաւորեցնելով, յանգեցնում է կենդանի զրոյցի, որը տեղի է ունենում ծովեզերքի «...մայիսեան հով»-ից «...արծաթ սաղարթները Զիթէնիներուն» շարժման ներքոյ: «...երբ մէկը հարցուց, որո՞նց՝ Վարդապետ այդ «... Երկնքի արքայութիւնը»»:

Հարցնողն ինքն իրենով յատկանշեց «...բոլոր ժամանակներու հրեան...», որը չէր գոհացել՝ «...երկնքի Աստուածը ... իրեն մենաշնորհ...», իսկ «...երկրի բովանդակ տարածութիւնը իր թագաւորներուն դարպասը...» դարձնելով:

Եւ մինչ հարցնողը վստահ էր, թէ Արքայութիւնը՝ «...բոլոր հրեաներուն», Վարդապետը արտաբերելով իր յաւիտենական երանիները, մարդկութեանն աւանդեց, բոլոր ժամանակների ամենավսեմ ու, թերեւս, ամենաչհասկացուած գաղափարը:

Եղիվարդը մէջ է բերում թուով ութ «Երանի»՝ առանձին շանդրադառնալով, վերջին այն մէկին, երբ Տէր Յիսուսը թանձրացականացնում եւ իր ճշմարիտ հետեւորդներին է վերաբերում երանութիւնը, եթէ վերջիններս նախատուէին ու հալածուէին իր անուան համար. Եղիվարդն այս վերջին՝ մասնաւորեցուած «Երանի»-ն ըմբռնում է՝ որպէս արդարութեանը վերաբերող «Երանի»-ի լրում, որի միջոցով Տէր Յիսուսն ընդգծեց՝ արդարութեան համար հալածուողների վեհութիւնը:

Հէնց այս սահմանափակումով, ենթատեքստային մակարդակում, հեղինակը նախանշում է, որ քննարկումը դուրս է գլուտ կրօնա-քարոզչական ձեւաչափից եւ խընդիրը վերաբերում է առաւել հայեցակարգային վերացական հայեցակէտերի քննադա-

տուլթեանը:

Եղիվարդի հեղինակած սոյն գրքոյկը բաղկացած է թուով եօթ գլխից, որոնցից իւրաքանչիւրն, իբրեւ բնաբան, ունի «Երանի»-ներից մէկը: Յատկանշական է, որ բնագրային վեցերորդ «Երանի»-ն, որում խօսւում է սուրբ սիրտ ունեցող անձանց մասին, հեղինակը տեղափոխել է վերջ՝ պարզաբանելով, որ «Սրբութիւնը իր բացարձակ ըմբռնումին մէջ, բարոյական հրամայական մը ըլլալէ աւելի բնազանցական (transcendent) կարելիութիւն մըն է. վասն զի սուրբը կը պատկանի բարձրագոյն կարգին»:

Եւ այսպէս, «Երանի աղքատաց հոգւով, զի նոցա է արքայութիւն երկնից»:

Բազմաթիւ տարածայնութիւնների առիթ հանդիսացած այս «Երանի»-ն, գրեթէ հազուադէպ է, որ միանշանակ ընդունելութիւն է գտնում՝ բախուելով լսողների անյագուրդ ախորժակի տենչերին: Եղիվարդը հոգեւորական հարցով դիմում է ընթերցողին՝ ասելով. «Ո՞վ պիտի չուզէր իր հոգին պարպել սուտ գանձերէն, ըլլալու համար միակ աղքատը, որուն կերպարանքով պիտի իջնէ գերեզման»։ Հոգեւորական այս հարցն իր ետնախորքում անհրաժեշտաբար ենթադրում է աշխարհայեացքային մի հայեցակէտ. հոգով հարուստը միայն սուտ գանձեր էր ամբարել, եւ նախքան Քրիստոսից լուսաւորուելը, տառապում էր դրանց առկայութիւնից՝ չիմանալով, որ հէնց իր ամբարածն է իր տառապանքի պատճառը: Այստեղ յիշատակելի է բերգսոնեան հանրայայտ հարցադրումն առ այն, որ եթէ Քրիստոս չարիք է համարում հարստութիւնը, ապա ինչո՞ւ է պատգամում, այդ «չարիքը» բաժանել այլոց՝ աղքատներին: Իսկ եթէ չարիք չէ, ապա ինչո՞ւ պիտի արգելք լինէր աստուածահաճոյ լինելուն: Եւ Ա. Բերգսոնը պատասխանում է, թէ հարստութեան տէր լինելը չէ, որ աստուածահաճոյ լինելուն խանգարում է, այլ այդ ունեցուածքից ստրկաբար կախուած լինելը. եթէ մէկն ունի հարստութիւն, սակայն ամէն ժամանակ պատրաստ է դրանից հրաժարուել՝ հիմնաւոր կամ անհիմն պատճառներով, ապա տուեալ անձը դուրս է՝ ունեցուածքի պատճառով աստուածահաճութիւնից զրկուողների շարքից: Եւ բնաւ պատահական չէ, որ հեղինակն այս գլուխը եզրափակում է հետեւեալ մտքով. «Ամէն ինչ ունի ա՛յն որ ոչինչ ունի եւ մանաւանդ կ'ուզէ ունենալ», իսկ մինչ այդ էլ՝ «Վասն զի հոգիով աղքատութիւնը կեցուացք մըն է աշխարհին դէմ, մարդուն ունեցածէն ու տուածէն վեր չափանիշներով»:

Սակայն հարցն այսքանով չի եզրափակուում. «Մարդը ծով մըն է պէտքերու, դժուար է գոհացնել զանոնք մեր աշխարհէն, անհաւասար չափով բաշխուած մարդոց բարիքին», եւ «...ամբողջ պատերազմ մը (Բ. մեծ պատերազմ) կը բխի ուրիշին հողը կուլ տալու ամենասովորական ախորժակէն, ինչ անուն ալ տրուի այս ծանօթ արարքը վսեմակերտելու, մտածող մարդը չի խաբուիլ»։ Եղիվարդը, քովնտի եւ գեղարուեստականօրէն սահմանելով մարդուն՝ համաձայնում է Ա. Մասլոուի, Կ. Մարքսի, Մ. Նոսբաումի, եւ այլոց՝ մարդու այն սահմանմանը, ըստ որի, մարդը պահանջմունքների համադրութիւն է, սակայն եթէ երկու համաշխարհային պատերազմների ժամանակ էլ մարտնչող բոլոր կողմերն էլ «վսեմակերտում» էին իրենց «ախորժակները»՝ պնդելով, թէ համամարդկային բարձրագոյն արժէքների եւ մշակութային ժառանգութիւններն են պաշտպանում, ապա երկրորդ համաշխարհայինի օրինակով, Եղիվարդը նկատել է տալիս, որ լայն հանրութիւններին զոմբիացնելու նկրտումը, միշտ էլ եղել ու մնում է համամարդկային բոլոր բախումների իրական դետերմինանտները թաքցնելու միջոց:

Հեղինակը հարցն աւելի փիլիսոփայեական համատեքստում զարգացնելով, քննադատութեան է ենթարկում էպիկուրեան եւ ստոիկեան փիլիսոփաներին, որոնք այդպէս էլ չկարողացան, առնուազն տեսական մակարդակում, լուծելու տառապանքի եւ հաճոյքի հակադրութեան հիմնախնդիրը՝ միշտ մնալով «...աւելի անհուն անօթիներ...», «հարիւր անգամ աւելի տառապող, քան հասարակ ընչազուրկը», որովհետեւ

բացարձակ պատրանք է՝ մարդկային պահանջների ողբերգական խնդրի լուծումը փնտռել ու գտնել թէ՛ էպիկուրեան ատարաքսիսի, թէ՛ ստոիկեան ապաթիայի մէջ կամ օգնութեամբ: Եղիվարդը պնդում է, որ «Տեսանելին հայելին է անտեսանելին», մի բան, որ Պլատոնն ըմբռնել էր միայն մասնակիօրէն (մասնակի՝ որովհետեւ Պլատոնը չհասաւ տրանսցենդենտի գաղափարին), իսկ իրենից ելակէտուող ուսմունքներն աւելի էին խեղաթիւրել իրականութիւնը՝ այն դարձնելով զուտ նիւթական: Ուստի այս անտեսանելիում է, որ կարող է «աղքատը» յագուրդ տալ իր «ախորժակին», եթէ միայն գիտէ, որ «Իրերը մութ կամ պայծառ կ'երեւին համաձայն անոնց վրայ ինկող մեր նայուածքին, մեր մտածումին: Անոր համար պայծառ ու արեւոտ կրօն մը կ'ենթադրէ Բարի Աստուած մը»: Մի իրողութիւն, որից գերծ է նաեւ հինդուական մտածողութիւնն՝ իր բոլոր ճիւղաւորումներով. «Հնդիկ կրօնին մէջ երկինքը խոր է եւ մութ, ու մարդուն ճակատագիրը տրտում ու անորոշ»:

Եղիվարդը նիւթական աղքատութեան թեման ենթա-եզրափակում է նշելով, որ մենք բոլորս «...եղբայրներ ենք աւելի շատ մեր շունեցածին մէջ, քան մեր ունեցածին», եւ խստացնելով ճշգրտումները, ցոյց տալիս Ֆ. Նիցշէի՝ քրիստոնէութեան վրայ խելագար յարձակման սնանկութիւնը՝ իբրեւ աղքատութեան պաշտպանի, որովհետեւ Տիրոջ տուած Երանին. «...չի վերաբերիր ընչազուրկ ապրելու իտէալին եւ կամ վիճակին...», այս «Երանի»-ն չի վերաբերում նաեւ «Ինքզինքին մէջ կղզիացող ու կեանքէն» փախչողներին նոյնպէս, այլ նրանց, ում «հոգին աղքատ է ... կեանքի արտաքինէն, փոփոխականէն, սուտէն...»: Եւ վերջապէս՝ ինչպէս որ գիտութեան բարձունքները պատկանում են աննախապաշար մտքերին, այնպէս էլ երկնքի արքայութիւնը՝ «...աննախապաշար սրտերու, որոնք իրենց «տէրերը» չունին, որոնք իրենց հոգին բոյծի չեն դրած հաճոյքի եւ ոսկիի որդնալից կարասիներուն խորը»:

Պակաս խնդրայարոյց չէ յաջորդ «Երանի»-ն. «**Երանի սգաւորաց, զի նոքա մխիթարեսցին**»: Հեղինակը, կրկին հռետորական հարցով մատնանշում է, թէ «... կեանքին հիմնայատակը ցաւ է, ... գերագոյն հաճոյքներն իսկ, վերջին գումարի մը մէջ անոր պիտի վերածուի», սակայն սրանով հարցը չի լուծուում. ինչպէ՞ս է երանելի դառնում սգաւորը, եթէ նրա երանութիւնը նրա մխիթարութեան մէջ է: Արդեօք ճիշդ չէ՞ր լինի, եթէ երանելի համարուէր մխիթարուածը: Այս վերջին մոլորութիւնը, որն առաջին հայեացքից ամենաողջախոհ տարբերակներից մէկն է թւում, ի յայտ է բերւում, երբ հեղինակը յստակ հարցադրում է կատարում. «Ո՞վ է սակայն սգաւորը, որու մասին կը խօսի լերան մեծ Քարոզիչը, եւ որո՞նց է որ կ'երթայ իր երջանիկ մտածումը»: Եղիվարդի պնդմամբ՝ «...կեանքէն վիրաւոր մահէն հոգի սգաւոր չէ». ո՛չ ի բնէ մելամաղձոտները, ո՛չ յուսահատուածները, ո՛չ էլ յարատեւօրէն ողբացողները, սգաւորներ չեն: Հարցադրման պատասխանը ենթադրում է «սգաւոր» հայեցակարգի քննադատութիւնն ու դրա ներքին էութեան վեր հանումը, եւ այս նկատառումով Եղիվարդը նկարագրում է մարդկային գործունէութեան երեք բարձրակէտերը՝ հերոս, հանճար, սուրբ: Այս երեք բարձրակէտերը արդիւնք են այն տրտմութեան, որն ապրում է «Գիտունը բաժնուած իր ճշմարտութենէն, արուեստագէտը իր տեսիլքէն եւ հաւատացեալը Աստուծմէ...»: Ուստի սրանք են սգաւորները, որոնք էլ երանելի են ու արժանի մխիթարութեան: Եւ այստեղից էլ՝ «Սգաւորութիւնը հոգեկան թափանցողութիւնն է», որը, կրկին, չի կարող ունենալ ո՛չ էպիկուրականը, ո՛չ էլ ստոիկն՝ իրենց յարացուցային ազգականներով, որովհետեւ վերջիններս, փոխանակ անձկութիւնից սգալու եւ ստեղծագործութեամբ մխիթարուելու, պնդում են՝ «...վայելք՝ էպիկուրին հետ, եւ անտարբերութիւն ստոիկեան Զենոնով», «Քնացնել վիշտը եւ արծարծել հաճոյալին, կամ անտարբեր մնալ երկուքին ալ նկատմամբ...»: Եւ, որովհետեւ «...սգաւորներն են ամենէն աւելի իրենց երազներէն հալածուած մարդեր», ուստի «Տառապողը միշտ տկար մըն է, սգաւորը

արու, հպարտ եւ ազնուական»։ Վերջապէս՝ «Սգաւորը ամենէն մօտիկն է Աստուծոյ, ամենէն բարին ըլլալէ վերջ մարդոց»։

«Երանի հեզոց, զի նոքա ժառանգեսցեն զերկիր»։ Ո՛չ անցեալում, ո՛չ էլ մեր օրերում, չեն դադարել մեղադրանքներն ընդդէմ քրիստոնէութեան, իբր այն թույլերի եւ վախկոտների կրօն է։ Ըստ այս մեղադրանքների, քրիստոնէութիւնը ոչ միայն կանգնեց բացառապէս թույլերի կողքին, այլ եղած հզօրներին էլ թուլացրեց ու դարձրեց ընդվզման անընդունակ, յարմարուող փերեզականեր։ Այս մոլորութիւնը նոյնպէս բխում է «հեզ» հասկացութեան թիւրմբեռնումից, ուստի Եղիվարդն, ի թիւս այլնի, ուշադրութիւնը կենտրոնացնում է նաեւ այս խնդրի վրայ։ Հնուց ի վեր (իսկ ներկայումս, թերեւս, առաւելապէս) ծանծաղամիտ մարդիկ մոլորում են՝ կարծելով, թէ հանդարտութիւնը, բարեհամբոյրութիւնը, բարութիւնն ու հեզութիւնը թույլ մարդկանց մենաշնորհն է։ Իրականում՝ ցանկացած թույլ կրաւորական է, բայց ամէն կրաւորական չէ, որ թույլ է։ Աւելին՝ ամէն կրաւորական չէ, որ կրաւորական է՝ բառիս տարածուած իմաստով։ Ճշմարիտ հեզը, բացարձակօրէն իրեն յանձնած լինելով մի վեհ գաղափարի, ներգործականօրէն տրուում է կրաւորութեան, այսինքն՝ մեծագոյն ճիգերով իրեն տալիս է կրուելու-տարուելու՝ այդ վեհ գաղափարի կողմից, եւ այս վեհանձնութիւնը, գրեթէ միշտ, պարզունակ մտածողութեան դիրքերից, դիտւում է՝ իբրեւ կրաւորութիւն եւ թուլութիւն։ «Հանդարտութիւնը երբ տկարութիւն չէ, մեղմութիւնը երբ վատութիւն չէ, սքանչացում կը պատճառեն ամենէն գռեհիկ հոգիներուն անգամ»։ Այսինքն՝ առօրէական - կենցաղային գիտակցութեան մէջ հաստատուած այն մոլորութիւնը, ըստ որի, բիրտ եւ կոպիտ մարդն անպայման հզօր մէկն է, իսկ նրբանկատ եւ հեզ անձերը՝ թույլ, իսպառ մերժում է։ Ի հակադրութիւն սրա՝ ի յայտ է բերւում մէկ այլ հայեցակէտ, համաձայն որի, հզօրը միայն նա է, ով ի վիճակի է, նախ եւ առաջ, յաղթահարել իր իսկ ներսում առկայ անասնական, ուրիշի դժբախտութեամբ երջանկանալու, էփանագին մոլուցքը։ «Ով որ յաղթել գիտէ իր անձին, ան միայն կրնայ յաղթել թշնամիներուն։ Սուրբերուն է տրուած գայլերուն հեզ ըլլալ սորվեցնել»։ Եւ սա է պատճառը, որ Մովսէսի ու Տիրոջ հանդիպումը «...Քորեբին վրայ...» տեղի չունեցաւ փոթորիկի, երկրաշարժի կամ բոցավառ հրդեհի ժամանակ, այլ՝ «...քաղցր ու մեղմ հովին մէջ...»։ Այսու՝ «...Յիսուս կատարելագործել կ'ուզէ ամբողջ մարդը, ով որ իր հետը կը կենայ, հակառակ է մարդուն հին բնութեան, այսինքն անասնութեան»։ Եւ արդէն իսկ հասկանալի է, որ իմաստային այս տարողութիւնն ունեցող «հեզեր»-ին խոստացուած «...երկիրը հողակոշտերու դաշտը չէ, ոչ ալ քարի ու երկաթի ամրոցները մարդոց, այլ այն ճշմարտութիւնը որ աշխարհին է, եւ ատով մարդուն, առանց որուն մարդը ոչինչ ունի եւ ոչինչ կրնայ շահիլ»։ Այս հեզութիւնն է, որ քրիստոնէական բարոյականութեան առանցքն է, հանգույցը եւ սիրտը։

Այս «հեզութիւն» հայեցակարգի քննադատութեան պարագայում նոյնպէս, ակընկալւում էր, որ հեղինակը բանավիճէր «Տէրերու բարոյականը» քարոզող, «Բոնի համալսարանի բանասիրութեան ուսուցչին...»՝ Ֆրիդրիխ Նիցշէի հետ, որի «Գեր-մարդու հանգանակին առաջին յօդուածն էր մարդկային հօտը իբրեւ այդ միայն տեսնել եւ արժեւորել»։ Պատմական փաստ է, որ Նիցշէն, թերեւս, ամենաշահասկացուած մտածողն է եղել կամ, առնուազն, երբեք միանշանակօրէն չի հասկացուել, եւ նրա հայեցքները միշտ ծառայել են՝ որպէս հիմնաւորումներ մարդկային ամենանսեմ ու սոսկալի արարքների համար։ Այն, որ, թերեւս, մեծ բան չփոխուէր, եթէ Ֆ. Նիցշէն լիովին հասկացուած լինէր՝ այլ հարց է, բայց որ ինքը՝ Նիցշէն, չէր հասկացել բուն քրիստոնէութիւնը, Եղիվարդը ցոյց տուեց՝ քննադատելով ու պարզաբանելով «հեզ» եւ «երկիր» հասկացութիւնները։ Արդ՝ հեզութիւնը «...տկարութեան արդիւնք չէ..., ինչպէս կը կարծեն հոգեկան կոյրերը, ոչ ալ դժուարութեանց համակերպելու կրաւոր-

րականութիւն մը, այլ անմոռնչ ինքնակերտում մը, վերելք մը խուժ առ խուժ եւ լեռ առ լեռ, տանելու համար կեանքը իր բարձրութեան, իր յաղթանակին...»:

Յատկանշական է, որ Եղիվարդը միայն այն փիլիսոփաների հետ չէ, որ բանավիճում է, որոնց անուններն ուղիղ կերպով յիշատակուած են իր աշխատանքում: Նա, ստեղծագործելով ուղիղ փիլիսոփայական ծիրից ներս, երկխօսում է բոլոր փիլիսոփաների եւ ամբողջ փիլիսոփայութեան հետ: Ասուածի լաւագոյն օրինակն է՝ առանց Ն. Մաքիաւէլիին յիշատակելու, մաքիաւէլիզմի ամենախոցելի տեղից խարազանելը, որն արտայայտուած է մէկ նախադասութեամբ. «Խաղաղ միջոցներ ճառագայթումներ են խաղաղ հոգիներուն»:

Իսկ, առհասարակ, փիլիսոփայութեան մէջ հնարաւոր չէ լինել հետեւողական եւ կոմպետենտ երկխօսող, եթէ ի մտի չի առնում ամբողջ փիլիսոփայութիւնն ընդհանրապէս, որովհետեւ փիլիսոփայութեան մէջ մարդ կարող է կողմ կամ դէմ լինել նշանաւոր փիլիսոփաներին, սակայն, առանց նրանց, չի կարող: Եղիվարդն, իր այս ստեղծագործութեամբ, լիիրաւօրէն գտնուած է վերը նկարագրուած ծիրից ներս՝ սրանով իսկ ապացուցելով, քննադատութեան նուրբ ոլորտում, իր կոմպետենտութիւնը:

Այս երրորդ «Երանի»-ին, որ հեղինակը անդրադառնում է գրքոյկի Դ գլխում, կ'ուզէինք անդրադառնալ միաւորեալ կերպով՝ Ե եւ Զ գլուխների հետ (համապատասխան «Երանիներով»): Անդրադարձի այսօրինակ մօտեցումը պայմանաւորուած է, նախ եւ առաջ, Եղիվարդի՝ յետագայ երկու գլուխներում արդարութեան տեսութեան յարացոյցում մնալու հանգամանքով: Երկրորդ՝ «Երանիներ»-ի այս շարքում ամենափիլիսոփայականը «արդարութիւն» եզրոյթն է: Եւ երրորդ՝ որքան էլ որ փորձում ենք ձեռնպահ մնալ դրուատական խօսք ասելուց, միեւնոյն է՝ լիովին հաւատարիմ մնալ այդ ձեռնպահութեանը՝ սկզբունքօրէն հնարաւոր չէ, քանի որ անհրաժեշտաբար պիտի արձանագրենք, որ այստեղ գործ ունենք «արդարութեան» մասին հայերէն լեզուով գրուած մի եզակի գործի հետ: Այն չի կարող համեմատուել իր նախորդների (եւ ցայսօրուայ յաջորդների) հետ՝ այն պարզ պատճառով, որ հայալեզու գրականութեան մէջ, թերեւս, չկայ մէկ այլ կրօնականից ելակէտուող եւ փիլիսոփայականով զարգացող նման մի հայեցակարգ: Հայալեզու, մնացած բոլոր, հայեցակէտերը կա՛մ լիովին մնում են կրօնա-քարոզչական յարացոյցում, կա՛մ կրօնականին անդրադառնում են միայն քովնտի՝ մնալով բացառապէս սոցիալ-քաղաքական եւ / կամ փիլիսոփայական յարացոյցում: Ուրեմն՝ ստորեւ ներկայացուող արդարութեան հայեցակէտը, հայալեզու մասնագիտական գրականութեան համար, կարելի է համարել նմուշային:

Արդ՝ «Երանի որ քաղցեալ և ծարաի իցեն արդարութեան, զի նոքա յագեսցին: Երանի ողորմածաց, զի նոքա ողորմութիւն գտցեն: Երանի այնոցիկ՝ որ սուրբ են սրբոտիք, զի նոքա զԱստուած տեսցեն: Երանի խաղաղարարաց, զի նոքա որդիք Աստուծոյ կոչեսցին»:

«Արդարութիւն»-ը, որքան ամենքի կողմից փնտռուած, այնքան էլ ամենաշարժրկուած եզրոյթներից մէկն է: Հէնց նոյն այս «արդարութիւն»-ն այնքան անարդար շրջանառութիւնների է մասնակցել, այնքան է յարաբերականացուել ու, գործնականում, իր իսկ հակոտնեայի տեղն զբաղեցրել, որ ներկայիս ակադեմիական գերիշխող տեսակէտի համաձայն, պէտք չէ այլեւս խօսել **արդարութեան** մասին, այլ հնարաւոր է եւ հարկաւոր՝ խօսել միայն **արդարացնելիութեան** մասին: Սակայն «արդարութեան» անարդար լինելը միայն մեր օրերում չէ, որ զգալի է. «Միջնադարեան ասպետի մը արդարութիւնը, չիջնելու համար աւելի վար, տունով տեղով բնաջնջումն էր իր հակառակորդ ասպետին: Ասոր փաստը այն է որ այսպէս հիմնայատակ կործանումէ մը եւ անսերունդ բնաջնջման վայրագութիւնները քաղցրագին հեշտանքով գործադրելէ վերջ, այդ ասպետը իր դղեակը երթալէ առաջ, արիւնոտ իր թափօրը կ'ուղղէր Աստուծոյ

տունը, իր գոհունակությունը յայտնելու համար արդարություն գերագույն Բաշխիշին», - գրում է Եղիվարդը՝ փաստելու համար, արդարություն ինքնին խնդրայարույց լինելը: Այսու՝ «Արդարության յղացքը անշուշտ դիւրին տարագելի գաղափար մը չէ, որքան ատեն որ մեր աշխարհին մէջ մէկուն արդարությունը կը յանգի գրեթէ միշտ ուրիշին հանդէպ անարդարության»:

Արդարության այսպիսին լինելու մասին խորհել են գրեթէ բոլոր այն մտածողները, որոնք քիչ թէ շատ առնչուել են սոյն հիմնախնդրին, եւ սոլովիովեան հանրայայտ ձեւակերպումն առ այն, թէ չկայ մարդկային մի գաղթելի եւ գարշելի արարք, որը մի ինչ-որ տեղ եւ ինչ-որ ժամանակ արդարություն համարուած չլինի, վկայում է Եղիվարդի նուրբ նկատողության իսկության մասին, ով յայտարարում է. «...ամբողջ ժողովուրդ մը իր սքօղեալ կիրքերը կը նետէ նժարին մէջ, միշտ այդ արդարութեանը անունով, ..., ուրիշներունը առանց այլեւայլի իւրացնելու»:

Եղիվարդն արդարության հիմնախնդիրը դնում է իր ողջ խորութեամբ եւ տարածութեամբ՝ նկատելով հանրային հոգեբանական մի իրողություն, որը Խ. Օրտեգա-ի-Գասետն անուանում է «անդէմ ճնշում», այն է՝ զուրկ լինելով էմանսիպիտիւնի՝ երբեք քննության չենք ենթարկում ու հարցականի տակ դնում ինչ-ինչ իրողություններ, որոնք լինելով անմիջական տրուածություններ, լեգիտիմության ասպեկտում, նոյնիսկ հարցադրման ենթակայ չեն. «Մեզմէ շատեր իբրեւ բնական եւ հասկնալի իրողություններ կ'ընդունին տնտեսական եւ ընկերային պայմաններն այն սերունդին որուն կը պատկանին: Դասակարգի մը գերությունը, տղոց շահագործումը, աշխատանքի չարաշահությունը, ընդունելի բաներ կը թուին նոյնիսկ հիմա»:

Այսուհանդերձ՝ արդարությունն այն կենսական կարեւորություն ունեցող նորմերից է (թերեւս՝ գլխաւորը), որի էութենական քննարկման եւ քննադատման բարձիթողությունն ինքնին մեծ անարդարություն է: Այն միայն անձի ներհոգեկան անհրաժեշտ պահանջմունք չէ, այլ նաեւ հասարակական յարաբերությունների կարգաւորչի՝ օրէնքի ետնահիմքը. «...օրէնք՝ թանձրացեալ ձեւն է արդարության...»: Ուստի ինչ-որ արդարություն անհրաժեշտաբար պիտի հաստատուի, սակայն հաստատելուց առաջ անհրաժեշտ է իմանալ, թէ ի՞նչ է հաստատուում, որպէսզի հնարաւոր լինի, նախ, հէնց հաստատումը, ապա նաեւ՝ դրա գոյության եւ գործադրման չափելիությունը:

«Արդարութեան» սահմանումներ ու նկարագրություններ տրուել եւ տրուում են ցայսօր. Պիլթագորասից ու Հերակլիտոսից մինչեւ Լոք, Կանտ, Հեգել, Ռոուլս, Բենթլամ, Միլլ, Նուզիք, Ուոլդեր, Պիրս եւ այլն: Զի կարելի չնկատել այն լուրջ նուաճումները, որոնց հասել են թուարկուած հեղինակները, բայց չի կարելի անտեսել նաեւ այն փաստը, որ խոր փիլիսոփայեական հայեցողությունների ովկիանոսում կորել ու աղճատուել են այնպիսի ազնիւ գաղափարների էություններ, ինչպիսիք են՝ ճշմարտությունը, գեղեցկությունը, բարին, եւ այլն ու սրանցից գլխաւորը՝ հէնց արդարությունը: Ուստի յատկանշական է, որ հեղինակը չի ընթանում սահմանումների եւ վերացական նկարագրությունների ուղղեծրով, այլ նշելով թանձրացական ու մասնաւոր իրողություններ, բացայայտում է «արդարութեան»՝ ընկերային կեանքում գործառնական էությունը. «Խորհեցէք օրերուն՝ ուր դուռերը պիտի չգոցուին գիշեր ու ցորեկ, վասն զի ոչ ոք ուրիշին սեմէն պիտի մտածէ իր ոտքը ներս նետել: Ուր ծառերուն ոչ մէկ օտար ձեռք պիտի երկնայ: Ուր հացը ամէն տանիքի տակ, խտացած արեւ մը ինչպէս, պիտի ճառագայթէ: Ուր մեր հիմա արինով գնել իսկ յօժարած բարիքները՝ պիտի ըլլան մեր պարտէզին ծաղիկներու պէս...»: Այսինքն՝ բարիքի բաշխումը կլինի այնպէս, որ բաշխողի կարիքն այլեւս չի լինի:

Արդ, մնում է այսպիսի իտէալական կառոյցի լծակի հարցը. ինչպէ՞ս է հնարաւոր սա, եթէ ընդհանրապէս հնարաւոր է: Եղիվարդը, մինչեւ կը նկարագրէր այսպիսի մի

իտեղալական բաշխման իրողություն, արդարություն ընկերային խնդիրը տեղափոխում է անձնային ոլորտ: Սակայն այս տեղափոխությունից արդարությունը չի վերածվում սուբյեկտի (կամ՝ սուբյեկտային) ազնուության, ինչպես կարող էր ենթադրուել՝ մանաւանդ հաշուի առնելով արդի տեսաբաններից յատկապես Զ. Ռոուլսի հայեցակարգը: Եղիվարդը արդարությունը տեղայնացնում է անձի մակարդակում՝ որպես էքզիստենցիալ մի իրողություն, որը կարող է յարատևություն վերապրուել՝ իրացուցելով արտաքին աշխարհում: Այստեղ գործ չունենք կանտեան անվերապահ հրամայականի հետ, որի գլխավոր աղբյուրը գործնական բանականությունն է, այլ գործ ունենք գործող անձի էությունական յարակերտության՝ ապրելով արարելու եւ արարելով ապրելու, ներքին ապրումն արտաքին իրացման վերածող էության հետ՝ պնդելով, որ «Երբ իշնենք անհատական արդարության, արդար ըլլալը ուրիշ բան չէ եթե ոչ իրագործել բարին, բառը ազատագրելով իր քիչ մը շատ նիւթացած առումէն, ընդարձակելու համար անոր ծիրը մինչեւ մարդկային ամենաբարձր առաքինությանը իսկությունը. վասնզի բարին մեծագոյն ստորոգելին է Աստուծոյ, եւ բարին իրագործման այդ զօրութիւնը նուիրական է մեր մէջ...»: Այսպէս, փաստօրէն, ըստ Եղիվարդի, մարդուն երսում Աստուծոյ «մեծագոյն ստորոգելին» իրագործելու բաղձանք կայ. Աստուծոյ ստորոգելին իրագործելով՝ մարդը ոտք է դնում աստուածացման յաւերժական ճանապարհի առաջին աստիճանի վրայ: Եւ սա է, որ դառնում է արդարություն իրագործելու գլխավոր լծակը:

Մտքի պատմությունից յայտնի է, որ արդարությանը սերտ կապուած են այնպիսի եզրոյթներ, ինչպիսիք են՝ ճշմարիտը, գեղեցիկը եւ բարին: Այս իրողությունը նոյնպէս չի վրիպում հեղինակի մտահայեցողությունից, ուստի «...ճշմարիտը ճանաչելու եւ զայն արտայայտելու ներքին ձգտումն է արդարությունը»: Եւ այս ներանձնական ճշմարտության իրագործումը դուրս է գալիս անձի սահմաններից եւ առնչւում, նախ, մերձավոր շրջապատին, ապա՝ ընդհուպ մինչեւ թշնամիներին:

Ու չնայած՝ արդարության բուն լծակը անհատի ներանձնային ապրումն է, միեւնոյն է՝ այն իրականացում է հասարակական-քաղաքական իրականության մէջ: Հեղինակը թուարկում է մի շարք հասարակական-քաղաքական շարժումներ, որոնք չլինելով կրօնական (երբեմն՝ ուղիղ հակակրօնական), դրուատանքով է խօսում, դրանց եւ շարժառիւթների, եւ արդիւնքների մասին՝ մատնանշելով փաստը, որ այդ շարժումների արդիւնքում, զգալիօրէն բարձրացել են լայն հանրոյթների իրաւագիտակցության մակարդկը, եւ «...կիրներուն արգելուիլը հանքերուն խորը մաշելու, պզտիկներու խնայուիլը գիշերաջան շարշարանքներէ, անշուշտ ծուէն մը արդարութիւն կը թելադրեն հեռուէն դիտողին»:

Քանի որ արդարության հիմնախնդիրն անհրաժեշտաբար կապուած է ազատության եւ հաւասարության հիմնախնդիրներին, ապա Եղիվարդն անդրադարձ է կատարում նաեւ այս խնդիրներին եւ գտնում, որ «Անհաւասարութիւնը, զոր կը տեսնենք աշխարհի եւ մարդկային կեանքի մէջ, պէտք չէ բնաւ այլայլէ մեր համոզումը գերագոյն արդարության նկատմամբ...»: Աշխարհում առկայ է «...գերադաս ու ստորակարգ վիճակներուն յարաբերութիւնները», որոնց առկայութիւնն ապահովում է մարդու բարոյական կեանքի շարժը: Զլինէին այս հակադրամիասնական իրողությունները, «...բարոյական կեանքը անշարժութեան ամուլ եւ քարացած վիճակ մը պիտի ըլլար լոկ»: Սակայն «Դասակարգային տարբերութիւնը, որով մարդիկ իրարմէ կը զատորաշուին, պէտք է հիմնուի ոչ թէ նիւթական առաւելութեան վրայ, որոնք ստացական են յաճախ, այլ հոգեկան տուրքերու: Ազնուականութիւնը կապ չունի դիրքի եւ հարստութեան հետ...» «...ճշմարիտ ազնուականութիւնը հոգիին մեծութեան մէջ է միայն», իսկ «ճշմարիտ հաւասարութիւնը արժանիքներու համեմատականութեան մէջ պէտք է փնտռել»:

Վերջապէս՝ Նղիվարդը պնդում է, թէ «Մարդկային կեանքի ամենէն շինիչ ուժերուն աղբիւրն ու ներշնչարարը, թշուառութեանց ամենաբոյժ ամոքիչը, քաջութեանց ամրապնդիչ պահպանակը, առաքինութեանց դրդիչն ու մշակը, արդարութիւնն է, եւ անոր յաւիտենական գեղեցկութիւնը, որուն քաղցն ու ծարաւ ունեցողներուն տրուած է Աւետարանի չորորդ երանին»: Եւ բոլորի ու ամենքի երջանկութեան բուն պատճառն իրենց իսկ սրտերի «...բարոյական վիճակն է»՝ լինի անհատ, համայնք, ազգ թէ պետութիւն:

Արդարութեան յղացքի քննարկումից յետոյ, արդէն յաջորդ՝ ողորմութեանը վերաբերող «Երանի»-ի վերլուծութեան պարագայում, Նղիվարդը ճշգրտում է գթասրտութեան (իմա՝ ողորմութեան) եւ արդարութեան սահմաններն ու յարաբերութիւնները: Ելնելով փաստական դրութիւնից՝ հեղինակը գտնում է, որ «Օրէնքը արտայայտութիւնն է արդարութեան եւ իրաւունքին, եւ բացառութիւն չի ճանչար. սակայն երբ գուժը միջամտէ եւ արդարը հաւասարեցուի կերպով մը յանցագործին, ոճրագործը՝ պարկեշտ քաղաքացիին եւ պոռնիկը՝ պատուաւոր կնոջ, այն ատեն կը խախտի ընկերային բարոյականին կշիռը: Պէտք է իւրաքանչիւրին հատուցուի իր պարտքին եւ պահանջին համեմատ՝ ինչպէս ընկերային, այնպէս ալ անհատական պարագաներուն»: Արդարութիւնն անհրաժեշտ է, եւ դա անբեկանելի փաստ է Նղիվարդի հայեցակարգի համաձայն, սակայն երբ գործը հասնում է պատժին, այսինքն՝ արդարութեան բացասական իրագործմանը, արդարութիւնը լրիւանում է, երբ օրէնքը լուծարուում է՝ յօգուտ դրականի: Արդարութիւնն ապահովագրուում է անարդարութեան վերածուելուց, եթէ միայն հաշուի է առնուում, որ «...մարդը մտածող, դատող եւ կամեցող էակ մը ըլլալով հանդերձ՝ է նաեւ սիրտ մը, որուն վրայ հաստատուած է գութին սլաքը»: Արդարութիւնը երբեք չի կարող լինել մարդկային իտէալական ձգտում, եթէ այն վերառնուած չէ գթասրտութեան մէջ. արդարութիւնն իսկական ու վաւերական է, եթէ ողորմութեան էական մաս է. «Հոռովմէական կայսրութիւնը հիմնուած էր գլխաւորաբար ոյժի եւ օրէնքի վրայ, ինչպէս յոյներունը՝ մտքի եւ գեղեցիկի պաշտամունքին մէջ: Սակայն սկզբունքները առանց սիրոյ եւ գութի, նման են ձմեռային արեւին, որ կը լուսաւորէ բայց չի տաքցներ»:

Արդարութեան եւ գթասրտութեան սերտ կապը, բացի բանական փաստարկներէր, Նղիվարդը մատուցում է նաեւ պատկերաւոր օրինակներով. «Բժիշկն ու ճարտարապետը նոյն հերքումն է որ կը փորձեն ամէն օր բնական օրէնքներու դէմ, մին կռուելով հիւանդութեանց եւ միւսը նուաճելով եւ յեղաշրջելով բնութիւնը ի նրպաստ նոր կառուցումներու»: Այսու, եզրակացնում է Նղիվարդը. «Գութը վեր է բնական օրէնքներէն, ինչպէս ներումը արդարութենէն»: Եւ բնաւ պատահական չէ, որ նոյնիսկ ամենաանաստուած մտածողներն էլ կը համաձայնեն Նղիվարդի այն յայտարարութեանը, համաձայն որի, «Քրիստոնեայ հոգեբանութեան ամենէն վսեմ նուաճումներէն մէկն է բարիք կամենալ չարիք հանդերձողին»:

Ինչպէս ողորմածութիւնը լրումն է արդարութեան, այնպէս էլ ողորմածութեան արդիւնքն է խաղաղութիւնը: Նղիվարդն անդրադառնում է խաղաղութեան եւ խաղաղարարութեան հայեցակէտին՝ քննադատութեան ենթարկելով համաշխարհային ողջ պատմութիւնն իր մշակութային բազմազանութեան մէջ: Նղիվարդի ելակէտային դրոյթն աշխարհակառոյցի հակասական եւ պայքարային էութիւնն է. «Աստուծոյ արեւին համար անգամ պէտք է վճարել, եւ վճարել յաճախ արիւնով, ապրիլ կարենալու համար»: Զկայ մի մշակոյթ եւ / կամ մարդկային պատմութեան մի ժամանակաշրջան, որ աշխարհակառոյցի այս դրութեանը մարդկութիւնը հակադարձէր վերբնական՝ առաւել բարոյական եւ բանական ձեւերով: Ընդհակառակը՝ զուտ բնական, բիրտ ոյժի անասնական միջոցներով են մարդիկ բաշխել ու վերաբաշխել բնական ու մշա-

կուլթային բոլոր բարիքները, իսկ որովհետեւ ամէն մի գործունէութիւն ենթադրում է իրեն նախորդող, ուղեկցող եւ յաջորդող գաղափարական արդարացուցիչ թաղանթ, ապա մի շարք մշակույթներում ֆետիշացուել ու պաշտամունքի առարկայ է դարձուել ֆիզիքական բռնի ոյժն ու պատերազմը: Ու չնայած՝ հին աշխարհում նոյնպէս բարձր յարգանքի էին արժանանում արդարութիւնը, քաջութիւնը, բարեկամի նկատմամբ քաղցր, իսկ հայրենիքին հաւատարիմ լինելու առաքինութիւնները, սակայն այս ամէնն անկատար էր, յաճախ էլ՝ իր իսկ հակադրութիւնը, որովհետեւ «...պատերազմը կը նկատուէր բարձր առաքինութիւն մը, հետեւաբար կեանքը մրցադաշտ մըն էր մարդոց եւ ազգերու միջեւ», եւ ահա թէ որտեղից էր ծագում յափշտակող, գիշատող, տիրող եւ «...իր եսը կեանքի բարիքներով» լցնող,՝ արծուին խորհրդանշան դարձնելու ցանկութիւնը: Թէ՛ հելլենական մշակույթը, թէ՛ հռովմէական քաղաքակրթութիւնը կերտել էին «...իր կենդանական մասին...» գոհացում տուող մարդու տիպարը: Քաղաքական-հասարակական այս կարգաւորութեանը Պաղեստինում հակադրուեց յուդայականութիւնը, որն իրականում «...հակազդեցութեան մշակույթ մըն է, ուր կը մըտնեն ծանր հպարտութիւններ ինչպէս սպառիչ տազնապներ»: Այս հպարտութիւնների լրումը՝ «...աշխարհը իրեն համար ուզող հրեայ մտայղացք...»-ն է, եւ այդ «... հրպարտութեան պատմութեան» ամէն գնով կառչած մնալու, մոլուցքը: Այսու՝ ո՛չ յունա-հռովմէական քաղաքակրթութիւնը, ո՛չ Հին Կտակարանի բարոյականութիւնը չէին կարող ապահովել «...պահանջուած խաղաղութիւնը»:

Ի հակադրութիւն սրա՝ հնդկա-չինական մշակույթը ժամանակ առ ժամանակ զարդարուել է այլասիրութիւն քարոզող մեծ ուսուցիչներով: Յատկանշական է, որ այս վերջիններիս մասին խօսելիս՝ Եղիվարդը մի կողմ է դնում կրօնական հակադրութիւնները եւ մեծարանքի խօսքեր ուղղում արեւելքի ուսուցիչներ՝ «Ձրադաշտի, Սաքիամունիին, Կոմբիկիոսի...» խաղաղասիրական գործունէութեանը: Ի հեճուկս սրա՝ հեղինակը մատնացոյց է անում անտիկ արեւմուտքի մտածողների հակամարդասիրական հայեացքները, քննադատութեան բացասական գնահատականից չի խուսափում նաեւ, կրօնական միջավայրում բարձրագոյն մեծարանքի արժանացած, Արիստոտելը, որին միջնադարն օժտել էր բացարձակ հեղինակութեամբ:

Եղիվարդը ոչ միայն այլակրօն ուսուցիչներին չի մերժում խաղաղարարի տիտղոսը, ոչ միայն դրուատանքի խօսքեր է ասում ոչ կրօնական (երբեմն՝ հակակրօնական) կառույցներին, այլ հաւատարիմ մնալով իր իսկ առաջադրած արդարութեան սկզբունքին, աշխարհիկ խաղաղարարներին ու կրօնական ճգնակեացներին, անկողմնակալօրէն, միաւորում է՝ ելակէտուելով զուտ գործունէութեան արդիւնքի եւ նպատակի խաղաղաբերութեան փաստից. հեղինակը «...խաղաղարարներու թափօրին մէջ» է առնում «Ազգերու Լիկան, Միացեալ Ազգերու Դաշնակցութիւն, Մէկ Եւրոպա մէկ մարդկութիւն ... յառաջադրութիւնները», իսկ սրանց կողքին յիշատակում նաեւ «... անապատի հսկողները», եթէ գործ ունենք այնպիսի անձանց հետ, «...որոնք կ'ուզեն որ արեւը մայր չմտնէ մեր քէներուն եւ ոխերուն վրայ», ապա նրանք արժեւորելի են՝ իբրեւ խաղաղարարներ: Եւ սրանով էլ՝ «...մարդկութեան մեծ բարերարներ են, ատով գործակիցներ եւ որդիներ Աստուծոյ»:

Հեղինակը գտնում է, որ «Կեանքը ի վերջոյ խաղաղութեան իղձերու եւ ռազմաշունչ կիրքի խառնուրդ մըն է, ու այս իրողութեան մէջն է թերեւս իր ողբերգական գեղեցկութիւնը», ուստի լիովին օբյեկտիւ պատճառներով, սկզբունքօրէն հնարաւոր չէ, որ պատերազմ չլինի: Այլեւ՝ պատերազմի իսպառ բացակայութիւնը կը նշանակի առաջադիմութեան եւ վերընթացի բացակայութիւն: Ամէն ճիգ ու ջանք անիմաստ կը լինի, եթէ խօսքը պատերազմների վերացմանն է վերաբերում, սակայն կեանքն աւելի լաւն ու ապրելու արժանի կը լինի, եթէ պատերազմները դարձունեն, «առաքեալի

բացատրութեամբ, «բարուորդ պատերազմին»»: Ահա պատերազմների այսպիսի փոխակերպմանն է, որ կողմ է Եղիվարդը: Այս առիթով, թերեւս չափազանց րած չենք լինի, եթէ ասենք, որ Եղիվարդը մօտ մէկ դարով կանխել է Ֆ. Ֆուկոյամային, ով գտնում է, որ ներկայիս տնտեսական պատերազմները ստեղծագործ եւ կեանքեր բարուորդող են՝ ի տարբերութիւն անցեալ-պատմականների, որոնք աւերիչ ու կործանարար էին: Ֆուկոյամային պէտք եղաւ յայտարարել, թէ պատմութիւնն աւարտուել է, որպէսզի խօսի բարուորդ պատերազմի մասին, իսկ Եղիվարդն այս նոյն դրոյթը զարգացրեց՝ միայն համադրելով դասական ու յաւերժական երկու ճշմարտութիւններ. առաջինը՝ Տիրոջ «Երանի»-ն, երկրորդը՝ սուրբ Պօղոս Առաքեալի յարացոյցը:

Վերջապէս՝ այս «Երանի»-ի քննարկման աւարտին, Եղիվարդը եզրակացնում է. «Պատերազմը յանցանք մը եւ պատիժ մըն է միանգամայն»: Այսուհանդերձ, ինչպէս գրքոյկի բոլոր գլուխները, այնպէս էլ այս՝ խաղաղարարներին վերաբերող «Երանի»-ն, Եղիվարդն աւարտում է լաւատեսական շեշտադրութեամբ. հեղինակը վկայակոչում է Եսայու մարգարէութեան այն հատուածը, որը նկարագրում է մի աշխարհ, որտեղ մարդիկ թրերից՝ բրիչներ, իսկ տէգերից մանգաղներ պիտի ձուլեն, եւ ազգը ազգի դէմ այլեւս սուր չի բարձրացնի: Այս վկայակոչումից յետոյ, հեղինակն աւարտում է խօսքն՝ ասելով «Հեռու չէ այդ օրը, մեր հաւատքն է ասիկա»:

Ինչպէս արդէն վերն ասուեց, Եղիվարդը սրտով սուրբ լինելուն վերաբերող «Երանի»-ն քննարկում է գրքի վերջին գլխում, որովհետեւ վստահ է, որ սրբութիւնը գագաթնակէտն է մարդկային նուաճումների: Եւ որովհետեւ սա առաւել աստուածաբանական թեմա է, մենք գերծ ենք մնում դրա վերլուծութիւնից՝ բաւարարուելով միայն գրքոյկի վերջին էջերից մէջբերումներով. «Հերոսը՝ Աստուծոյ զօրութիւնը, գիտունը՝ Աստուծոյ ճշմարտութիւնը ունի, իսկ սուրբը Աստուծոյ նկարագիրը կը խտացնէ իր մէջ»: Այլեւ՝ «Սուրբը Աստուած է մարմին դարձած»:

Այս փոքրիկ անդրադարձով փորձեցինք ցոյց տալ, թէ ինչպիսի խոր իմաստնութիւններ են անթեղուած Եղիվարդի աշխատանքներում: Վերլուծութիւնն իրականացրեցինք՝ հետեւելով հէնց նրա քննադատութեան սահմանմանը, որը Եղիվարդը կիրառել է իր «Սփիւռք եւ Գրականութիւն» քննադատական լայնածաւալ յօդուածում, որն էլ ընտրեցինք՝ իբրեւ բնաբան:

«Քննադատութիւն» մտայղացքը Եղիվարդը ըմբռնում է կանտեան իմաստին բաւական մօտ. այսինքն՝ քննարկման արդիւնքում յարկաւոր է գնահատել: Մենք քննարկեցինք Եղիվարդի ստեղծագործութիւնը, սակայն չենք փորձի գնահատել, որովհետեւ մեծերին դրուատելը խիստ յաւակնոտ անիմաստութիւն է:

ՅՈՐԵԼԵԱՆՆԵՐ

ՆԵՐՍԵՀ ԱՐԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ

ՍՐ. ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ

(Հիմնադրման 90-ամեակի առթիւ)

Որեւէ ազգի կամ ժողովրդի մտաւոր առաջադիմութեան երեք ազդակներն են դպրոցը, տպարանը եւ հրապարակագրութիւնը: Դպրոցը դաստիարակում եւ կրթում է մատաղ սերնդին, տպարանն ապահովում է նրա մտաւոր կեանքի արտադրութիւնը, իսկ հրապարակագրութիւնը՝ ժողովրդի զարգացման մեծագոյն ազդակը: Այս ճշմարտութիւնը շատ վաղուց քաջայայտ է մեզ, եւ դպրոցներն ու տպարաններն իրենց կարեւոր եւ արժանի տեղն են գրաւել հայոց կեանքում, իսկ հրապարակագրութիւնն իր երթն սկսել է միայն 18-րդ դարի վերջերից ու տարածուել յաջորդ դարի առաջին կէսին:

Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան եւ Պատրիարքութեան բազմաճիւղ առաքելութեան մէջ թէ՛ դպրոցը, թէ՛ տպարանը եւ թէ՛ հրապարակագրութիւնը իրենց կարեւոր դերն ունեն:

Արաբ պատմագիր Զաքի ալ-Դինի վկայութեամբ՝ 7-րդ դարում հայերն արդէն Սուրբ Երկրում ունեցել են դպրոցներ. Երուսաղէմի հայ Պատրիարք Աբրահամ Արքեպիսկոպոսին (638-669) Մուհամմադի տուած հրամանագրով, ի թիւս այլ կալուածքների, Հայ Եկեղեցուն են շնորհուել նաեւ հայկական դպրոցները¹:

1862 թ. նորնախիջեւանցի Կարապետ Շուլտովեանցի նուիրատուութեամբ Սրբոց Յակոբեանց վանքի տարածքում կառուցուել է Երուսաղէմի առաջին օրիորդաց՝ Սրբոց Գայիանեանց վարժարանը, որն ուներ 48 քառակուսի մեթր տարածք: Իսկ արական՝ Մեսրոպեան նախակրթարանը, գտնուում էր Ժառանգաւորաց վարժարանի ճեմարանի ներքնայարկում, նկարչութեան դասընթացների համար նախատեսուած ընդարձակ սրահում: Մաղաքիա Արքեպիսկոպոս Օրմանեանի հաւաստմամբ, մանկապարտէզի մանուկների թիւն էր 100, աղջիկների՝ Գայիանեանց նախակրթարանինը՝ 20, իսկ արական՝ Մեսրոպեան նախակրթարանինը՝ 30:

Մեսրոպեան ու Սրբոց Գայիանեանց վարժարանները գործել են Պատրիարքութեան ֆինանսաւորմամբ՝ թեթեւացնելու համար հայ ընտանիքների նիւթական բեռը²:

1927 թ.-ին Սուրբ Երկրում տեղի ունեցած երկրաշարժի հետեւանքով քանդուել է Սրբոց Գայիանեանց վարժարանի շէնքը: Խարխլուած շէնքի տեղում վանական իշխանութիւնը որոշում է կառուցել Նախակրթարանի եւ Մանկապարտէզի նոր շէնք:

1928 թ.-ին Եղիշէ Ա. Դուրեան Պատրիարքի նախաձեռնութեամբ Սուրբ Աթոռի ծախսերով սկսւում է հոյակապ եւ արդիական նոր վարժարանի՝ Սրբոց Թարգ-

¹ Սաալամեանց Տ., Պատմութիւն Երուսաղէմի, Երուսաղէմ, 2000, էջ 261:

² Տե՛ս Բաղդասարեան Կորիւն Վարդապետ, Երուսաղէմի հայկական թաղամասի գաղտնիքները, Մաս Ա, Երեւան, 2019, էջ 17:

մանչացի կառուցումը: Դժուարին պայմաններում հիմնուած ուսումնական հաստատութիւնն իր հիւրընկալ դռները բացում է 1929 թ.-ին, Մեսրոպ Եպիսկոպոս Նշանեանի վերատեսչութեամբ, մօտ 250 աշակերտներով, մանկապարտէզի շորս, եւ նախակրթարանի շորս դասարաններով:

Բացումից մէկ տարի անց վարժարանի տեսչութիւնը յանձնուած է Կիւրեղ Վարդապետ Իսրայէլեանին, ով այդ շրջանում երիտասարդ վարդապետութեան ամենաաչքառու ուժն էր՝ օժտուած եւրոպական բարձրագոյն կրթութեամբ եւ թրծուած Կալկաթայի, Եգիպտոսի եւ Երուսաղէմի վարժարաններում՝ 15 տարիների տեսչական եւ ուսուցչական փորձառութեամբ:

Այդ օրերին, Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանը գտնուած էր կրթական նոր պահանջների առջեւ: Պաղեստինի բրիտանական հոգատարութիւնը կերպարանափոխել էր երկրի կրթական դրութիւնը եւրոպական դաստիարակութեան առաւելութիւններով: Հետեւաբար, որպէսզի Թարգմանչացը կարողանար լաւագոյնս օգտակար լինել իր աշակերտներին, անհրաժեշտ էր հաղորդ լինել այդ նորութիւններին, ու այդպիսով Թարգմանչացի շրջանաւարտ հայորդին առանց ընկրկումի կը կարողանար շարունակել իր ուսումնական ընթացքը օտար բարձրագոյն վարժարաններում:

1932 թ.-ին Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանը տալիս է իր շրջանաւարտների առաջին երկսեռ հունձքը, որոնք յաջողութեամբ կարողացան շարունակել իրենց ուսումը Երուսաղէմի օտար երկրորդական վարժարաններում:

Իր գոյութեան ընթացքում վարժարանը տուել է 1600-ից աւելի շրջանաւարտ: Աշակերտների թիւը վայրիվերումներ է ունեցել. 1943 թ.-ի արաբ-իսրայէլեան պատերազմից առաջ Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանի աշակերտների թիւը բարձրացել է մինչեւ 750-ի, իսկ 1975 թ.-ին ընդամենը 4 աշակերտ ունէր: Ամենաշատ շրջանաւարտները տուել է 1949 թ.-ին՝ 50 հոգի:

Վարժարանն այժմ ունի 163 աշակերտ:

1953 թ.-ին Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանի ուսումնական ծրագիրը նախակրթարանի մակարդակից բարձրացել է Երկրորդական բարձրագոյն ուսումնառութեան: Կրթական այս երեք բաժանումներից բացի, Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանն ունեցել է սկաուտական խմբեր: Արիւնների եւ Գայլիկների խմբերը կազմուել են վարժարանի հաստատման առաջին տարիներից ի վեր: Իսկ 1953 թ.-ին կազմուել են նաեւ Արեւուշների եւ Արծուիկների խմբերը: Վարժարանի սենեակներից մէկը յատկացուել է Սրբոց Թարգմանչաց Շրջանաւարտից Միութեանը, որը 1933 թ.-ին կազմուել էր իբրեւ Սանուհեաց Միութիւն, իսկ 1943 թ.-ին ընդունելով երկսեռ անդամագրութիւն՝ կոչուեց Սրբոց Թարգմանչաց Շրջանաւարտից Միութիւն:

Սրբոց Թարգմանչաց Երկրորդական վարժարանի շրջանաւարտները, որոնք տարբեր երկրներում շարունակելով իրենց ուսումը ստացել են բարձրագոյն կրթութիւն, այսօր ճանաչելի են դարձել ոչ միայն Սուրբ Երկրում, այլեւ օտար ափերում, գիտութեան, մշակոյթի ամենատարբեր ոլորտներում: Նրանցից Հայ Երուսաղէմին պատիւ բերող շատ հայորդիներ այսօր բժիշկներ, ճարտարապետներ ու ճարտարագէտներ, առեւտրականներ, գիտնականներ, ուսուցիչներ, երաժիշտներ, հիւպատոսներ, դասախօսներ եւ այլ մասնագէտներ են: Նրանց դասախօսները եղել են եւ՛ հոգեւորականներ, եւ՛ աշխարհականներ, վերջիններիս թուում՝ անուանի երաժիշտ Օհան Դուրեանը:

Վարժարանում տարբեր առիթներով դասախօսութիւններ են կարդացել յայտնի գրաքննադատ Յակոբ Օշականը, երաժշտագէտ Շահան Պէրպէրեանը, բանաստեղծ

Վահան Թեքեյեանը, Եղիշէ Պատրիարք Տէրտէրեանը եւ ուրիշներ:

Այսօր, Սաղիմահայութեան մէջ հայ դպրութիւնը, հայ ազգային բազմադարեան պատմութիւնն ու մշակոյթը դարբնող Սրբոց Թարգմանաչաց վարժարանն ունի ինը տասնամեակների պատկառելի պատմութիւն: Այն իր 90 տարիների հունձքով, կըրթական ծրագրերի եւ ուսուցման պատկառելի ականդութիւն է ստեղծել Երուսաղէմի հայ իրականութեան մէջ եւ շարունակում է մնալ ազգային պանծալի այն հաստատութիւնը, որ կրօնական եւ բարոյական խորքի մէջ հայ պատանիներին թրծում է ազգային շնչով, նրանց մէջ կերտում ազնիւ նկարագիր՝ դարձնելով նրանց բարեկիրթ ու ճշմարիտ հայ:

Պէտք է արձանագրել, որ Երուսաղէմի Առաքելահիմն Սուրբ Աթոռը հիմնել, մըշտապէս սատարել, հովանաւորել, ընթացք է տուել Սաղիմահայ գաղութի միակ երկսեռ ուսումնական հաստատութեան գործունէութեանը: Սրբոց Թարգմանաչաց վարժարանի համար Սրբոց Յակոբեանց միաբանութիւնն անասելի դժուարութիւններ յաղթահարելով կարողացել է եւ շարունակում է պահել, ապահովել վարժարանի կենսագործունէութիւնը: Միաբանութիւնը միշտ ժամանակ է գտել եռանդով ու մեծ նուիրումով իր նպաստը բերելու հայկական Երուսաղէմի կրթական գործի կազմակերպմանն ու առաջընթացին:

Սրբոց Թարգմանաչաց վարժարանը Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան լուսաւորութեան ջահը կազմող կայծերից մէկն է, որի մէջ վառվում եւ բորբոքւում է հայի վեհ նկարագիրն ու հոգին: Այն ոգի եւ կորով է ներշնչում աշակերտների մէջ, ազգային եւ եկեղեցական պատմութեան, լեզուների եւ միւս բոլոր նիւթերի ուսուցմամբ:

Վարժարանի անցած բեղմնաւոր ճանապարհն այսօր էլ մեզ պատգամում է արդիական պահանջների հետ միշտ պահել հայեցի նկարագիրը, տէր ու պաշտպան լինել հայոց ժառանգութեանն ու ուսուցանել մայրենի լեզուն, գիրն ու գրականութիւնը:

ՅՈՒՐԵԼԵԱՆՆԵՐ

ԿՈՐԻԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԲԱՂԴԱՍԱՐԵԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽԵՑԵԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

ՍՈՒՐԲ ԵՐԿՐՈՒՄ

(100-ամենակի առթիւ)

Արեւմտեան Թուրքիայի Քէօթահիա քաղաքը եղել է հայկական խեցեգործութեան կենտրոններից: Հայ խեցեգործներն այնտեղ մեծապէս նպաստել են այդ արուեստի զարգացմանն ու տարածմանը: Դեռեւս 17-րդ դարում հայ բարեպաշտ խեցեգործներն իրենց պատրաստած երեսպատման սալիկներից նուիրել են Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեանը: Միաբան հայերը դրանցով երեսպատել են Սուրբ Յարութեան տաճարի հայկական բաժինը, Սրբոց Յակոբեանց մայր եկեղեցին, Սրբոց Հրեշտակապետաց եւ Սուրբ Փկրչի վանքերի եկեղեցիները: Սուրբ Թէոդորոս (Թորոս) եկեղեցին նոյնպէս երեսպատուած է Քէօթահիայի հայ վարպետների պատրաստած անկրկնելի սալիկներով¹:

Մինչեւ Հայոց ցեղասպանութիւնը քաղաքում ապրող հայերի մի մասի զբաղմունքը խեցեգործութիւնն էր: Կային ընտանիքներ, որոնք այդ գործով զբաղւում էին սերնդէ-սերունդ: 14-րդ դարից սկսած՝ հայ խեցեգործների պատրաստած սալիկներով Օսմանեան կայսրութեան տարածքում երեսպատուել են բազմաթիւ եկեղեցիների, մզկիթների եւ հանրային այլ շինութիւնների պատեր²:

Բացի երեսպատման սալիկներից՝ հայ վարպետները պատրաստում էին նաեւ ամենօրեայ օգտագործման սպասք եւ կենցաղային այլ առարկաներ, որոնք զարդարում էին ոչ միայն սովորանների, այլեւ Եւրոպայի թագաւորական եւ իշխանական տների սեղանները: Նրանք պատրաստում էին նաեւ եկեղեցական սպասք:

1919 թ. հայ խեցեգործները հիմնաւորապէս հաստատուել են Երուսաղէմում:

Սուրբ Երկրի՝ Օսմանեան կայսրութեան տիրապետութիւնից ազատագրուելուց յետոյ բրիտանացիներն սկսել են մեծ ուշադրութիւն դարձնել տեղի կրօնական, պատմական եւ մշակութային յուշարձանների պահպանմանը: Այդ շրջանում առաւել հրատապ նորոգման կարիք ունէր կրօնական կարեւոր սրբավայր եւ յուշարձան համարուող Ժայռագմբէթը³, որի առաստաղի՝ 16-րդ դարի սալիկներն սկսել էին թափուել: Դրանք ամրացնելու եւ վերանորոգման աշխատանքներ կատարելու հա-

¹ Carswell J. and Dowsett C. J. F., Kutahya Tiles and Pottery from the Armenian Cathedral of St. James, Jerusalem, Vol. I. (Oxford: Clarendon Press, 1972), 8–9.

² Kenaan-Kedar N., The Armenian Ceramics of Jerusalem: Three Generations, 1919–2003 (Jerusalem: Yad Izhak Ben-Zvi, 2003), 17.

³ Ժայռագմբէթ – Dome of the Rock, այս սրբավայրը մահմեդական աշխարհում իր կարեւորութեամբ երրորդն է Մեքայից ու Մեդինայից յետոյ, որտեղից, ըստ մահմեդական աւանդութեան, համբարձուել է Մուհամմեդը: Այս ժայռի վրայ պէտք է տեղի ունենար Աբրահամի որդի Իսմայէլի (իսկ ըստ Հին Կտակարանի՝ Իսահակի) զոհաբերութիւնը Աստծուն:

մար Քէօթահիայից հրաւիրում է յայտնի խեցեգործ Դաւիթ Օհաննէսեանը: Տեղում կատարուելիք աշխատանքն ուսումնասիրելուց յետոյ նա վերադառնում է Քէօթահիա, ձեռք բերում անհրաժեշտ նիւթեր եւ, իր հետ վերցնելով յայտնի խեցեգործներ Նշան Պալեանին ու Մկրտիչ Քարաքաշեանին, վերադառնում է Երուսաղէմ: Ժայռագմբէթի հարեւանութեամբ նրանք բացում են իրենց արհեստանոցը եւ պատրաստում վերանորոգման աշխատանքներին: Սակայն ֆինանսների չգոյութեան պատճառով Ժայռագմբէթի առաստաղը չի վերանորոգւում:

Հայոց ցեղասպանութիւնից յետոյ հայ խեցեգործները չեն ցանկանում վերադառնալ Քէօթահիա: Բրիտանացի կառավարիչ Ռոնալդ Սթորսի օգնութեամբ Օհաննէսեանն իր երկու ընկերների հետ Խաչի ճանապարհ փողոցում բացում է «Ժայռագմբէթի սալիկներ» («The Tiles of the Dome of the Rock») կոչուող իր արհեստանոցը, որտեղ Նշան Պալեանն աշխատում է որպէս կաւագործ, իսկ Մկրտիչ Քարաքաշեանը՝ որպէս նկարող:

1922 թ., առանձնանալով Օհաննէսեանից, Պալեանը եւ Քարաքաշեանը Նապլուս փողոցում բացում են «Պաղեստինեան խեցեգործարան» («Palestine Pottery») կոչուող իրենց միացեալ արհեստանոցը:

1948 թ. արաբա-իսրայէլական պատերազմի պատճառով Դաւիթ Օհաննէսեանը հեռանում է Երուսաղէմից եւ չորս տարի անց մահանում: Պալեան եւ Քարաքաշեան ընտանիքները մնում են Երուսաղէմում եւ շարունակում զբաղուել իրենց արհեստով: 1964 թ. Ստեփան եւ Պերճ Քարաքաշեան եղբայրներն առանձնանում են Պալեան ընտանիքից եւ Հին քաղաքի Խաչի ճանապարհ փողոցում բացում իրենց առանձին արհեստանոցը:

Քարաքաշեան եղբայրների առաջին կարեւոր պատուիրատուն Յորդանանի կառավարութիւնն էր⁴: Նրանց պատուիրում են պատրաստել Հին քաղաքի բոլոր փողոցների անուանումների անգլերէն ու արաբերէն երկլեզու ցուցանակները: Եղբայրներն այս մեծածաւալ պատուերը կատարում են ժամանակին եւ պատուով: 1967 թ. իսրայէլական բանակի՝ Հին քաղաքը եւ Արեւելեան Երուսաղէմը գրաւելուց մէկ տարի անց քաղաքապետարանի հրեայ պաշտօնեաները Քարաքաշեան եղբայրներին պատուիրում են պատրաստել փողոցների անուանումների եբրայերէն ցուցանակները եւ աւելացնում են արդէն գոյութիւն ունեցող երկլեզու ցուցանակներին: Հին քաղաքի փողոցներում մինչ օրս կարելի է տեսնել նրանց աշխատանքը:

Պալեան ընտանիքի ամենաարժեքաւոր նուէրը Երուսաղէմ քաղաքին Մարի Պալեանի՝ 1000 սալիկից պատրաստած «Դրախտային ակնարկ» (4 մ x 6 մ) խճանկարն է, որն այժմ զարդարում է Երուսաղէմի Քորէշ փողոցի Դուրեանաշէն վանքապատկան շէնքի արտաքին պատը: Բացման արարողութիւնը տեղի է ունեցել 2004 թ. Նոյեմբերի 29-ին, որին մասնակցել են նաեւ Երուսաղէմի Պատրիարք Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Մանուկեանը (1990–2012), Երուսաղէմի քաղաքապետը եւ Իսրայէլի զբօսաշրջութեան նախարարը: Իր խօսքում Սրբազան Հայրը մասնաւորաբար նշել է. «Պալեան ընտանիքը 1915 թ. սոսկալի եղեռնի վերապրողներէն են, որոնք 1919 թ. Օհաննէսեան եւ Քարաքաշեան ընտանիքներու հետ կը հաստատուին Երուսաղէմ՝ հրաւիրուած ըլլալով վերանորոգելու Dome of the Rock մզկիթի առաստաղի սալիկները: Երուսաղէմ հաստատուելով, փաստօրէն, ամռն կը հանդիսանան խեցեգործութեան արուեստը այս երկիր ներմուծողները»⁵:

Պալեան եւ Քարաքաշեան ընտանիքների հետ տասնամեակներ շարունակ

⁴ 1948–1967 թթ. Երուսաղէմի Հին քաղաքը եւ Արեւմտեան հատուածը Յորդանանի թագաւորութեան տիրապետութեան տակ էին:

⁵ «Սիոն», 2005, թիւ 1-3, էջ 93:

աշխատած բազմաթիվ սաղիմահայեր, սովորելով խեցեգործության գաղտնիքները, Երուսաղէմում բացել են առանձին արհեստանոցներ եւ ցայսօր զբաղւում են այդ արուեստով: Նրանցից յիշատակութեան արժանի են Սանտրունի եղբայրները, Վիգէն Լէփէճեանը, Յակոբ Անդրէասեանը եւ Արման Դարեանը: Աներկբայ կարելի է ասել, որ նրանք, Բալեան եւ Քարաքաշեան ընտանիքների հետ շարունակում են խեցեգործութեան հայկական արուեստի աւանդույթները Սուրբ Երկրում:

Հայկական խեցեգործութեան արուեստն այլեւս դարձել է Երուսաղէմի մշակութային կենքի անբաժանելի մաս, Սուրբ Երկրում հայ ժողովրդի իւրօրինակ այցեքարտ: Այդ է, թերեւս, պատճառը, որ “Jerusalem Post” օրաթերթում 2019 թ. Փետրուարի 6-ին տպագրուած յօդուածի հեղինակն Իսրայէլի կառավարութեանն առաջարկել է դիմել ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ին՝ Երուսաղէմի հայկական խեցեգործութիւնը գրանցելու համար մարդկութեան ոչ նիւթական մշակութային ժառանգութեան ներկայացուցչական ցանկում⁶:

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՕՍՔ

Յաջողութիւնը չի փոխեր, այլ կը բացայայտէ մարդոց:

Երբ դրացիդ կը կորսնցնէ աշխատանքը, այդ անկում է, երբ դուն կը կորսնցնես աշխատանքդ, այդ պարզապէս ճգնաժամ է:

Յուցումով ըրած բարութիւնն ամենեւին ալ բարութիւն չէ:

Երիտասարդութիւնը... շուտ անցնող հիւանդութիւն է:

Համեստութիւնը չլսուած որակ մըն է, եթէ, ի հարկէ, արդէն հանրայայտ ես:

Հոսկէ-հոնկէ զրուցելու համար առանձնապէս գիտելիքներ պէտք չեն:

Բացատրութիւնն աւելի յաճախ արդարացում կը յիշեցնէ:

Յաջողութեան գաղտնիքի մասին առաւել համոզիչ դատողութիւններ կ'ընեն անյաջողակները:

Քառասունը երիտասարդութեան ծերութիւնն է, յիսունը՝ ծերութեան երիտասարդութիւնը:

⁶ Nudell E., “Israel Should Claim its ‘Intangible Cultural Heritage’ at UNESCO”, Jerusalem Post, February 6, 2019.

ՅՈՐԵԼԵԱՆՆԵՐ

ՆԵՐՍԵՆ ԱՐԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ

ԵՐԳ - ԿՈՄԻՏԱՍԻՆ (Ծննդեան 150-ամեակի առթիվ)

Կոմիտասը անցեալ դարի վերջի եւ մեր դարի սկզբի հայ իրականութեան համար հանդիսացաւ ազգային երաժշտութեան իւրայատուկ հանրագիտարան, որն իր մէջ զուգակցում էր գիտնական-մտածողի, խորաթափանց հետազոտողի, նրբազգաց արւեստագէտի լաւագոյն յատկութիւնները եւ օժտուած էր գեղարուեստական երեւոյթների ընդհանրացման մեծ կարողութեամբ:

Գիտելիքների բազմակողմանիութիւնը, հետաքրքրութիւնների անսահման բազմազանութիւնը, գործունէութեան եռանդը ապահովեցին նրա բացառիկ կարեւոր դերը եւ տեղը հայ երաժշտութեան պատմական ընթացքի համար:

Կոմիտասի ստեղծագործական գործունէութիւնը տեւել է շուրջ քառորդ դար, որի ընթացքում արուեստագէտի կողմից առաջ են քաշուել եւ լուծուել ազգային երաժշտական մշակոյթի հետ կապուած բազմապիսի դժուարին խնդիրներ, ստեղծուել են գեղարուեստական մեծ արժէքներ, նշուել են պրոֆեսիոնալ երաժշտութեան զարգացման հեռանկարային ուղիներ, կորստից փրկուել են անցեալի ժառանգութեան անմահ գոհարներ¹:

Կոմիտասի մանկութեան եւ պատանեկութեան մասին տեղեկութիւնները սակաւ են: Այդ շրջանի միակ աղբիւրը նրա ինքնակենսագրութիւնն է:

Սողոմոնը ծնուել է 1869 թ. Սեպտեմբերի 26-ին, Փոքր Ասիայի Կուտինա կամ Քէօթահիա քաղաքում, կոշկակար Գէորգ Սողոմոնեանի համեստ ընտանիքում: Հայրը կուտինացի էր, մայրը՝ Թագուհի Յովհաննիսեանը բուրսացի: Սողոմոն Սողոմոնեանի կենսագիրները պատմում են, որ նրա եւ հայրը, եւ հօրեղբայրը ունեցել են լաւ ձայն ու Քէօթահիայի Ս. Թէոդորոս եկեղեցում ծառայել են որպէս դպիրներ: Բացի այդ, տաղանդաւոր արուեստագէտի հայրն ունեցել է բանաստեղծական շնորհք եւ գրել է թուրքերէն բանաստեղծութիւններ ու եղանակներ յարմարեցրել դրանց: Յետագայում՝ 1893 թ., երբ Սողոմոնը արձակուրդներին այցելում է իր ծննդավայրը, քաղաքի ծերերին երգել է տալիս եւ գրի առնում իր ծնողների յօրինած երգերից ու եղանակներից մի քանիսը²:

Մէկ տարեկան հասակում Սողոմոնը կորցնում է մօրը, որն ընդամէնը 17 տարեկան էր: Մօր մահից յետոյ, 1876 թ. ապագայ երգահանը ընդունուում եւ 1880 թ. աւարտում է Քէօթահիայի քառամեայ վարժարանը: Նոյն թուականին վախճանվում է Սողոմոնի հայրը՝ Գէորգ Սողոմոնեանը: Ծնողների մահից յետոյ, միամօր Սողոմոնին

¹ Յարութիւնեան Մ. Գ., Կոմիտաս (Ծննդեան 100-ամեակի առթիւ), Երեւան, 1969, էջ 20:

² Տե՛ս Թէրլէմէզեան Ռ., Կոմիտաս, Ժողովածու՝ նուիրուած Կոմիտասի ծննդեան 60-ամեակին, Երեւան, 1930, էջ 7:

դաստիարակել եւ ուսման մասին մեծ հոգ է տարել հօրական տատը՝ Մարիամը³։ Ծնողներից ժառանգած գեղեցիկ ձայնը, երաժշտական վառ ընդունակութիւնները ճակատագրական նշանակութիւն ունեցան որբացած պատանու, իսկ նրա հետ միասին եւ հայ մշակոյթի համար։

1881 թ. Քէօթահիայի փոխ-առաջնորդ Գէորգ Վարդապետ Դերձակեանը պիտի մեկնէր Էջմիածին՝ Եպիսկոպոս ձեռնադրվելու։ Օրուայ Գէորգ Դ. Քերէստճեան կաթողիկոսի յանձնարարութեամբ Դերձակեանը իր հետ Մայր Աթոռ պիտի տանէր «ձայնեղ» մի որբ աշակերտ՝ Գէորգեան ճեմարանում սովորելու համար։ Քսան որբ երեխաներից հեռատես Դերձակեանը ընտրեց Սողոմոնին եւ 1881 թ. Հոկտեմբերի 1-ին ներկայացրեց կաթողիկոսին։

Յետագայում Կոմիտասը կաթողիկոսի հետ իր հանդիպման մասին գրում է. «Բազմած էր հայոց հայրապետը՝ պատկառելի մի ծերունի։ Սկսաւ ինձ հարց ու փորձ անելս։ Ես ապուշ էի կտրել մնացել, չէի հասկանում, թէ ինչ է ասում, որովհետեւ խօսում էր հայերէն, իսկ ես, որպէս եւ մեր քաղաքացիք, տաճկախօս էի, թէեւ հայերէն գրել կարդալ գիտէի, բայց դպրոցում բոլոր առարկաները անցել էի տաճիկ լեզուով, ուստի չէի հասկանում կարգացածս ու հայերէնը։ Վեհը տեսաւ, որ ես հայերէն չեմ իմանում, ասաց տաճկերէն լեզուով։

- Դու զուր ես եկել այստեղ, որովհետեւ մեր ճեմարանում ամէն բան հայերէն են անցնում։ Ես էլ առանց քաշուելու, մանկական միամտութեամբ, համարձակութիւն եկաւ վրաս եւ ասացի.

- Ես եկել եմ հայերէն սովորելու։
- Էհ, լաւ ձայն ունե՞ս եւ երգել գիտե՞ս։
- Այո՛, ունեմ ու գիտեմ։
- Ի՞նչ երգեր գիտես։
- Ինչ ասես գիտեմ, հայերէն, տաճկերէն, եկեղեցական, աշխարհական։
- Շատ լաւ, «Լոյս Զուարթ»-ը գիտե՞ս։
- Գիտե՛մ։
- «Լոյս Զուարթ»-ը երգելիս նկատեցի, թէ ինչպէս նորա աչքից արցունքները գլորւում էին եւ թաւալուելով երկար ճերմակ մօրուսի վրայով՝ գլորւում էին վերարկուի ծալքերի մէջ։

- Ասոր ճեմարան տարէք,- հրամայեց Վեհը Մանկունի Վահրամ Եպիսկոպոսին՝ իր դիւանապետին⁴։

Եւ այսպէս «Լոյս Զուարթ» երգի հոգեթով կատարումով 12 տարեկան Սողոմոնը դառնում է Գէորգեան ճեմարանի ուսանող։ Ուսման առաջին իսկ օրերից Սողոմոնը աչքի է ընկնում իր ընդունակութիւններով եւ աշխատասիրութեամբ։ Մեծ եռանդով նուիրւում է երաժշտութեանը եւ կարճ ժամանակամիջոցում իր աստուածատուր շընորհներով գրաւում է բոլորի ուշադրութիւնը։

Կոմիտասի ժամանակակիցներից Մանուկ Աբեղեանը իր յուշերում գրում է. «Ես չեմ կարող ասել, թէ Կոմիտասը ճեմարանում ինչպիսի աշակերտ է եղել իր առաջա-

³ Տե՛ս «Կոմիտաս վարդապետ կոտիմացի», (ինքնակենսագրութիւն), 1908 Յունիս 24, Ս. Էջմիածին։ «Հայրենիք» ամսագիր, Պոսթըն, 1924, Մայիս։

⁴ Օղլուգեան Վրդ. Աբէլ, Գրական նշխարք Կոմիտաս վարդապետի բեղուն գրչէն, Մոնթրէալ, 1994, էջ 8։

դիմութեամբ, որովհետեւ նա մի շորս տարով ինձանից փոքր էր, իսկ դասարանի թուով աւելի եւս ցածր էր: Բայց գիտեմ, որ նա հիմնովին կերպով իւրացրել էր հայերէնը՝ թէ՛ հին, թէ՛ նոր, լաւ գիտեր եւ հանրահաշիւ, եւ երկրաչափութիւն, այնպէս որ ճեմարանում ուսուցիչ եղած ժամանակ այդ քննութեան ընթերական նա էր կարգուում, եւ երբեմն ինքը մենակ վարում էր քննութիւնը»⁵:

Ճեմարանում Սողոմոնի երաժշտութեան առաջին ուսուցիչը եղել է Ղեւոնդ Վարդապետ ժամարարեանը, որը տիրապետում էր հայկական նոտագրութեան հմտութիւններին: Հայկական նոտան Սողոմոնը սովորել է նրանից, ապա, յաջորդաբար, նրա երաժշտութեան ուսուցիչներն են եղել Կարա-Մուրզան ու Մակար Եկմալեանը:

Աւարտելով դպրոցական բաժինը, 1890 թ. Յունիսի 9-ին, Գարեգին Յովսէփեանի, Գէորգ Չորէքեանի, Կարապետ Տէր-Մկրտչեանի հետ Սողոմոն Սողոմոնեանը Մակար կաթողիկոսի ձեռամբ ձեռնադրուում է սարկաւագ⁶, իսկ 1893 թ. աւարտում է ճեմարանի լսարանական բաժինը՝ գրելով «Շնորհալին, նրա դարը եւ նրա ժամանակ յուզուած կրօնական խնդիրները» թեմայով աւարտաճառը:

1894 թ., Մկրտիչ Խրիմեան (իմա՝ Խրիմեան Հայրիկ Ն.Ա.Ա.) կաթողիկոսի հրամանով Ս. Գայիանէյի վանքում Սողոմոն Սարկաւագ Սողոմոնեանը Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս Սմբատեանցի ձեռամբ ձեռնադրուում է արեղայ՝ անուանակոչուելով Կոմիտաս*:

Այնուհետեւ նա նշանակուում է ճեմարանի երաժշտութեան ուսուցիչ եւ Մայր Տաճարի խմբավար՝ փոխարինելով Կարա-Մուրզային: Այդ ընթացքում Կոմիտասը դասաւանդելուց բացի, ճեմարանականներից կազմում է երգեցիկ խումբ եւ տեղական գործիքներից նուագախումբ:

Երգչախմբի հետ աշխատանքը, ստեղծագործական որոնումները ցոյց տուցին պրոֆեսիոնալ լուրջ ուսման անհրաժեշտութիւնը: Այդ նպատակով, 1895 թ. Սեպտեմբերին Կոմիտասը մեկնում է Թիֆլիս եւ դառնում Մակար Եկմալեանի ուսանողը՝ հաղորդակից դառնալով Թիֆլիսի երաժշտական բուռն կեանքին, ուսման ծաւալը յագեցնում համերգներում եւ օպերաներում⁷:

1896 թ. Փետրուարի 26-ին, Խրիմեան Հայրիկի կարգադրութեամբ, Վաղարշապատի Ս. Աստուածածին եկեղեցում Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս Սմբատեանցի կողմից Կոմիտաս Արեղան ստանում է վարդապետական տրւութիւն: Դեռեւս արեղայեական տարիներից Կոմիտասը յայտնի էր ստեղծագործական աշխատանքներով եւ արդէն մամուլում իր տաղանդի եւ գործունէութեան մասին հաղորդումներ եւ յօդուածներ էին տպագրուում: Թիֆլիսից Կոմիտասի վերադարձի մասին «Նոր-դար»-ը գրում է. «Բարեշնորհ Կոմիտաս Վարդապետ Սողոմոնեանը, որ աշունքուանից գտնուում էր Թիֆլիսում եւ պարապում էր երաժշտութեան ուսումնասիրութեամբ, Ապրիլի 19-ին ճանապարհուեց դէպի Սուրբ Էջմիածին Վեհափառ հայրապետի հեռագրի համաձայն»⁸:

Վերադառնալով Ս. Էջմիածին Կոմիտաս Վարդապետը հոգեւոր եւ մանկավարժական մեծ գործունէութիւն է ծաւալում եւ իր համեստ ու բարի էութեամբ դառնում ուսանողների կողմից սիրուած դասախօս: Իր առջեւ նպատակ էր դրել ամբողջու-

⁵ Գասպարեան Գ., Կոմիտասը ժամանակակիցների յուշերում եւ վկայութիւններում, Երեւան, 2009, էջ 9:

⁶ «Արարատ», 1890 թ., Թիւ Ը, Շրջան ԻԲ., Տարի ԻԳ., Օգոստոս 31, էջ 472:

* Մկրտիչ Խրիմեան կաթողիկոսի առաջարկութեամբ երիտասարդ շնորհազարդ երաժշտին «Կոմիտաս» անունը տալը պատահական չէր: Յայտնի է, որ ամենայն հայոց կաթողիկոս Կոմիտաս Աղցեցին (VII դ.) «Անձինք նուիրեալք» շարականի հեղինակն էր, որը հայ հինագոյն բանաստեղծութեան առաջին նմուշներից մէկն էր:

⁷ Տե՛ս Ժամկոչեան Անուշաւան Եսայ., Անեմեան մատենաշար Զ., Կոմիտաս, Երեւան, 2007, էջ 16:

⁸ «Նոր-դար», 1896, №70, Տասնեւերորդ տարի, Շաբաթ 20 Ապրիլի, էջ 2:

Թեամբ նուիրուել հայ եկեղեցական եւ ժողովրդական երգերի ուսումնասիրութեանը, գտնել անյայտ մեծերի խաղերը բացելու բանալին: Սակայն այդ ամէնը անելու համար նրան պէտք էր երաժշտական նոր գիտելիքների ձեռքբերում, լրացում, որպէսզի հնարաւորութիւն ունենար գիտականօրէն ապացուցելու եւ լուծելու իր առջեւ դրուած խընդիրները, իրականացնելու իր նպատակներն ու ծրագրերը: Ուստի 1896 թ. Կոմիտասը մեկնում է Պերլին՝ երաժշտական բարձրագոյն կրթութիւն ստանալու, որտեղ մնում է երեք տարի⁹: Քննելով երիտասարդ Կոմիտասին՝ աշխարհահռչակ ջութակահար-երաժշտագէտ Յոգէֆ Յոախիմը խորհուրդ է տալիս նրան հետեւել Ռիխարդ Շմիդտի մասնաւոր երաժշտական դասընթացներին: Մի քանի ամիս անց Կոմիտասը միաժամանակ հետեւում է Պերլինի Ֆրիդրիխ Վիլհելմ արքունի համալսարանի երաժշտափիլիսոփաեա-պատմական դասընթացներին: Այդ ընթացքում երբեք չի դադարեցնում հայ երաժշտութեան ուսումնասիրութիւնը, գրում է յօդուածներ «Արարատ» ամսագրի համար, խնդրում առանձին նիւթեր էջմիածնի ձեռագրերի մատենադարանից եւ վերջապէս աշխատում է հայական ժողովրդական երգերի մշակման վրայ: Ուշագրաւ է, որ Կոմիտասի հետաքրքրութիւնները մասնաւորապէս ժողովրդական ստեղծագործութեան բնագաւառում շունչին նեղ ազգային բնոյթ: Շատ հետեւողական եւ մանրազնին կերպով նա ուսումնասիրում է քրդական ժողովրդական երաժշտութիւնը եւ 1899 թ. որպէս աւարտական դիպլոմային աշխատանք ներկայացնում է «Քրդական երաժշտութիւնը» խորագրով մի ուսումնասիրութիւն: Կոմիտասը փաստօրէն առաջին երաժիշտն էր, որը գրի առաւ եւ ուսումնասիրեց քրդական երաժշտութիւնը եւ դրանով մեծ հետաքրքրութիւն արթնացրեց իր անձի եւ գործի շուրջ:

Գերմանիայում ուսումնառութեան տարիները հարթ ու դիւրին չէին: Կոմիտասի առջեւ ծառացած էին բազմաթիւ դժուարութիւններ, նիւթական սղութիւն, սննդի պակաս: Այնուամենայնիւ նա կարողացաւ յաղթահարել այդ դժուարութիւնները, եւ կարճ ժամանակում հմտացաւ երաժշտական արուեստին: 27-ամեայ երիտասարդ վարդապետն իր ժամանակի մեծ մասը սիրով նուիրում էր դաշնամուրին:

1896 թ. աշնանը Պերլինում Կոմիտասին է այցելում Գէորգեան Ճեմարանի դասախօս, հայագէտ Մանուկ Աբեղեանը, որն իր յուշերում գրում է. «... Երբ որ գնալիր նրա մօտ, նրան կը գտնէիր դաշնամուրի առաջ: Տնից դուրս էր գալիս նա կամ պրօֆեսորների մօտ դասի գնալու, կամ թատրոն, օպերա եւ համերգ յաճախելու համար: Քիչ անգամ էր նա զբօսնելու ելնում, բայց ուսանողական հաւաքոյթներից չէր հրաժարուում: ... Ես գրեթէ ամէն Կիրակի ճաշից յետոյ նրա մօտ էի լինում»¹⁰:

1899 թ. Պերլինում հիմնադրում է Միջազգային երաժշտական ընկերութիւնը, որի հրաւերով Կոմիտասը զեկուցում է «Հայոց եկեղեցական եւ աշխարհական երաժշտութիւնը» թեմայի շուրջ: Իր այդ անդրանիկ հրապարակային դասախօսութեան մէջ Կոմիտասը երաժշտական խոր հմտութեամբ ցոյց է տալիս հայ երաժշտութեան ինքնուրոյնութիւնն ու առանձնայատկութիւնները: Ընկերութեան խնդրանքով նա կրկնում է իր այդ դասախօսութիւնը նոյն թուականի Յունիսի 14-ին: Այդ եզակի դասախօսութեան մասին պահպանուել են վաւերագրեր, որոնցում ըստ արժանւոյն գնահատուում են Կոմիտասի մտաւոր եւ հոգեւոր կարողութիւնները¹¹:

Կոմիտասի աննախընթաց այդ դասախօսութեան մասին Գերմանական պարբերական մամուլը հիացմունքով է արտայայտուել, ինչպէս նաեւ օտարներին հայ երա-

⁹ Գերմանիայում սովորելու համար Կոմիտասին թոշակ էր վճարում հայ մեծահարուստ Ալեքսանտր Մանթաշեանը:

¹⁰ Գասպարեան Գ., Կոմիտասը ժամանակակիցների յուշերում եւ վկայութիւններում, Երեւան, 2009, էջ 12:

¹¹ Տէս Գասպարեան Գ., Ժամանակակիցները Կոմիտասի մասին, Հայպետհրատ, Երեւան, 1960, էջ 11:

ժշտական արուեստի հետ ծանօթացնելու նպատակով՝ հրապարակել է դասախոսութիւնների նիւթերը: Ունկնդիրներից մէկը՝ նիստի նախագահ Օսկար Ֆլայշերը տպաւորուած ասել է. «Առաջին անգամ է, որ Պերլինում այսպիսի մի դասախոսութիւն է կարդացում եւ գուցէ նաեւ Փարիզի աշխարհահանդէսում անգամ նման դասախոսութիւն չի կարդացուել»¹²:

1899 թ. Սեպտեմբերի առաջին կէսին Կոմիտասը վերադառնում է Մայր Աթոռ, եւ նորից նշանակւում Գէորգեան Ճեմարանի երաժշտութեան դասախօս, ինչպէս նաեւ Մայր Աթոռի երգեցիկ խմբի ղեկավար¹³: Դասախօսական եւ խմբավարական աշխատանքներին զուգընթաց նա մեծ ոգեւորութեամբ զբաղւում է ժողովրդական երգերի հաւաքագրմամբ եւ մշակմամբ: Անդրկովկասի բազմաթիւ քաղաքներում միաժամանակ հանդէս է գալիս զեկուցումներով, կազմում է դասագրքեր, հրատարակում ժողովածուներ, զանազան ուսումնասիրութիւններ՝ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը դարձնելով հայ երաժշտութեան դարբնոց:

Մկրտիչ Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, հաշուի առնելով Կոմիտաս Վարդապետի եռանդուն գործունէութիւնն ու վաստակը, 1900 թ. Յունուարի 15-ին, № 26 կոնդակով նրան շնորհում է ծաղկեայ փիլոն կրելու իրաւունք¹⁴:

Էջմիածին վերադառնալուց յետոյ էլ Կոմիտաս Վարդապետը չի կտրում իր կապերը եւրոպական երաժիշտների հետ: 1901 թ. Պերլինում նա մասնակցում է Միջազգային երաժշտական ընկերութեան հերթական համագումարին, որը նուիրուած էր հոգեւոր երաժշտութեանը: Այս անգամ նա գրաւում է եւրոպական տարբեր երաժիշտների ուշադրութիւնը հայ հոգեւոր երաժշտութեան խոր իմացութեամբ:

Ժամանակակիցները, բնականաբար չէին կարող անտարբեր մնալ երաժշտի բազմակողմանի եւ եռանդուն գործունէութեան նկատմամբ. «Կոմիտաս Վարդապետը, որքան գիտենք, միակն է ճեմարանի սաներից, որ արհամարհելով աստուածաբանութիւնը եւ ընտրելով երաժշտութիւնը, այսօր իր ֆարաշայի շնորհիւ մուտք գործելով չոր ու ցամաք աստուածաբանութեան եւ գրաբարի այդ մենաստանը, կենդանի երգ, ժողովրդական լէ լէ, սիրտ ու զգացմունք է ներշնչում ճեմարանի սաների մէջ»¹⁵:

Այդպիսին էր Կոմիտասի համախոհների կարծիքը, սակայն դրան հակառակ, հնչում էր նրա հակառակորդների ձայնը, որոնք ջանք չէին խնայում կաշկանդելու մեծ արուեստագէտի գործունէութիւնը, խանգարելու նրա գեղեցիկ եւ ազնիւ ձեռնարկումներին. «Հայր Կոմիտասը աշակերտութեան համերգ է սարքում, էլ դեռ ու դէն ընկնել չկայ, վերոյիշեալ «ժողովրդական երգերի» թիւը կրկնապատկում, իսկ շատ անգամ էլ եռապատկում է, եւ ահա ձեզ հայկական կոնցերտ վեղարաւոր կոմպոզիտորի: Մենք տեսանք անհատներ, որոնք ցաւելով էին յիշատակում Ս. Էջմիածնում տեղի ունեցող այդ երեւոյթը, մենք տեսանք սրտացաւ մարդիկ, որոնք տխուր խորհրդածութիւններից յետոյ հառաչաձայն, «Օ՛, ժամանակներ, օ՛, բարքեր» էին բացականչում»¹⁶:

Համագումարից վերադարձի ճանապարհին, Կոմիտասը Փարիզում ծանօթանում եւ մտերմութիւն է հաստատում մտաւորական Արշակ Զօպանեանի հետ, որի նոյն առթիւ «Անահիտ» հանդէսում գրած յօդուածը հանդիսանում է Կոմիտասի մասին առաջին լուրջ գնահատականը հայկական մամուլում:

¹² «Նոր-դար», 1899, № 115, Տասնեւեցերորդ տարի, Շաբաթ 26 Յունիսի, Թիֆլիս, էջ 2:

¹³ Տէ՛ս «Արարատ», 1899, № 9, 1Գ. տարի, Վաղարշապատ, էջ 384:

¹⁴ Տէ՛ս Ժամկոչեան Անուշաւան Եպս., Անեմեան մատենաշար Զ., Կոմիտաս, Երեւան, 2007, էջ 23:

¹⁵ «Մշակ», Ա-դռ, Նամակ Երեւանից, 1903, № 96:

¹⁶ «Նոր-դար», 1903, № 110, Քսաներորդ տարի, Չորեքշաբթի 25 Յունիսի, Թիֆլիս, էջ 2-3:

1905 թ. Ապրիլի 1-ին, 3-ին եւ 6-ին Կոմիտասը ճեմարանի վաթսուն աշակերտներից բաղկացած երգչախմբով Թիֆլիսում իրար ետեւից տալիս է երեք համերգ ժողովրդական ու եկեղեցական երգերից բաղկացած ընդարձակ ծրագրով եւ արժանանում ունկնդիրների անօրինակ ջերմ ու ոգեշունչ ընդունելութեանը: Ոգեւորուած իր ելույթների մեծ յաջողութեամբ, Կոմիտասը նախաձեռնում է մեծ համերգային շրջագայութիւն: Հայ ժողովրդական ու հոգեւոր երաժշտութեանը նուիրուած դասախօսութիւններով եւ համերգներով նա հանդէս է գալիս Փարիզում, Պերլինում, Լոզանում, Ժնևում: Շուրջ երկու տարի տեւող այդ շրջագայութիւնների ընթացքում ծանօթանում է նըշանաւոր արուեստագէտների հետ, յաճախում օպերային ներկայացումներ, ուսումնասիրում եւրոպական երաժշտագէտների նոր տեսական հետազօտութիւնները: Տեւական շրջագայութիւնն աւարտում է Իտալիայի, մասնաւորապէս Վենետիկի այցելութեամբ, ուր նա երեք շաբաթ նուիրում է մխիթարեանների ձեռագրատան խազգրքերի ուսումնասիրութեանը¹⁷:

Հրաւիրելով Եւրոպայի անվերապահ հիացմունքը իր եւ հայ երաժշտութեան վրայ՝ 1907 թ. Կոմիտասը վերադառնում է Էջմիածին եւ վերսկսում իր յազեցած եւ լարուած մանկավարժական, կատարողական եւ հետազօտական գործունէութիւնը:

1908 թ. Ապրիլին Պաքուում նա տալիս է երկու համերգ եւ դասախօսութիւն՝ արժանանալով տեղական մամուլի ամենաջերմ գնահատանքներին:

1908-1909 թթ. Յովհաննէս Թումանեանի հետ Կոմիտասը յաճախակի ունենում է մտերմական նամակագրութիւն՝ Թումանեանի «Անուշ»-ը օպերայի վերածելու առնչութեամբ: Այդ նամակների ոճն ու բովանդակութիւնն ինքնատիքեան պերճախօս վկայութիւններ են այն սիրալիր ու մտերմական կապի մասին, որով հայ ժողովրդի երկու ժամանակակից պարծանքները՝ Կոմիտասն ու Թումանեանը կապուած էին միմեանց հետ¹⁸:

Այդ տարիներին որքան մեծանում էր Կոմիտասի ճանաչումը եւ փառքը, այնքան նրա հանդէպ ուժեղանում էր Էջմիածնի յետադիմական կղերականութեան անբարեացակամ, իսկ յաճախ եւ թշնամական վերաբերմունքը:

Իր լաւ բարեկամ Մարգարիտ Բաբայեանին¹⁹ ուղղուած նամակում Կոմիտասը յուսահատուած գրում էր.

«Ոչ խելք են թողել, ոչ միտք, անհանգիստ բան եմ եղել, հոգիս բերանս է հասել. երեւակայիր, որ շրջապատուած եմ թանձր մառախուղով, ուզում եմ լոյս, պայծառ լոյս տեսնել, հեռանալ վեր, շատ վեր, այրող արեւի հետ ապրել, բայց ճանապարհ չեմ գտնում, անիրաւ օդի մէջ խեղդամահ եմ լինում: Մարդ չկայ, որին բանաս սիրտդ, մարդ չկայ, որից մի բան լսես... Ես զարմանում եմ, թէ ինչու մինչեւ այժմ չեմ խելագարուել այս մթնոլորտի խարդախ վայրերում»²⁰:

Ակնյայտ է, որ ինչպէս Էջմիածնական իր տարիներին, այնպէս էլ դրանից յետոյ, կղերապահականողական յետադիմական խաւերը մոռալ ստուերի նման հետեւեցին Կոմիտասին, եւ իրենց ստեղծած յեղձուցիչ մթնոլորտով, իրենց յարուցած բամբասանքներով, արգելքներով ու հալածանքներով ծանրացրին Կոմիտասի առանց այն էլ տանջալից կեանքը դառն ապրումներով ու խոհերով:

¹⁷ **Յարութիւնեան Մ. Գ.**, Կոմիտաս (Ծննդեան 100-ամեակի առթիւ), Երևան, 1969, էջ 13-14:

¹⁸ Տէս **Գասպարեան Գ.**, Ժամանակակիցները Կոմիտասի մասին, Հայպետհրատ, Երևան, 1960, էջ 18:

¹⁹ Մարգարիտ Բաբայեանը Կոմիտասի երաժշտութեան եռանդուն տարածողներից է եղել: Մեծ ծառայութիւն է մատուցել Կոմիտասի ձեռագրերը կորստից փրկելու եւ հաւաքելու գործում:

²⁰ **Յարութիւնեան Մ. Գ.**, Կոմիտաս (Ծննդեան 100-ամեակի առթիւ), Երևան, 1969, էջ 14:

Ելք որոնելով ստեղծուած անելանելի վիճակից, 1909 թ. Սեպտեմբերի 5-ին, Կոմիտասը դիմում է Մատթէոս Բ. Իզմիրլեան կաթողիկոսին խնդրելով, թոյլ տալ հեռանալու էջմիածնից:

«Քսան տարուայ ընթացքում շրջապատին ինձ թոյլ չի տուել այն անելու, ինչ կարող էի, որովհետեւ տեսայ միայն որոգայթ եւ ոչ արդարութիւն: Նեարդերս թուլացել են, այլեւս տոկալու ճար ու հնար չունեմ, որոնում եմ հանգիստ, չեմ գտնում, ծարաւ եմ ազնիւ աշխատանքի, խանգարում եմ, փափաքում եմ հեռու մնալ՝ խցել ականջներս՝ չլսելու համար, գոցել աչքերս՝ չտեսնելու համար, կապել ոտքերս՝ չգայթակղուելու համար, սանձել զգացմունքներս՝ չվրդովուելու համար, բայց զի մարդ եմ, չեմ կարողանում: Խիղճս մեռնում է, եռանդս պաղում է, կեանքս մաշում է եւ միայն վարանումն է բուն դնում հոգուս եւ սրտիս խորքում: ... Քսան տարի կորցրի, գոնէ մնացած տարիներս շահեցնեմ եւ անդորրութեամբ գրի առնեմ ուսումնասիրութիւններիս պտուղները»²¹:

1910 թ. Կոմիտասն իր հոգնութիւնը թեթեւացնելու, եւ կարօտը առնելու համար հեռանում է էջմիածնից, մշտական բնակավայր ընտրելով Կ. Պոլիսը, ապա այնտեղից այցելում է իր ծննդավայր Քէօթահիա: Այդ առնչութեամբ հետաքրքիր տեղեկութիւն է հաղորդում «Տաճար» շաբաթաթերթը. «Տ. Կոմիտաս Վրդ. գործունէութիւն կը ցուցնէ նոյնիսկ իր ծննդավայրին՝ Քէօթահիայի մէջ, ուր գացած էր կազդուրուելու համար իր յոգնութիւններէն: Թերթերու մէջ կը կարդանք, թէ նոյն քաղաքի ազգ. երկսեռ վարժարաններուն ի նպաստ երկու համերգ տուեր է, որոնք կատարեալ յաջողութեամբ պսակուեր են: Երգչախումբը կազմեր է 108 հոգիէ, դպրոցականներէ եւ արհեստաւորներէ, ներկայ եղեր են քաղաքի կառավարական պաշտօնէութիւնը եւ հայ ու թուրք գրեթէ ամբողջ հասարակութիւնը: ...Տ. Կոմիտաս Վրդ. յառաջիկայ Հոկտեմբերի առաջին կէսին մայրաքաղաքիս մէջ եւս համերգներ պիտի տայ գոհացնելու համար ամէն կողմէ յայտնուած հետաքրքրութիւնը»²²:

Ծննդավայրում մի քանի օր մնալուց յետոյ Կոմիտասը դարձեալ մեկնում է Կ. Պոլիս: Պոլսում նա բնակւում է Բանկալթիի հայոց գերեզմանատան դիմաց՝ Կէոշէօղլուների տանը: Շուտով նրա բնակարանը վերածւում է պոլսեցի եւ այցելու հայ եւ օտար երաժիշտ-երաժշտագէտների, ինչպէս նաեւ այլ մտաւորականների մի ուխտավայրի: Իսկ նրա գործունէութեան հիմնական օճախը Ղալաթիան էր:

Կ. Պոլսում Կոմիտասին չվիճակուեց իրականացնել տարիների իր եւ շատ այլ երաժիշտների՝ ազգային երաժշտանոց ստեղծելու երազանքը: Սակայն նա կարողացաւ ստեղծել 300 հոգուց բաղկացած «Գուսան» երկսեռ երգչախումբը: Շուտով Պոլսում եւս ստեղծւում են երկու հակադիր բանակներ՝ Կոմիտասի արուեստով հիացողների եւ ընդդիմադիրների: Պոլսի Հայոց Պատրիարքարանը նոյնպէս կանգնած էր ընդդիմադիրների կողքին եւ ամէն կերպ խոչընդոտում էր Կոմիտասի գործունէութեանը:

1910 թ. Դեկտեմբերի 4-ին, «Պըտի Շան» թատրոնում Կոմիտասի առաջին իսկ համերգը սկսելուց առաջ Պոլսի Հայոց պատրիարքական փոխանորդը պաշտօնական հրամանագրով արգելում է յայտագրի առաջին մասի՝ կրօնական երգերի կատարումը: Երբ վարագոյրի բացուելուն սպասող երգչախմբին հասնում է պատրիարքական փոխանորդի հրամանը՝ Կոմիտասը, ցասմնալից ու վշտահար բացականչում է. «Ես պատրիարք-մատրիար չեմ ճանչնար, գնա՛ւ ըսէ՛, որ կաթողիկոսի հրամանը ունիմ գըր-պանս»: Նա, անշուշտ, ականարկում էր այն հրամանը, որն իրօք, էջմիածնական իր

²¹ Նոյն տեղում, էջ 15:

²² «Տաճար», Ժողովրդային շաբաթաթերթ, Ա. տարի, Շաբաթ, 14 Օգոստոս, 2010, Թիւ 20, էջ 521-522:

տարիներին վերցրել էր իր տաղանդի մեծ հիացող ու սատարող խրիմեան Հայրիկից:

Կոմիտասի գործունեությունը հսկայական բեկում առաջացրեց Պոլսի երաժշտական կեանքում եւ ոչ միայն հայ հասարակության շրջաններում: Մեծ էր Կոմիտաս ստեղծագործողի եւ գիտնականի հեղինակությունը, որը դէպի իրեն էր գրաւում եւ երիտասարդ, եւ հասուն, բանիմաց արուեստագէտների: Հ. Ժ. Սիրունու վկայութեամբ Կոմիտասի բնակարանում կը հանդիպէիր Վարուժանին ու Սիամանթօյին, Զարեանին ու Սեւակին, Պէրպէրեանին ու Զէովուրեանին, Լեոնեանին ու Նազարեանցին, երաժիշտներ Յարութիւն Սինանեանին ու Էդգար Մանասին, օտար երաժշտագէտներից Ֆուրլանին, Սէլվէրին, Հեկէին, Լանին եւ այլն²³:

1914 թ. Յունիսի 1-ին Փարիզում գումարում է երաժշտության Միջազգային ընկերության հերթական համագումարը: 1899 թ. Պերլինում հիմնադրուած այդ ընկերության հիմնադիր-անդամներից մէկն էր նաեւ ինքը՝ Կոմիտասը, որ փութաց օգտագործելու համագումարի ընձեռած հնարաւորութիւնը՝ ողջ աշխարհին ըստ արժանւոյն ներկայացնելու ու ծանօթացնելու համար հայ գեղջուկ երաժշտութիւնը, հաստատելու համար հայ երաժշտութեան ինքնուրոյնութիւնը: Յունիսի 1-ից 15-ը կայացած համագումարի նիստերին Կոմիտասը վաղօրօք մշակուած ծրագրի համաձայն հանդէս եկաւ երկու զեկուցումներով՝ «Հայկական գեղջուկ երաժշտութիւնը» եւ «Հին եւ նոր նոտագրութիւնը հայկական հոգեւոր երաժշտութեան մէջ»:

Այդ զեկուցումների առաջ բերած հետաքրքրությունը այնքան մեծ էր, որ Կոմիտասին առաջարկեցին հանդէս գալ երրորդ զեկուցումով, որը նուիրուած էր հայ երաժշտութեան կշռին, շեշտուածութեանը եւ տաղաչափութեանը:

Կոմիտասի վերոյիշեալ դասախօսութիւնների տպաւորութիւնը շատ խորն է լինում ունկնդիր երաժիշտ-երաժշտագէտների վրայ: Ընդանուր համոզմունք է դառնում այն, որ հայոց եկեղեցական երաժշտութիւնը մնացել է անաղարտ եւ, որպէս այդպիսին, նա կարող է ծառայել որպէս հիմք՝ հին (լատինական, յունական, ասորական եւ այլն) հոգեւոր երաժշտութիւնների ուսումնասիրութեան համար²⁴:

Ուշագրաւ է յատկապէս Կոմիտասի մշակած ու բազմաձայնած պատարագը:

Իրենից առաջ բազմաձայնուած բոլոր յայտնի պատարագների հիմնական թերութիւնը Կոմիտասը համարում է այն, որ դրանք չեն գոհացնում հայ երաժշտութեան ինքնորոյն պահանջները: Նրա խստապահանջութեան մասին վկայում են այն գրախօսականները, որ ժամանակին նա գրել է Զիլինկիրեանի եւ Եկմալեանի պատարագների մասին.

«Այս բոլորի մէջ, եթէ կայ, հայկական տարրն այնքան չնչին է, որ առանց ցաւելու կարելի է մէկ կողմ դնել եւ ոչինչ կորցրած չենք լինի», - գրել է Կոմիտասը Կ. Պոլսից իրեն ուղարկուած Զիլինկիրեանի պատարագի մասին:

Իսկ Եկմալեանի պատարագի հրատարակութեան առթիւ Բեռլինից գրած իր խիստ քննադատականում Կոմիտասը առարկում է, թէ «բազմազանութիւնը ձայների ծեփ չէ», - եւ աւելացնում. «Մի՛ մոռնաք եւ այն, որ ճշմարիտ արուեստագէտը օրէնքների ստրուկ չպիտի լինի, օրէնքը կարող է ծառայել միայն իբրեւ ուղեցոյց, ստեղծագործութիւններն օրէնքից չեն բխում, օրէնքն է բխում նրանից»²⁵:

Այստեղ չպէտք է աչքաթող անել նաեւ Կոմիտասի ոչ պակաս նշանակալից այն

²³ Յարութիւնեան Մ. Գ., Կոմիտաս (Մննդեան 100-ամեակի առթիւ), Երեւան, 1969, էջ 17:

²⁴ Գասպարեան Գ., Ժամանակակիցները Կոմիտասի մասին, Հայպետհրատ, Երեւան, 1960, էջ 29:

²⁵ Նոյն տեղում, էջ 35:

հիմնադրույթը, ըստ որում, ամենայն հասկացողութեամբ, պատասխանատուութեամբ ու պարզութեամբ նա պնդել է. «Եթէ մենք պարծենալիք ունենք մեր եղանակներով, ունենք միայն շարականի հին, պարզ, հասարակ (ոչ տօնական, որ խիստ աղաւաղուած է) երգերով: Սոցա մէջ յստակ, միամիտ ոգի կայ, ոգի, որի մէջ պայծառ փայլում է մեր նախնեաց աննման, զգայուն, կենդանի եւ վեհ սիրտը, որ ջինջ է առաւօտեան օդի պէս»²⁶:

Հանճարեղ երգաստեղծ Կոմիտասը միժամանակ օժտուած էր նաեւ բանաստեղծական ձիրքով: Հեղինակ է մի քանի տասնեակ բանաստեղծութիւնների, որոնք նրա կենդանութեան օրօք չեն տպագրուել. պարզապէս հեղինակն իրեն չի համարել կոչումնաւոր բանաստեղծ եւ գրել է ինքն իր համար: Երբեմն միայն՝ ամենամտերիմներից մէկի ալբոմում թողել է որեւէ չափածոյ յիշատակ: Ու երեւի երբեք էլ չի խորհել, թէ իր բանաստեղծութիւնները մի օր կարող են դառնալ հասարակութեան ուշադրութեան առարկայ²⁷:

Այդ բանաստեղծութիւնները ճշմարիտ գրական ստեղծագործութիւններ են, որոնք մեր առջեւ պարզում են հեղինակի գրական-գեղագիտական ըմբռնումները, անձնական մտորումները: Ժիշդ է դրանք չունեն նրա երգերի ընդգրկման լայնութիւնը, խորքը եւ կատարելութիւնը, բայց նրանք էլ կոմիտասեան են ամէն ինչով՝ բնոյթով, մտածողութեամբ, արտայայտման ձեւերով, բոլոր քանդակներով ու նախշերով:

Իր բանաստեղծութիւններում Կոմիտասը խօսում է ծառերի ու ծաղիկների հետ, նրանց մասին, իր խորհրդի մասին, բնութեան, կեանքի գեղեցկութիւնների, սիրոյ հրապոյրի, մարդկային կարօտի, երազանքների ջերմութեան եւ այն ամէնի մասին, որ կարող է խօսել մարդը, երբ մնում է ինքն իր հետ: Նրա խօսքը զարմանալի պարզ է, այնքան պարզ, որ աւելին պատկերացնելը հնարաւոր չէ²⁸:

Փարիզի Միջազգային երաժշտական համագումարից Կոմիտասը վերադառնում է Պոլիս՝ իր հետ բերելով օտար մամուլի էջերում իրար գերազանցող գովաբանութիւնների հսկայական մի բեռ: Այդ օրերին Կոմիտասի տաղանդը ապրում էր իր ծաղկման ամենաբեղուն շրջանը:

Փարիզից Պոլիս վերադառնալիս Կոմիտասը Վիեննայում հանդէս եկաւ հայ երաժշտութեանը նուիրուած դասախօսութեամբ: Այդ երաժշտի վերջին հրապարակային ելոյթն էր: Սկսուեց առաջին համաշխարհային պատերազմը, իսկ 1915 թ. Ապրիլին Կոմիտասը արեւմտահայ մշակույթի ականաւոր գործիչների հետ մէկտեղ աքսորուեց թուրք դահիճների կողմից Անատոլիայի խորքերը:

...Կէս գիշերն անց էր, երբ գազանաբար ծեծեցին Կոմիտասի դուռը եւ ներս խուժեցին ոստիկանները Սուլէյման էֆենտու առաջնորդութեամբ:

- Խուզարկէ՛լ,- հրամայեց Սուլէյման էֆենտին՝ ցոյց տալով գրապահարանն ու գրասեղանը: - Աշխատանքային երգեր... գեղջկական երգեր... փի՛...:

Արհամարհական այդ խօսքերը կարծես նիզակներ խրեցին Կոմիտասի սրտի մէջ: Քանի որ, վիրաւորել ժողովրդական ստեղծագործութիւնը՝ նշանակում էր վիրաւորել Կոմիտասին.

- Եկել էք ինձ տանելո՞ւ՝ տարէք,- ասաց Կոմիտասը,- սակայն թո՛յլ չեմ տալ, որ ձեր արիւնոտ թաթերը դիպչեն իմ անաղարտ երգերին: Եւ պարսպի նման կանգնեց իր

²⁶ Նոյն տեղում, էջ 37:

²⁷ Տէ՛ս Միքիջանեան Լ., Կոմիտաս, Բանաստեղծութիւններ, Երեւան, 1969, էջ 3:

²⁸ Տէ՛ս նոյն տեղում, էջ 5:

ստեղծագործություններով լեցուն գրապահարանի առաջ:

Շուտով շղթայեցին Կոմիտասին, ապա նրա աչքի առջև Սուլեյման էֆենտին բզկտեց «Անուշ»-ը, ապա «Խազեթիս տետրակը»... Եւ ամէն անգամ, երբ լսում էր թղթի պատռուելու ձայնը՝ Կոմիտասը սոսկումով կծկում էր դէմքը... Թղթի ձայնը մահացող մանկան տնքոցի պէս էր ազդում նրա վրայ: Եւ արդարեւ, չէ՞ որ Կոմիտասը տարիների երկունքով էր ծնել այդ ամէնը... ծնել էր, իսկ այդժամ մահանում էին... եւ նա լռելեայն դիտում էր, թէ ինչպէս էին մահանում իր երկունքի պտուղները... երեք հազարից աւելի քառաձայնի, երգեհոնի, սրինգի, դաշնամուրի, սազի, ջութակի հարմարեցրած ու մշակած ժողովրդական երգերը... երգե՛ր, որ սկսեց մշակել դեռեւս ճեմարանի պատանի սան Սողոմոնն ու աւարտեց համաշխարհային խոշոր երաժիշտ-երաժշտագէտ դարձած Կոմիտասը...²⁹:

Բոլորը յօշոտուեցին, ոչնչացան ու ընկան յատակին ծաղկած ծիրանի ծառից պոկուած պսակաթերթերի նման, որոնց յանկարծ գարնան հովն է հալածում:

... Ու գնում էին երկու կառքեր, իւրաքանչիւրում երկու դահիճ եւ չորս աքսորեալ: Ամէն մի գանգատ կամ ծպտուն դահիճների կողմից պատասխանում էր հրացանի կոթով: Եւ ճիշդ այն վայրկեանին, երբ դահիճը բարձրացրել էր սուրը, հայոց երգչին գլխատելու, հեւ ի հեւ հասնում է սուրհանդակը եւ պաշտօնական ծրարը սպաներից մէկին տալով՝ յայտարարում.

- Կոմիտասին ձեռք չտալ. միջնորդութիւն է յարուցուած նրան ետ կանչելու համար. ասում են, որ նա մե՛ծ մարդ է, շա՛տ մեծ մարդ է...

Ազատուելով մտաւորականների ջարդից, Կոմիտասը վերադառնում է Կ. Պոլիս՝ ազգային այդ գողգոթայից իր հետ բերելով սարսափի պատկերներ եւ սարսափահար մի հոգի:

Վերադարձից յետոյ Կոմիտասը աստիճանաբար զգաստացաւ մղձաւանջից, բայց դարձել էր զարմանալի լռակեաց. փակուելով սենեակում նա օրեր շարունակ փորձում էր իրար միացնել Սուլեյման էֆենտու բարբարոսաբար ծուլտած թղթերը, սակայն չէր յաջողում³⁰:

Դեռ ինչ սքանչելիքներ պիտի երկներ նա իր կեանքի յետեղեռնեան շրջանում, երկու տասնեակ տարիների ընթացքում, եթէ պատմութիւնն ու ճակատագիրը լինէին այնքան բարի, որ գոհանային՝ նրան բաժին թողնելով իր նահատակուած ժողովրդի ահաւոր վիշտը միայն: Մինչդեռ նրան բաժին ընկաւ խաչերից ամենածանրը եւ գող-գոթաներից ամենաբարձրը. ճակատագիրը մթագնեց նրա լուսեղեն ուղեղը, պատմութիւնը կորցրեց նրա հազարաւոր եւ պահպանեց միայն հարիւրաւոր երգերը:

Կոմիտասի հիւանդութեան սկզբնաւորութեան եւ ընթացքի մասին ականատեսի մանրամասնութիւններ է տալիս եղբրաբախտ Կոմիտասի սրտակիցը՝ Աստուածատուր Հարենցը: Նա պատմում է, որ 1916 թ. սկզբին արդէն դրսեւորւում են հիւանդութեան առաջին ախտանշանները: Կոմիտասին տեղափոխում են Շիրշիի «Լա Պէ» հոգեբուժարան: Շատ չանցած բժիշկի եզրակացութիւնը լինում է այն, որ Կոմիտասի մտային խանգարումը անբուժելի է, բայց քանի որ նա ունի բացառիկ առողջ կազմուածք՝ դժբախտաբար երկար տարիներ ապրելու է այդ վիճակում՝ մինչեւ իր օրգանիզմի ամբողջական հիւծումն ու քայքայումը:

Նրա ողջ մնացած բարեկամները նիւթապէս օժանդակութիւն կազմակերպելու

²⁹ Տե՛ս Թարգիւ Լ., Կոմիտաս, Հայպետհրատ, Երևան, 1956, էջ 369-370:

³⁰ Նոյն տեղում, էջ 379:

նպատակով դիմում են Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքին, գրելով. «Հայ ժողովրդի սոխակը վանդակուած է եւ զուրկ կորեկէ»։ Պատրիարքը պատասխանում է. «Մեր սնտուկը դատարկ է...»³¹։

1919 թ. Ապրիլից մինչեւ 1921 թ. Կոմիտասը մնում է Փարիզի Վիլ-էվրար հիւանդանոցում, իսկ այնուհետեւ, մինչեւ իր մահը՝ Վիլ-Ժուիֆում։ Վիլ-Ժուիֆի բժշկապետը շարունակ հանկերգում էր. «Ո՛չ մի փոփոխութիւն, միշտ նոյն լուսսիրութիւնը, նոյն հիւանդոտ մեկուսացման ձգտումը»։

1935 թ. Հոկտեմբերի 21-ին, Երկուշաբթի, առաւօտեան ժամը 6-ին վախճանում է մեծ երաժշտագէտ Կոմիտասը, հայ ազգային երաժշտութեան հիմնադիրը։ Նրա մահը վերածում է համազգային սուգի, թախիծով պատելով հայ եւ օտար արուեստի աշխարհը։

1936 թ. Մայիսին, յայտնի հոգեբոյժ Հ. Յազմաշեանի գլխավորութեամբ Ֆրանսիայից ներգաղթող հայերի գէմքերը նկատուեցին գնացքի վագոնների պատուհաններին. վագոններն անցա՛ն, անցա՛ն, եւ ահա կանգ առաւ սեւով ծածկուած մի վագոն։ Սեւի վրայ սպիտակ տառերով գրուած.

«ԿՈՄԻՏԱՍ»

Ֆրանսիայից եկողներն իրենց հետ բերել էին զմուսուած երգչին...

Կոմիտասը կայարանից դուրս բերուեց ժողովրդի ձեռքերի վրայ։ Յաջորդ օրը Հայֆիլհարմոնիայի դահլիճի կենտրոնում, ծաղկեղէն բարձունքի վրայ այնպէս խաղաղ էր պառկել Կոմիտասը, ասես երկար ճանապարհորդութիւնից յոգնած՝ ննջում էր, կրկին արթնանալու համար։ Մարդիկ մօտենում էին, ապակեայ բացուածքից նայում երգչի կարմրած շուրթերին, կրծքին փռուած ալեհեր մորուքին ու հառաչելով հեռանում։

Նրան սիրող եւ նրա արուեստով հիացող մարդիկ, իբրեւ վերջին գնահատանք ու յարգանք, իրենց հետ բերել էին «Նուիրեալ Կոմիտասին», «Երգի արքային», «Եղբայր Սողոմոնին», «Սիրելի ուսուցչին», «Մեր կալերի հնձուորին», «Երգ-Կոմիտասին», «Ռանչպարների բարեկամին», «Ազգային երաժշտութեան հիմնադրին», «Նորարար լուսաւորչին», «Հայրենասէրին», «Տառապեալին», «Գիտնականին» եւ նմանատիպ այլ մականգրութիւններով պսակներ³²։

Այդ օրը Պանթէոնում, հողի գրկում բացուած մի նոր խոռոչ կար, որին հասնելով մարդիկ կաշկանդուած իրենց ուսերից ցած դրին թանկագին բեռը։ Խօսելու համար առաջ եկաւ Աբեղեանը.

- Այսօր թուխպ է պատել հայ ժողովրդին, որովհետեւ նա բաժանում է քեզանից, բայց մենք բաժանում ենք միայն քո յոգնատանջ մարմնից... Փշոտ եղաւ քո ուղին, սակայն վաստակդ պայծա՛ր, սիրելի ընկեր։ Դու, որպէս անխոնջ մշակ, հաւաքեցիր մեր ժողովրդական երգերը, բիւրեղացրիր ու վերագարծրիր ժողովրդին։ ...Դու կա՛ս ու կը մնա՛ս այնքան ժամանակ, որչափ որ կ'ապրի ստեղծագործ հայ ժողովուրդը³³։

Աբեղեանի խօսքից յետոյ երգեցիկ խումբը սկսեց «Անձրեւն եկաւ շողալով»-ն ու նոյն վայրկեանին «անձրեւ» բառի վրայ երկինքը յանկարծ հեղեղեց... Եւ անձրեւի ու խմբական երգի ծանր ողբի տակ Կոմիտասը կամաց-կամաց իջաւ իր յաւիտենական բնակարանը, ու հողը մայրական խնամքով պարուրեց նրան...

³¹ Նոյն տեղում, էջ 383։

³² Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 398։

³³ Նոյն տեղում, էջ 401։

ՅՈՒՐԱԿԱՆՆԵՐ

ԴՈԿՏ. ՄԻՆԱՍ ԳՈՃԱՅԵԱՆ

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱԲԱՆԸ (110-ամեակ Ատանայի կամ Կիլիկիոյ կոտորածներու)

Այս տարի կը լրանայ հայ ազգի նորագոյն շրջանի պատմութեան եւ արիւնալից դարասկզբին Կիլիկիոյ կանխամտածուած կոտորածներու 110-ամեակը եւ սակայն ցարդ ոչ մէկ արձագանգ լսեցինք հայ աշխարհէն, ուր մնաց արեւմտաեւրոպական օրրաններէն: Եւ տակաւին գո՞հ պէտք է ըլլանք որ նախաձեռնութիւնը իրենց ձեռքն առնելով Թուրքիոյ համապատասխան կազմակերպութիւնները մեզմէ առաջ անցնելով հայկական կոտորածներու վերաբերեալ մեր յօդուածներուն հակազդելու նպատակով չիջեցուցին թրքական եւ արեւմտաեւրոպական մամուլին մէջ յօդուածներ՝ վախճալով որ հայերը իրենց ատամները սրած կը սպասէին 2019-ին, որպէսզի սկսէին իրենց հակաթրքական արշաւանքը Թուրքիոյ դէմ:

Կոտորածները պատմութեան մէջ յայտնի են նաեւ Ատանայի կոտորածներ անունով, ելլելով այն փաստէն, որ ջարդերը ուսումնասիրուած արագութեամբ եւ ծրագրաւորմամբ սկսան Կիլիկիոյ վարչական կեդրոն Ատանայէն (Ատանայի վիլայէթ-նահանգ):

Ատանան կը գտնուի դաշտային Կիլիկիոյ մէջ եւ կը նկատուի նահանգի առեւտրական, երթեւեկութեան, արհեստներու եւ մշակութային կեդրոնը: Քաղաքին մէջէն կը հոսի Կիլիկիոյ Սիհուն գետը՝ իր հոշակաւոր 22 կամարանի կամուրջով, կառուցուած Բիւզանդական կայսրութեան Յուստինիանոս կայսրի (527-565) կողմէ: Հայեր Կիլիկիա հաստատուած են դեռեւս Ն.Ք. Ա. դարէն, իսկ 1090-ական թուականներուն Կիլիկիոյ Հեթումեան տոհմէն Օշին իշխանը արդէն տէրն էր քաղաքին: Ատանան մի քանի դար մնաց հայկական գերիշխանութեան տակ մինչեւ անիկա անցաւ Օսմանեան կայսրութեան տիրապետութեան տակ: Հակառակ Օսմանեան եւ Մեմլուքեան կայսրութիւններու դաժան իշխանութեանց, քսաներորդ դարու սկիզբը 45.000 բնակչութեան 12.600 հայեր էին՝ իրենց ազգային, կրօնական, ուսումնական եւ առեւտրական կեդրոններով: Ատանան վաճառաշահ քաղաք մըն էր:

Ատանան հայ ժողովուրդի պատմութեան մէջ մէկ անգամէն սկսաւ յիշատակուիլ 1908-1909 տարիներուն, երբ Սուլթան Ապտիլ Համիտի բռնապետութիւնը վար առնուեցաւ եւ Երիտթուրքերը անցան Օսմանեան կայսրութեան գլուխը: Այդ յեղաշրջման ազդեցութիւնը չհասաւ գաւառները, ընդհակառակն՝ պատճառ եղաւ որ յետադիմական թուրքերը փորձեն վերատիրանալ Կայսրութեան: Այս ընթացքին վերջիններս սկսան դիմել գուզրիչ միջոցներու՝ լուրեր տարածելով թէ Հայ ժողովուրդը օգտուելով Երիտթուրքերու շնորհած ազատութիւններէն, իբր կը պատրաստուին հիմնել «հայկական թագաւորութիւն» Կիլիկիոյ տարածքին:

Թուրքերուն միտքերը պատրաստ էին ընդունիլ որեւէ միջոց հայերուն ախորժակները զսպելու ուղղութեամբ, հետեւաբար Ատանայի վիլայէթի նահանգապետի

գլխավորութեամբ գաղտնի ժողով մը գումարուեցաւ Մարտի վերջերուն, որմէ ետք զէնք ու զինամթերք բաժնուեցաւ թուրքերուն եւ բանտերէն ազատ արձակուեցան քէական յանցագործներ: Ապրիլ մէկին թուրք խառնամբոյսը յանկարծ փողոցները իջաւ եւ պաշարեց Ատանայի հայկական թաղամասերն ու շրջանները, ապա սկսաւ անխնայ կերպով թալանել, կրակի տալ, կոտորել ու սպաննել հայ ազգաբնակչութիւնը, որ բնաւ ժամանակ չէր ունեցած դոյզն չափով նախապատրաստուելու: Մէկ-երկու օրուան մէջ սպաննուեցաւ 30,000 հայ: Ոմանք պաշտպանութեան նպատակով ապաստանեցան եկեղեցիներու եւ վանքերու մէջ: Անոնց նոյնպէս շինալուեցաւ:

Հարուածն ու կոտորածը այնքան վայրագ ու յանկարծակի էին, որ մեր մեծ հայրերու եւ մայրերու յիշողութեան մէջ յաճախ այդ թուականով կը յիշուէին իրենց ամուսնութեան տարին, ծննդեան թուականը եւ այլ դէպքեր՝ «Ատանայի կոտորածին նորածին զաւկիս հետ պատսպարուեցանք Ատանայի Ս. Ստեփանոս եկեղեցւոյ մէջ եւ հոն էր որ կորսնցուցի առաջնեկս եւ դաշոյնի մահացու հարուածով զոհ գնաց նաեւ քոյրս...»: («Ատանա զըթալընտա...»)

Ամբողջ տարածաշրջանը ճակատագրականօրէն ցնցուեցաւ այս պատահարներէն եւ հարիրաւոր հայ ընտանիքներ գաղթեցին օտար երկիրներ՝ այլեւս չվստահելով ո՛չ երիտասարդ, ո՛չ ալ ծեր թուրքին: Կիլիկիոյ հայութիւնը կրեց միլիոնաւոր օսմանեան ոսկիներու վնաս, որբերու հսկայական զանգուածներ մնացին բաց երկնքի տակ, մինչեւ որ Պոլսոյ Պատրիարքութիւնը, պոլսահայ բարեսիրաց եւ օրիորդաց միութիւնները եւ յատկապէս Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւնը զգալի նուիրատուութիւններով վերաբացին դպրոցներ, մայրանոցներ ու որբանոցներ, որոնցմէ պէտք է յիշել Քէլէկեան որբանոցը Չորք-Մարզպանի մէջ:

Ահաւոր կոտորածին զոհ գացին նաեւ հայկական տարբեր յարանուանութեանց պատկանող հայեր իրենց սեփականութեանց անհաշուելի կորուստներով:

Թուրքեր սակայն կարգ մը վայրերու մէջ հանդիպեցան լուրջ զինեալ դիմադրութեանց, որոնց մէջ իր պատուաւոր տեղը գրաւեց Չորք-Մարզպանի (Տորթ-Եոլ) երկշաբաթեայ կատաղի դիմադրութիւնը, որուն շնորհիւ փրկուեցան այս քաղաքն ու մերձակայ գիւղերը:

Մինչ պոլսահայութիւնը հազիւ դուրս կու գար անակնկալ դէպքերու ցնցումներէն, պոլսահայ տիկնանց միութիւններ կ'անցնին գործի ո՛չ միայն նիւթական օգնութեամբ վերականգնելու Կիլիկիոյ հայութեան դժիւմ կացութիւնը, այլ շատ պոլսահայ օրիորդներ ու մտաւորականներ կամովին կը մեկնին Կիլիկիա՝ թիկունք կենալով հայ դպրոցներու եւ օժանդակելով մշակութային վերելքին: Անոնցմէ էին յայտնի գրող եւ հասարակական գործիչ Զապէլ Եսայանը, Զարուհի Փեշտիմալճեանը (Տիկ. Վ. Արշակունի), Արշակունի Թէոդիկ, Զարուհի Ազատեան (յետ. Շաւարշ Միսաքեանի կինը), Մատթէոս Զարիֆեան: Բանաստեղծ Սիւսանթօ գրեց իր «Յաղթանակ մը» բոցաշունչ բանաստեղծութիւնը: Կոտորածներէն ամիշապէս ետք Երիտթուրքական կառավարութեան խորհրդարանը յատուկ պատուիրակութիւն մը կը ղրկէ Ատանա՝ Յակոբ Պապիկեանի գլխավորութեամբ, որ իր յայտնաբերութիւնները ներկայացնելէ ետք խորհրդաւոր պայմաններու տակ կը սպաննուի:

Ներկայիս Միջին Արեւելքի եւ յատկապէս Սուրիոյ կռիւներու լոյսին տակ գնահատելով Կիլիկիոյ կոտորածները, մէկ անգամ եւս կու գանք այն եզրակացութեան որ թուրքը թուրք է՝ Օսմանեան թէ Երիտթուրքական կամ հանրապետական: Ատանայի կոտորածներուն, ինչպէս այս օրերուն Սուրիոյ քիւրտերու պարագային, քրիստոնեայ Եւրոպան մատը մատին չզարկաւ, բացի քանի անհատներու կոչերէն:

Ներկայիս Միջին Արեւելքի մէջ եւ յատկապէս Սուրիոյ մէջ ծաւալուող արինալի դէպքերու լոյսին տակ դիտելով Կիլիկիոյ կոտորածները, դժուար չէ հաստատել թէ չկայ «հին» ու «նոր» թուրք՝ ան նոյն ծաւալապաշտ ու ազգայնամոլ պետութիւնն է, որ ամէն առիթի կը սպասէ ընդարձակուելու շրջանին մէջ՝ հասնելու համար Զինաստանի սահմանները, այսինքն ստեղծելով համա-թուրանական (նախկին անւանմամբ՝ համիսլամական) ընդարձակ պետութիւն մը, որուն համար ան կը դիմէ խարդաւանքներու, պատերազմներու եւ ազգային զտման միջոցներով՝ վկայ 1974-ին հիւսիսային Կիպրոսի վրայ կատարած իր ներխուժումը եւ հիւսիսային Սուրիոյ քիւրտերու դէմ իր սանձազերծած իբր թէ զսպիչ «գործողութիւնները», (իմա՝ ռազմական յարձակումները - Մ. Գ.):

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՕՍՔ

Բնաւ մտադրութիւն չունիմ յարաբերութիւններս փճացնել թէ՛ դրախտի, թէ՛ դժոխքի հետ... Յիշատակուած երկու տեղն ալ բարեկամներ ունիմ:

Թշնամիներու հանդէպ ներողամիտ եղէք, բայց անուննին մի՛ մոռնաք:

Տնային պարտականութիւններով ուսուցիչներ ոչ թէ աշակերտները, այլ ծնողքը կը կրթեն:

Ազատութիւնը քչերուն վերապահուած շռայլութիւն է:

Պատերազմ յայտարարողները ծերերն են, մահացողը՝ երիտասարդները:

Ղեկավարել կը նշանակէ գիտակ մարդոց չխանգարել աշխատել:

Եթէ դուն չփնտռես՝ միւսները կը գտնեն:

Արագ գրողներու դժբախտութիւնը երկար գրելու մէջ է:

Հարազատ բարեկամէն ստացած վնասակար խորհուրդը նման է ոսկի գաւաթէն թոյն խմելուն:

Կայծը հրդեհ դարձնողը լեզուն է:

Թշնամիներն են որ ճիշդ կ'ըսեն, բարեկամները՝ երբեք:

ՅՈՒՐԵԼԵԱՆՆԵՐ

ՆԵՐՍԵՆ ԱՐԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ

ՅՈՒՐԵԼԵԱՆ ԶՈՒՆԵՑԱԾ ՅՈՒՐԵԼԵԱՐԸ (Լևոն Շանթի ծննդեան 150-ամեակին)

XX դարի հայ մշակույթը հարուստ է վառ անհատականություններով, յատկապես՝ գրականության եւ արուեստի բնագավառում: Եւ այդ անհատականությունների շարքում իր բացառիկ տեղն ունի գրող, դրամատուրգ, մանկավարժ, փիլիսոփայ եւ քաղաքագետ Լևոն Շանթը: Սակայն մինչեւ այսօր, հատուկապես յօդուածներից բացի, նրա գրական հարուստ ժառանգությունը, առաւել եւս նրա փիլիսոփայական, գեղագիտական, մանկավարժական հայեացքներն ըստ պատշաճի ներկայացնող աշխատություններ գրեթէ չկան:

Այդ բազմաշնորհ մարդն իր մէջ ամբարել էր արեւմտահայ եւ արեւելահայ մշակույթի, մասնաւորապէս գեղարուեստի վիթխարի իմացություն, ժամանակի ընթացքում հրաշալի խաչաձեւել հայ գրական փորձը, աւանդները եւ գեղարուեստական լեզուի գեղեցկությունները:

Լևոն Շանթը ծնուել է 1869 թ. Ապրիլի 6-ին Կ. Պոլսում, գորգավաճառ Սեդրոս Նահաշպետեանի ընտանիքում: Մանուկ հասակում կորցրել է ծնողներին, եւ հօր անունը յաւերժացնելու նպատակով ընդունել է Սեդրոսեան ազգանունը¹:

Նախնական կրթությունը ստացել է Կ. Պոլսում՝ Սկիւտարի ճեմարանում, 1884-1891 թթ. ուսումը շարունակել է Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանում: Այստեղ ընկերացել է ապագայ մեծ երգահանի՝ Կոմիտասի, գրականագետ Նիկոլ Աղբալեանի, պատմաբան եւ բանասէր Նիկողայոս Ադոնցի հետ:

Ուսումնառութեան եօթ տարիների ընթացքում հոգեւոր ճեմարանի մթնոլորտը հայկականութեան իր դրոշմն է դնում Շանթի պատանեկան հոգու վրայ. միտքը լաւագոյնս իւրացնում էր աւանդուած լեզուները, գիտական ու գրական դասերը, իսկ սիրտը՝ ժառանգում իր ուսուցիչների արժարժաժ սրբազան բոցը: Նա տիպար եւ առաջնակարգ աշակերտ էր, մանաւանդ գիտական դասերի մէջ, իսկ գրականությունը դարձել էր նրա ազատ ժամերի ալեյոյզ տենչը: Հէնց այստեղ նա ճանաչեց իր հայրենի բնաշխարհը՝ լճերի փրփրադէզ կապոյտը եւ դալարալիր երկնահուլ լեռները սկսեցին ալեկոծել նրա սիրտը, ծանօթացաւ ժամանակակից ռուսական գրականութեանն ու քաղաքական շարժումներին, եւ, ինչպէս նկատում է իր բարեկամներից եւ ժամանակակիցներից մէկը՝ Գ. Իփէկեանը, «հոն զգաց իբրեւ հայ իր պարտականությունը նուիրուելու հայ ժողովուրդի ծառայութեան» եւ «հոն է որ ինք դարձաւ ամենէն արեւմտահայ արեւելահայը եւ ամենէն արեւելահայ արեւմտահայը. մէկ խօսքով ամբողջական հայը. միաժամանակ եւ լայնախոհ հայը. հաւասարապէս սիրող ու գնահատող այդ բոլորին արժէքներն ու արժանիքները»²: Առաջին հանրապետութեան

¹ Թամրազեան Հ., Երկեր, հատոր Գ., Երեւան, ԵՊՀ հրատարակչութիւն, 2010, էջ 528:

² Իփէկեան Գ., Շանթի գրական վաստակը, «Ակօս», 1952, Թիւ 2-3, էջ 42:

գոյությունն տարիներին սուր էր յատկապես «արեւելահայ» եւ «արեւմտահայ» հակադրութիւնը, որը վճռականօրէն մերժում էր Շանթը եւ, ինչպէս նկատում է Ս. Վրացեանը, վնասակար էր համարում նոյնիսկ դրա արծարծումը: «Ի՞նչ արեւելահայ, միայն հայր բաւական չէ՞: Մարդը փնտռեցէ՛ք, անհատի արժէքը գործի համար եւ ո՛չ թէ ծննդավայրը...»³, - յաճախակի կրկնում էր նա:

Լեւոն Սեղբոսեանը, հասարակութեանը յայտնում է 1891 թ., ճեմարանն աւարտելուց մի քանի ամիս յետոյ, Պոլսոյ «Հայրենիք» թերթում՝ «Մնաք բարովի իրիկունը» յուշերգութեամբ եւ Լեւոն Շանթ գրական կեղծանունով⁴:

1892 թ. իմացութեան ծարաւը նրան տանում է Եւրոպա, երիտասարդ գրողը խորանում է մանկավարժութեան եւ բնական գիտութիւնների մէջ: Ձգտում, յատկապէս, իւրացնել այն գիտութիւնները, որոնք քննում են մարդու հոգեկան եւ ֆիզիքական յատկանիշները, կապը միջավայրի ու բնութեան հետ:

1892-1898 թթ. Գերմանիայում Շանթը ազատ ուսանող է գրւում մանկավարժութեան, ապա մարդակազմութեան, կենսաբանութեան եւ բնագիտութեան գծով: Ուսումնառութեան տարիներին նա երբեք աչքաթող չի անում գրական գործը: Ծանօթանում է նաեւ գերմանական մշակոյթին, կարդում՝ Իբսէնի, Կէօթէի եւ Շէքսպիրի ստեղծագործութիւնները եւ ստեղծում է իր առաջին յայտնի երկերը՝ «Լեւոն աղջիկը» պոեմը (1892) եւ «Երազ օրեր» վիպակը:

1898 թ. նա վերադառնում է Կովկաս: Թիֆլիսում ծանօթանում է Յովհաննէս Թումանեանի հետ, սկսում է մեծ բարեկամութիւնը: Շանթը դառնում է «Վերնատան» եռանդուն անդամը, շուտով սկսում է մասնակցել նաեւ իշխանուհի Մ. Թումանեանի կազմակերպած գրական «հինգշաբթիներին»: Գրական մթնոլորտը մեծ դեր է խաղում գրողի կեանքում: Այս հաւաքոյթներում Յովհ. Թումանեանը, Ղ. Աղայեանը, Աւ. Իսահակեանը, Ն. Աղբալեանը, Դ. Դեմիրճեանը, Լեւոն Շանթը եւ ուրիշներ գիշերները մինչեւ լոյս քննարկում էին ստեղծագործական հարցեր, անցնում էին իւրօրինակ ուսումնառութիւն՝ զրոյցներ բացելով համաշխարհային գրականութեան մասին: Զափազանց կարեւոր եղաւ եւ այն, որ այս հաւաքոյթներին նրանք շատ անկեղծ քննում էին նաեւ սեփական երկերը⁵:

Գրական աշխատանքին զուգընթաց՝ նա հիմնաւոր զբաղւում է մանկավարժութեամբ: Սկզբում մասնաւոր դասեր է տալիս զանգան ընտանիքներում, ապա մի բարերարի օգնութեամբ կրկին մեկնում է Եւրոպա, սովորում հաշուապահութիւն: Վերադառնալով Կովկաս՝ նա դարձեալ զբաղւում է ուսուցչութեամբ: 1906-1907 թթ. աշխատում է Թիֆլիսի Գայիանեան դպրոցում՝ որպէս տեսուչ, իսկ 1908 թ. հրաւիրւում է Երեւանի թեմական դպրոց՝ որպէս գրականութեան եւ պատմութեան ուսուցիչ:

Նրա աշխարհայեացքը, ինչպէս նշեցինք, ձեւաւորեցին Գէորգեան ճեմարանի ազգային մթնոլորտը եւ Կովկասում ծաւալուած հասարակական-քաղաքական շարժումները, ուստի, բնական է, որ նա չէր կարող անտարբեր մնալ իր շուրջն ընթացող իրադարձութիւնների հանդէպ: Յետագայում, անդրադառնալով այս շրջանի իրադարձութիւններին, նա գրում է. «Գիտակցութեան եկած օրերս կապուած էի, անշուշտ, մեր յեղափոխական շարժումներուն, դեռ Գէորգեան ճեմարանէն: Իմ բոլոր ընկերներս, ծանօթներս, իմ սիրելի մօտիկ մարդիկները այդ շարժման մէջ էին, եւ ես մօտիկէն ծանօթ էի ներսի, դուրսի բոլոր կատարուածներուն: Բայց ինքս գիտակցաբար մէջը չէի

³ Վրացեան Ս., Շանթի հետ, «Ակօս», 1952, Թիւ 2-3, էջ 21:

⁴ «Ակօս», Ը. տարի, Թիւ 2-3, Պէյրութ, 1952, էջ 8:

⁵ Թամրազեան Հ., Երկեր, հատոր Գ., Երեւան, ԵՊՀ հրատարակչութիւն, 2010, էջ 529:

մտած: Ես իմ վրայ նայած եմ միշտ իբրեւ գրչի մարդու եւ յեղափոխութիւնը նկատած եմ միշտ իբրեւ զէնքի գործ, ես այդ զէնքը չեմ գործածեր, պէտք չէ որ մտնեմ զէնքով քարոզողներու մէջ»⁶: Այնուամենայնիւ, չնայած իր «գրչի մարդ» մնալու դիրքորոշմանը, «թրքամիտ առաջնորդի մը մատնութեամբ» Շանթը դարձաւ կասկածելի եւ դիմեց փախուստի. «Պոլսէն անցաւ Կովկաս եւ անկէ յաջողեցաւ անցնիլ արտասահման ուսանելու, յոյսը դրած իր գրչին եւ իրեն խօստացուած նիւթական համեստ միջոցներուն»⁷: Յեղափոխական իրադարձութիւնների զարգացումները յետագայում փոխեցին նրա դիրքորոշումը, եւ 1909 թ. Շանթն անդամագրուեց Դաշնակցութեանը՝ գրական գործունէութիւնը համատեղելով քաղաքական գործունէութեան հետ:

Չափազանց ուշագրաւ եւ դրամատիկ ընթացք ունեցան Շանթի կեանքի յետագայ տարիները: Դժուար ու դառն տարիներին ամբողջովին տարւում է հայ ժողովրդի քաղաքական ճակատագրով, առանձին ոգեւորութեամբ նուիրւում առաջին Հանրապետութեան ստեղծմանը: 1919 թ. ընտրւում է հանրապետութեան խորհրդարանի փոխնախագահ: Ակտիւօրէն մասնակցում է ազգային պատուիրակութեան Մոսկովեան բանակցութիւններին: 1920 թ. Դեկտեմբերի իրադարձութիւններից յետոյ բազմաթիւ մտաւորականների հետ Շանթը նոյնպէս ձերբակալւում է եւ տարւում Երեւանի բանտ, բայց 1921 թ. փետրուարեան իրադարձութիւններից յետոյ ազատւում է բանտից եւ Նիկոլ Աղբալեանի հետ միասին, լաստի վրայ, անցնում է Արաքս գետը: Հայրենիքից հեռանալով սկսւում է նրա տարագրութեան երկար շրջանը, նախ՝ Ֆրանսիա, յետոյ Եգիպտոս, ապա վերջնականապէս հաստատւում է Պէյրութում⁸:

1923 թ. Մարտէյլում աւարտւում է նրա քաղաքական բեղուն գործունէութիւնը եւ մինչեւ 1925 թ. հանգստանում է հեւ ի հեւ ստեղծագործող գրագէտը: Իր համար ծանր պայմաններում շարունակում էր զբաղուել ուսուցչութեամբ եւ հէնց այդ շրջանում գրում է ընկերային-քաղաքական բովանդակութեամբ «Մեր Անկախութիւնը», «Ի՞նչ է Ազգութիւնը», «Ժողովուրդ եւ Մտաւորականութիւն» երկերը:

1926 թ. հայերէնի եւ ընդհանուր պատմութեան դասաւանդման նպատակով Շանթը հրաւիրւում է Աղեքսանդրիայի Պօղոսեան Ազգային Վարժարան, որի տնօրէնն իր վաղեմի ընկեր՝ Ն. Աղբալեանն էր:

1928 թ. մի խումբ հանրային գործիչներ եւ մտաւորականներ Գահիրէում հիմնադրում են Հայ Կրթական եւ Հրատարակչական Համագգային Ընկերութիւնը, նրանց առաջին մտահոգութիւնն էր պետութեան բարեացակամութիւնը եւ տեղացի ժողովրդի ասպնջականութիւնը վայելող Սփիւռքի հայաշատ այդ կենտրոնում հիմնել հայ մշակոյթի մի օճախ, հայ նոր սերնդի փրկութեան համար: Ընտրուած վայրը Լիբանանի մայրաքաղաք՝ Պէյրութն էր, իսկ մշակոյթի այդ վառարանի՝ Ճեմարանի տեսուչ են նշանակւում՝ Լ. Շանթը եւ Ն. Աղբալեանը:

Նոյն թուականին Շանթը գրում է իր վերջին թատերգութիւնը՝ «Օշին Պայլ»-ը, որն իր շօշափած հարցերով, կերպարների հոգեկան հարուստ աշխարհով եւ ճշմարտացիութեամբ, նրա իսկական ստեղծագործական նուաճումն էր:

1929 թ. սկսեալ փոխւում է Շանթի ստեղծագործութեան դաշտը, եւ նրա կեանքի միակ նպատակը դառնում է մատղաշ սերունդին լոյսի ջամբումը: Այդ նպատակով կեանքի վերջին քսան տարիներին Շանթը անդուլ խանդով կազմում ու հրատարակում է մայրենի լեզուի դասագրքերի իր շարքը, նախակրթարանի ամենատարրականից

⁶ «Հայրենիք», 1960, թիւ 4, էջ 28:

⁷ Իփէկեան Գ., Շանթի գրական վաստակը, «Ակօս», 1952, Թիւ 2-3, էջ 42:

⁸ Տէ՛ս Թամրազեան Հ., Երկեր, հատոր Գ., Երեւան, ԵՊՀ հրատարակչութիւն, 2010, էջ 530:

մինչեւ բարձր դասարանների համար: Պատրաստում է նաեւ մանկավարժութեան եւ հոգեբանութեան հատորներ, ինչպէս եւ նախագրային շրջանից մինչեւ մեր օրերը ստեղծագործուած «Հայ Բանահիւսութիւնը» ինքնատիպ հատորը: Կազմում էր այբբենարաններ, ստեղծում ձեռնարկներ՝ գրականութեան տեսութեան, հայ քերականութեան եւ գրականութեան պատմութեան: Աշխատում էր նոյնիսկ այն ժամանակ, երբ մահը դռների ետեւում էր, եւ չկար փրկութեան ելք անբուժելի հիւանդութիւնից: Այս շրջանի գեղարուեստական իր միակ գործը «Հոգիները Ծարաւի» վէպն է, որի թեմատիկան ու յղացումը գալիս էր, հաւանաբար աւելի երիտասարդ տարիներից:

1939 թ. 2-րդ Աշխարհամարտի ամբողջ ընթացքում սեւ օրեր են ապրում Լ. Շանթն ու իր ձեռնարանը: Նիւթական չնչին վարձատրութիւնը յաճախ պակասում էր թէ՛ իրեն եւ թէ՛ իր պաշտօնակիցներին: 1944 թ. ումբակոծման ընթացքում՝ Պերլինում մոխրանում է իր միջնեկ զաւակը: Զաւակի տարաբախտ մահից մէկ տարի անց, 1945 թ. խլիրդը յաւէտ բաժանում է Լ. Շանթին իր կեանքի ընկերուհուց: 1947 թ. կայծակահար անշունչ ընկնում է նաեւ Ն. Աղբալեանը: Սակայն Լ. Շանթի երկաթեայ կամքի ու կորովի դէմ փշրում են յուսահատութիւնն ու սուգը: Կսկիծն ու արցունքը չեն տկարացնում նահանջին անծանօթ իր քայլերը: Հարազատների մահուան պատճառով ոչ մի օր չէր բացակայում իր պաշտօնից: Կսկիծը կծկում էր իր մէջ, նոյն ոգեւորութեամբ շարունակում էր իր դասաւանդումը եւ ջանում համոզել, ոյժ ներշնչել իր ընկեր-պաշտօնակիցներին չթուլանալու համար իրենց առաքելութեան մէջ:

Այդ մեծ լարումների եւ աշխատանքի մէջ էլ աւարտում է նրա կեանքի ուղին, որն անմնացորդ նուիրում էր հայրենիքին... 1951 թ. Մայիսին լեարդի լուրջ հիւանդութիւնը անկողին է գցում Լ. Շանթին: Մէկուկէս ամիս յետոյ վիրաբուժական միջամտութիւնը յայտնաբերում է անբուժելի հիւանդութիւնը: Ապաքինման վաղանցուկ շրջանը լաւատես է պահում իր վիճակին անգիտակ Շանթին, բայց երբ զգում է, որ երկիրը կամաց-կամաց խոյս է տալիս ոտքի տակից՝ մահուան հանդէպ մնում է անվախ ու անվրդով: Անդարձ մեկնելուց առաջ ուզում էր վերջացնել իր գործը, շտանել հետը ոչինչ, ամէն բան ժառանգութիւն թողնել իր ժողովրդին, որին՝ երգուել էր պոլշեւիկեան բանտից ազատուելու օրը՝ ծառայել մինչեւ վերջին շունչը:

Եւ յարգելով իր երդումը մինչեւ Նոյեմբերի 19-ը թելադրում է իր նախկին աշակերտներից մէկին ու ամբողջացնում իր մանկավարժութեան 2-րդ հատորը: Նոյն օրը կորցնում է իր պայծառ գիտակցութիւնը ու տասը օրուայ տառապալից հոգեվարքից յետոյ Նոյեմբերի 29-ին, Պէյրութի իր բնակարանում փակում է աչքերը:

Անձրեւային այդ օրը մեծ գրողին եւ ուսուցչին գերեզմանատուն էին ուղեկցում հազարաւոր հայ մարդիկ... Լեւոն Շանթը բազմաժանր գրող է եւ բեղմնաւոր գիտնական, տեսաբան ու մանկավարժ: Նրա գրական ուղուն բնորոշ էին անհանգիստ որոնումները, ստեղծագործական գիւտերն ու անակնկալները: Փորձել է գրեթէ բոլոր ժանրերն ու տեսակները: Իր ստեղծագործական կեանքի յիստինից աւելի տարիների առաջին տասնամեակում գրել է քնարական, խոհա-փիլիսոփայական բանաստեղծութիւններ, փորձել է պոեմի տեսակը, սկսած 1890-ականներից՝ զուգահեռաբար լոյս են տեսել նրա պատմուածքները, վիպակներն ու վէպերը: Ստեղծել է մարդկային փոխյարաբերութիւնների, մտքերի ու յոյզերի անհանգիստ մի աշխարհ, որն իր ուրոյն տեղն ունի հայ գեղարուեստական մտքի զարգացման մէջ⁹:

Եթէ Թումանեանը խոր հաւատ ունէր ազգային կեանքի հանդէպ եւ նրա մտահոգութեան առարկան ժողովուրդն էր, իր գոյութեան դժուարին հարցերով, ապա

⁹ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 530-531:

Շանթի իտէալը անհատն էր, յաճախ կեանքի հոգսերից վերացած անհատը, որն ազատութիւն էր որոնում պատրանքի լուսաւոր հորիզոններում: Շանթն այն եզակի արուեստագետն էր, որի հայեացքները ձեւաւորուեցին երկու տարբեր միջավայրում, հայ եւ եւրոպական իրականութեան մէջ: Ըստ որում երկրորդ միջավայրի ազդեցութիւնն աւելի վճռական եղաւ գրողի աշխարհայեացքի, փիլիսոփայական եւ էսթետիկական ըմբռնումների ձեւաւորման ընթացքում:

Կեանքի մեծ մասն ապրելով հայրենիքից հեռու, Շանթը կորցնում է ամենակարեւորը՝ ստեղծագործելու ոգեշնչման աղբյուրը: Ուստի, նրա բանաստեղծական ժառանգութիւնը շատ մեծ չէ: 1891-1894 թթ. ընթացքում Կ. Պոլիս եւ Լայպցիգ քաղաքներում գրել է քնարական մի փունջ՝ «Երգեր» խորագրով: Այս մի քանի տասնեակ երգերի մէջ արտայայտուած են ջահել հոգու երազները, յոյսերը, խոհերը՝ կեանքի ու մահուան, հայրենիքի եւ բնութեան մասին: Դրանց մէջ սակայն դժուար է տեսնել գեղարուեստական մտածողութեան հարստութիւն. «Վերնատան» միւս բանաստեղծի Դերենիկ Դեմիրճեանի պէս նա դեռ որոնում էր իր աշխարհը, այնինչ միւս երկուսը՝ Յովհ. Թումանեանը եւ Աւ. Իսահակեանը, արդէն հորիզոն էին բացում հայոց երգի համար¹⁰:

Ճիշտ է «Լեռան աղջիկը» պոեմում եւս կան ջերմաշունչ հատուածներ՝ նուիրուած հայրենի բնութեանը, ինչպէս նաեւ անաղարտ սիրոյ գեղեցիկ դրուագներ, բայց որպէս վիպերգ, այդ պոեմը չունի դրամատիկ խորք եւ կենսական հարստութիւն, չկան կենսական հակասութիւններ, ծալքեր, հոգեկան բարդութիւններ: Եւ ինչպէս իրաւացիօրէն նկատում է Հ. Թամրազեանը, «Շանթի բանաստեղծական կարողութիւնները արտայայտուել են բոլորովին այլ տեսակներում՝ արձակում եւ դրամատուրգիայում, մասնաւորապէս «Հին աստուածներ» դրամայի մէջ»¹¹: «Մնաք բարովի իրիկունը» կիսա-գեղարուեստական ակնարկներից յետոյ լոյս են տեսնում «Երազ օրեր» (1899), «Վերժին» (1896), «Դերասանուհին» (1896), «Դուրսեցիներ» (1899) արձակ երկերը:

Արձակ երկերում երեւան են գալիս Շանթի մի շարք նոր յատկանիշներ, որոնք կարեւոր էին զարգացման ճանապարհի համար: Հր. Թամրազեանը նկատում է, որ արձակ գործերում կերպաւորման եւ հոգեբանական հիմնաւորման տեսակէտից նա դեռ չի բարձրանում Շիրվանզադէի, Նար-Դոսի, Մուրացանի եւ Գր. Զոհրապի արուեստի մակարդակին: Սակայն զգալիօրէն նոր էին հերոսները՝ իրենց յուզական տարերոքով եւ գաղափարական նպատակադրումներով, որը, բնականաբար, ուրոյն շունչ ու լիցք էր հաղորդում երկերին¹²:

XX դարասկզբին Շանթի կեանքում տեղի է ունենում ստեղծագործական շրջադարձ՝ արձակից ու պոեզիայից դէպի դրամատուրգիա: Իրար ետեւից գրում է «Եսին մարդը» (1901), «Ուրիշի համար» (1903), «Ճամբուն վրայ» (1904) դրամաները: Սակայն, ինչպէս ճիշդ նկատել է Դ. Դեմիրճեանը, «դրանցից ոչ մէկը դէպք չդարձաւ», այսինքն՝ գրական ծանրակշիռ երեւոյթ չդարձաւ: Դրանք միայն հետաքրքրական փորձեր էին, որոնց մէջ աստիճանաբար բացուում էր հեղինակի ձեռքը եւ հող էր նախապատրաստում գալիքի համար¹³:

Երեք դրամաների մէջ էլ աւելի կամ պակաս չափով երեւում են հոգեբանական

¹⁰ Տէ՛ս նոյն տեղում, էջ 531:

¹¹ Նոյն տեղում:

¹² Տէ՛ս նոյն տեղում:

¹³ Նոյն տեղում, էջ 534:

երանգաւորումները, նրբին երազները, ազնիւ ձգտումները... Շատ հերոսներ ապրում են ուրիշ ոլորտներում, հոգեպէս բարձրացած նիւթական շահերից ու կոպիտ կրքերից: Նրանք կարող են ե՛ւ երազել, ե՛ւ ընկնել գալիքի ճամբաներին:

1909 թ. քուլթէշով հիւանդ Շանթը, որը Թումանեանի բանտարկութեան պատճառով դառնացած վերադարձել էր Թիֆլիսից, շուրջ քառասուն օրուայ ընթացքում, մեկուսացած շարջապատից, գրում է իր գլուխ գործոցը՝ «Հին աստուածները», որը լոյս է տեսնում 1912 թ. Կ. Պոլսում եւ արժանանում ջերմ ընդունելութեան: Սկսած 1913 թ.-ի Յունուարից հայկական թատերախմբերը Թիֆլիսում եւ Պաքւում բացառիկ յաջողութեամբ բեմադրում են դրաման, դահլիճները լեփ-լեցուն էին, հանդիսատեսների մէջ կային նաեւ օտարազգիներ: Մամուլում մէկը միւսի ետեւից լոյս էին տեսնում բազմաթիւ յօդուածներ: Այդ օրերի նշանաւոր քննադատ Նիկոլ Աղբալեանը այսպէս է գրել. «Հեղինակի անունը ամենքի բերանում, նրա գրքի եղած օրինակները մի օրում սպառուած. այս ամէնը երեւոյթներ են, որ չէր տեսած ոչ հայ բեմը, ոչ հայ գրականութիւնը»¹⁴:

«Հին աստուածներ»-ը «Պեպո»-ից եւ «Պատուի համար»-ից յետոյ, մի նոր էջ էր բացում հայ դրամատուրգիայի պատմութեան մէջ, ընթերցողին եւ հանդիսատեսին մղում դէպի որոնումներ, բացում նոր հորիզոններ: Նոր էին թեման, հերոսները, հոգեբանական կոնֆլիկտները, մանաւանդ՝ կերպարների լուծումները, քնարական շունչը եւ խոհական տարերքը: Ինչպէս հեղինակն է նշում դրամայի խորագրի տակ, դէպքերն ու մարդկանց գործերը տեղի են ունեցել «Հազարամեակ մը մեզմէ առաջ», այսինքն՝ հայոց միջնադարում՝ 10-13-րդ դարերում:

Շանթին յաջողուել է ստեղծել գեղարուեստական եւ բեմական արժանաւորութիւններ ունեցող երկ, ուր հերոսների բախումները սկիզբ են առնում հոգեկան դրամայի տարբեր վիճակներից, ներքին հակասութիւններից: Դա հոգեբանական ոյժ է հաղորդում դրամային եւ բնական դարձնում նաեւ արտաքին ընդհարումները: Շանթը գրել է ինքնատիպ երկ՝ քնարական-փիլիսոփայական թեքումով, ընտրել է հեռաւոր մի կեանք, որը բնորոշ էր հոգեկան բուռն բախումներով, կենսական եւ իմացական յայտնի շրջադարձերով: Բնականաբար, իր դրամայում նա օգտագործել է իրապաշտ, ռոմանտիկ եւ սիմվոլիստական ոճերի որոշ յատկանիշներ՝ դարի մթնոլորտը վերականգնելու եւ այդ հիմքի վրայ լուծելու մի շարք հոգեբանական բարդ խնդիրներ՝ կապուած կեանքի եւ ոգու ճամբաների հետ: Նա հրաշալի զուգակցել է իրապատում ոճը ռոմանտիկ երազների եւ սիմվոլիստական զանազան տեսիլների ու մտապատրանքների հետ, այսինքն՝ ստեղծել է իրականի եւ ենթագիտակցականի իւրօրինակ հիւսուածք¹⁵:

«Հին աստուածներ»-ից յետոյ դրամատուրգ Շանթը գրեթէ ամբողջովին անցնում է պատմական թեմատիկային՝ նիւթ ունենալով 10-13-րդ դարերի հայկական, մասամբ նաեւ բիւզանդական քաղաքական-սոցիալական կեանքի կարեւոր երեւոյթները: Այս երկերում աւելի մեծ տեղ են գրաւում պատմական ոգին, հեղինակն ընտրում է որոշակի շրջանի անցքեր, վերակերտում հաւաստի հերոսներ ու կոնֆլիկտներ: Այդպիսով Շանթն սկսում է հանդէս գալ որպէս հոգեբան՝ վերլուծական ձիրքով: Սկնառու է դառնում նաեւ Շանթ մտածողի հակումը դէպի պատմութեան փիլիսոփայութիւնը, որը հարստացնում է երկերը, մեծացնում դրանց իմացական ոյժը¹⁶:

¹⁴ Նոյն տեղում, էջ 535:

¹⁵ Նոյն տեղում, էջ 543:

¹⁶ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 544:

«Հին աստուածներ»-ին յաջորդող տասնամեակի ընթացքում, երբ Լ. Շանթը տենդագին կերպով լծում է հայ պետական ու քաղաքական գործին՝ միաժամանակ թույլ չի տալիս, որ ժանգոտի գրագէտի իր գրիչը: Աւելին՝ այդ տարիների հայ քաղաքական կեանքի վայրիվերումների ազդեցութեան տակ, զարմանալիօրէն գտնում է ժամանակ՝ պրպտելու պատմութեան էջերը, գտնելու համար հայ յաղթապանծ անցեալը, հայ ոյժն ու դէպի անկախութեան խոյանքը մանրմանաւորող դէմքեր:

Լեւոն Շանթը ութսուն տարի ապրեց եւ հայ ժողովրդի համար վերելքի, անկման, վերականգնման եւ տառապագին մաքառումների այդ դժուարին ժամանակները ցմր-րուր ճաշակեց, սակայն մշտապէս կանգուն մնաց եւ գրաւեց հայ կեանքի յառաջապահ դիրքերը՝ դառնալով Թիֆլիսի գրական-մշակութային զարթոնքի մեծարժէք դրօշակա-կիրներից մէկը, եղաւ հայ ազգային-ազատագրական շարժման հաւատաւոր եւ լու-սաւոր առաջնորդներից, դարձաւ սերունդների հայեցի կազմաւորման ու հոգե-մտաւոր զարգացման մեծ դաստիարակը եւ երբ հնչեց նորանկախ Հայաստանի քաղաքա-կան-պետական կեանքին տիրութիւն անելու ժամը՝ անվարան նետուեց գործի աս-պարէզ, հայ ժողովրդի եւ Հայաստանի համար ճակատագրական ամենադժուարին բանակցութիւններին իր ներդրումը կատարելով ու ազգային անկորնչելի արժէքների, իրաւունքների եւ շահերի անզիջող պահապանը դառնալով:

Եւ ուր էլ ճակատագիրը տարաւ նրան՝ Լեւոն Շանթը ողջ էութեամբ հաւատարիմ մնաց ստեղծագործ այն ներոյժին, որ բխում էր հայ ժողովրդի բազմադարեան ժա-ռանգութիւնից, ինքնազարգացման եւ ինքնակատարելագործման դարաւոր զէնքերով մշակուած ու յղկուած էր եւ միշտ առաջ էր մղում ամբողջական հայն ու ամբողջական մարդը մարմնաւորելու ձգտումով:

Պատկառելի գրական ու կրթական վաստակի տէր Շանթը այդպէս էլ ոչ մի ան-գամ յոբելինական հանդիսութեան չարժանացաւ: Պատճառը նրա՝ իսկական մտա-ւորականի եւ ստեղծագործող մարդու ինքնաբաւութիւնն էր: Սովորութիւն չունէր իր արածների եւ անելիքների մասին խօսելու եւ թոյլ չէր տալիս, որ, իր ներկայութեամբ, ուրիշները խօսեն: Անհատապաշտ այս մարդու եսը սիրում էր քօղարկուել, մոռացուել եւ մենութեան մէջ մնալ:

Կեանքի վերջին տարիներին, երբ նրան առաջարկուեց յոբելեանը տօնել, Շանթն ընդիմացաւ՝ ասելով. «Յոբելեան, ի՞նչ ընելու համար. հանդէս ու ճառ, գովք ու ծափ... Օ՛, ո՛չ, ինծի համար չեն այդ բոլորը. զուր ժամավաճառութիւն: Եթէ կ'ուզէք իսկապէս գրչի մարդը պատուել եւ օգտակար գործ մը կատարած ըլլալ, որոշ գումար մը գոյացուցէ՛ք, ամբողջական երկերս տպագրելու համար»¹⁷:

Շանթն այն քչերից էր, որոնք բնատուր տաղանդից եւ ձիրքերից այն կողմ էին անցնում եւ որոնց մարդկային արժէքի փառքի առջեւ նսեմանում էին միւս բոլոր ստորոգելիները: Ի զուր չէր, որ Նափուլէոնը Կէօթէին ծանօթանալով, աւելի բարձր գնահատական որակում չգտնելով ասել է. «Պարոն Կէօթէ, դուք մարդ էք»:

Մուշեղ Իշխանն էլ հետեւելով Նափուլէոնի օրինակին՝ Շանթին ներկայացնելու համար ամենաարդար եւ իրաւացի կերպով կրկնել է նոյն խօսքը. «Լեւոն Շանթը մարդ էր»¹⁸:

¹⁷ Իշխան Մ., Երեմ մեծ հայեր, Պէյրութ, 1952, էջ 82-83:

¹⁸ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 84:

ԱՆՏԻՊ ԷԶԵՐ

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՏԷՐՏԵՐԵԱՆ

ՆՈՆԵՆԻՆ

Նոնենի մըն էր, թարմ եւ անոյշ, նման մեր պարտէզներու հարսնետու ծառին, ապառաժներու սիրտէն հասակ առած, ճիշդ քովիկը վանքի հնադրոշմ դարպասին: Անօրինակ էր իր ներակայութիւնը այդ ձիւնամերձ բարձունքին՝ մայրիներու, թեղօշներու եւ անսեռ եւ անանուն ծառերու հանդէսին մէջ, կարմիր վերքեր թելադրող իր ծաղիկներով: Վանականներէն ոչ ոք կը յիշէր անոր մանկութիւնը: Հոն էր անիկա ըստ աւանդութեան, երկրաշարժով վանքի վերջին կործանումէն ալ առաջ, նոյն հասակով ու գեղեցկութեամբ:

Գարնան, երկար ամիսներով ամպերէ կալանաւոր արեւը երբ քիչ մը կը մեղմէր ձիւներուն ճերմակ սարսափը, արձակելով խոտերուն ակունքները եւ ջուրերու աչքերը, երեք բլուրներուն վերեւ սկիհի մը պէս ամբարձիկ մենաստանը կը քաղցրանար, դրախտներէ փրցուած պատկերի մը պէս: Այն ատեն զոյգ մը թռչուններ, քիչ մը տարբեր այդ մարգերուն ընտանի թեւաւորներէն, կու գային հանգչելու նոնենիի ոստերուն՝ եւ կտուց-կտուցի կ'արձակէին տարօրինակ եւ ուշադրութիւն հրաւիրող ճռուողիւններ: Կը նայէին բան մը որոնողի աչքերով, լեռներուն ծոցը խաղաղ նստած վանքին եւ մերթ երգելէ դադրած՝ կը թուէին մտիկ ընել ջուրերու ձայնին, որ միօրինակ քրթմնջիւններով կը լեցնէր նուիրագործուած լռութիւնը այդ վայրերուն: Օր մը միայն անոնք հիւր կը մնային կարմիր այդ ծաղիկներուն, եւ կը մեկնէին: Վանականները գիտէին ասիկա եւ ամէն գարնան կ'սպասէին անոնց:

Նոնենի մըն էր, աղուոր ու անոյշ, տարբեր իր նմաններէն, վասնզի երբեմն ամենէն խորունկ ձիւներուն երբ ձմեռուան վհուկը անշարժութեան կը մատնէր լեռները, գետերը, ճամբաները, եւ կը պարպէր երկինքը արեւէն ու թռչուններէն, նոնենին ծաղիկ կը բանար, արիւնէն աւելի կարմիր՝ նման պզտիկ սիրտերու:

Նոնենին իր պատմութիւնը ունէր: Վանականներ իրարմէ լսած հեքիաթային գեղեցկութեամբ կը պատմէին թէ շատ տարիներ առաջ, իրիկուն մը, մենաստանի դարպասին առջեւ կանգ էր առած պատանի մը, երբ արեւը շրջուած բաժակի մը պէս կը պարպուէր հանդիպակաց լեռներու շրթունքին: Յոգնած ըլլալ կը թուէր ան, եւ փոշիի թեթեւ խաւ կար անոր թարթիչներուն: Տխուր էր նայուածքը, հակառակ իր ոսկի մազերու պարոյրին: Կու գար հեռուներէն, տժգոյն անոր երեսին՝ ցաւն իր ոստայնն էր փոքր եւ անոր մատաղ շրթներուն՝ հեւքը խորունկ թաղուած կսկիծի:

Դոնապանը ներս առաւ պատանին եւ սխրանքով նայեցաւ անոր մեղրագոյն մազերուն: Ի՞նչ կը տեսնէր այդ պատկերին ներքեւ, զառամ ծերունին, կէս ճամբան մնացած վանականը, որ ամբողջ կէս դար այդ դարպասի մուտքին թառած, գոցեր ու բացէր էր դուռը, ներս առնելով պատանութիւններ, հասուն մեղքերը մարդոց եւ անոնց ըղձախնքները անհուն: Պատանին ապրեցաւ մենաստանին ծոցը, աղօթեց, հսկեց, երբեմն զամբիւղ հիւսեց եւ շատ անգամներ մօտիկ անտառէն փայտ շալկած բերաւ: Շատ քիչեր գիտցան թէ ո՞վ էր ան, ուրկէ՞ կու գար, բայց բոլորը գիտէին թէ

մեծ վիշտ մը ունէր, աւելի մեծ քան իրենց բոլորինը միասին: Տարիները կը սահէին եւ կ'աւելնար դալկութիւնը անոր դէմքին, ուրկէ պատանութիւնը կաթ-կաթ կ'իյնար անոր խուցի յատակին:

Երբեմն սակայն անտառէն դարձին, իրեն կը թուէր թէ կը լայննային պարիսպները վանքին, ու ինք թեւեր կը բանար դէպի աշխարհն իր մանկութեան: Մշուշին ծոցէն կտոր-կտոր կը շինուէր իր հայրենի տունը, կռթնած խոշոր ընկուզենիին, որուն ներքեւ իր բարի աչքերով մայրը, մագաղաթի մը էջերէն դուրս կարկառուած կարծէք: Բարձրահասակ ու խստադէմ էր իր հայրը, որ միշտ խիստ խօսք ունէր եւ կծու շեշտ հովիւին ու այգեպանին: Յետոյ, քոյրը աղուոր ու անոյշ: Այս բոլորը՝ ընդարձակ կառքի մը մէջ կը հեռանային իրմէն, բխումի իրենց ծովովը:

Ու յետոյ արիւնոտ մշուշի մը մէջէն կարծէք կը կազմուէր դէմքը գետակէն անդին ապրող էակին, բոցի շրջանակի մը մէջ: Անոր աչքերը տաք էին գարնան արեւին մէջ թեւ բացած մանիշակի մը նման: Անիկա ձեն իսկ էր այն աստուածային անուրջին, որուն ցոլքը երբեք չի մարիր մեր ներսը: Մշուշը կը թանձրանար ու կը լեցնէր իր շուրջը, եւ միշտ շինուող ու քակտուող պատկերը կը հեռանար լեռներու ետին, երբ իրիկուան կոշնակը ետ կը բերէր զինք վանքի պարիսպներուն: Առանց գիտնալու կրկնած կ'ըլլար գիրերը անոր անունին, կոշնակի հատ ընդ հատ զարկերուն համընթաց, վախնալով սակայն բառը կազմելէ:

Կէս գիշերին կը բանար անիկա իր աչքերը խցիկէն հեռու հայրենի տան պարտէզներուն վրայ: Բայց կը պրկուին իր հոգիին լարերը, անոր մտքին վրայ անթառամ պատկերը աղջկան, որուն աչքերէն անմեղութիւնը կը նայի սրտառուչ եւ յանկուցիչ, բոց շառած ճրագի մը հանգոյն, որ երջանկութիւնը ունի իր կոկոն գեղեցկութեան:

Անիկա ան է, որուն կապուած էր իր ճակատագիրը, համաձայն ընտանեկան անքակտելի աւանդութեան, որ երբեմն դեռ աշխարհ չեկած եւ կամ օրրանէն կը սկսի: Ու տարիները առաջին մանկութեան, պատմութեան, քով քովի, աչք աչքի, լեռներու մէջ, ջուրերուն վրայ, այգիներու շուքերուն եւ խոր անտառներու սրտին: Անոնք մեծցան իրարու համար, իրարու մէջ, եւ այդպէս մտան կեանքի ոսկի դռնէն: Ո՛վ դժբախտ երազ թեթեւ թեւերու:

Տարին այդ աղջիկը լեռնէն անդին, ուրիշներու: Պատճառը մի՛ հարցնէք, յաճախ այնքան սուտ է պատրուակը, որ ողբերգութիւններ կը ծնի:

Առանձին է պատանին, հալածելով իր երազը ջուրէ ջուր, այգիէ այգի: Անոր ետեւէն հաւատարիմ շուքի մը պէս՝ քոյրը որուն գորովը անբաւական է պատանիին կսկիծը մեղմելու: Ու մայրը, որ սրտի ցաւէն կը գոցէ աչքերը, մէկ հատիկ իր տղուն տառապանքին անկարող տոկալու: Այսպէս է կեանքը եւ այսպէս կը սկսին դանդաղ մահերը, որոնք մեզի կու գան առանց հարցնելու: Ի՛նչ անհասկնալի է քերթուածը մեծ մարտիրոսութիւններուն, ինչո՞ւ մահն ու գեղեցկութիւնը այսքան ոյժով կապուած են իրարու: Չկայ ցաւ մը աւելի ահեղ եւ անպատմելի քան ցաւը մորթուած աղանիին, որուն արիւնը մեր սիրտէն է որ կը հոսի:

Ո՛վ իրեն ըսաւ թէ վանք մը կար հեռաւոր լեռներու սրտին, որուն դուռնէն մարդ կը թռնուէր բոլոր ցաւերը եւ կ'երթար ներս խաղաղութիւն ապրելու: Պատկերը աճեցաւ անոր մտքին եւ մենաստանը իր երազը եղաւ, հետզհետէ իրեն մօտեցող, զինք կանչող: Յստակ ճառագայթ է իր մտքին առաւօտը՝ երբ զարկաւ դուռը հնօրեայ վանքին, դռնապանին մոխիր ժպիտը եւ իր մուտքը:

Ու այդպէս անցան ամիսներ, տարիներ, դանդաղ, բայց արագ ծերութեան բարիքով: Ոչինչ կը զգար, ոչինչ կը մտածէր, շատ պզտիկ էր աշխարհը, բայց գեղեցիկ էին

երազները, որոնք աշխարհ մը կը բերէին իրեն:

Օր մը, իրիկնադէմին, ոսկի մագերով կին մը տրտում բայց գեղեցիկ, կեցաւ վանքին դրան: Դռնապանը վախով բացաւ դուռը ու երեք անգամ խաչակնքեց: Մենաստանը իր գոյութենէն ի վեր նման ուխտաւոր մը չէր ունեցած:

Օրեր շարունակ, տեսակ մը նախանձով խօսուեցաւ երիտասարդ վանականի այցի եկած քոջ մասին: Օրերով վառ մնաց այդ հետաքրքրութիւնը բոլոր շրթներուն վրայ: Վանականներէն շատերու հոգիին մէջ սկսած էր ապրիլ վանքի հորիզոնէն անդին գտնուող աշխարհի պատկերը: Փոխուած բան մը կար վանքին՝ ինչպէս հոգիներուն մէջ: Դռնապանն անգամ, հակառակ իր տարիքին, յաճախ կը բանար դուռը եւ հեշտանքով կը նայէր այն ճամբուն՝ որ տարած հեռացուցած էր ոսկի մագերով այդ գեղեցկուհին, լեռներէն անդին հալող արեւին նման:

Գեղանի կնոջ այցելութիւնները յաճախադէպ եղան իր երիտասարդ եղբօր, սակայն կը շատնար տակաւ խռովքը վանականներուն: Կամաւոր այդ չքաւորները նախանձն ունէին ուրիշներու պուտ մը երջանկութեան: Նախանձը կուպրէ ծաղիկ է նոյնիսկ աստուածներու հոգիէն ներս, անիկա չի վախնար մահէն, եւ ուժեղ է մեր բոլոր կիրքերէն:

Վերջին այցելութենէն օր մը վերջ, վանահայրը իր մօտ կանչեց երիտասարդ վանականը՝ եւ իրեն ըսաւ բաներ՝ խիստ ու շար, գեղեցիկ այցելուհիի մասին: Երիտասարդը լսեց բոլորը, խաղաղ ու անտարբեր, չբողոքեց, չխնդրեց. աշխարհը շար էր, շատ շար: Երբ դուրս ելաւ վանահօր խուցէն, բոլոր նայուածքները իրեն սեւեռուած էին: Ինք հանդարտ ու անխօս, դէպի իր խցիկը կ'երթար, քակուած, անշատուած կեանքէն եւ զայն անուշող բոլոր իրերէն: Ոչ մէկ ցաւ կ'ազդէր իրեն: Մեռնիլը ի՞նչ քաղցր է երբ զգուանքը մարդերուն թառանչքի պէս կը վազէ մեր հոգիին վրայ թմրած: Վանահօր խօսքերէն դեռ փշրանքներ կը յամենային իր մէջ. նոյն օրն իսկ պատրաստ էր հեռանալ վանքէն:

Ձմեռ էր եւ առաջին ձիւնը ծածկեր էր գետինը: Վտարանդի երիտասարդը յամր մէգի մը մէջէն կարծէք, դուրս դրած էր ինքզինքը վանքի մեծ դռնէն, թափառկոտ ստուերի մը պէս եւ պատին կռթնած կը կենար: Իր երեսին փշող սառուցիկ հովն անգամ չէր արթնցուցած զինք իր թմբիրէն: Յոգնած, շատ յոգնած կը զգար ինքզինքը: Կեանքը այսքան տուած էր իրեն, եւ մահը մեծագոյն պարգեւն է կեանքէն անժառանգներուն:

Ձմեռ էր, ցուրտ, գիշեր: Անոր ոտքերը չէին կրնար զատուիլ այն սեմէն, ուր պատանութիւնը մը եւ երիտասարդութիւն մը թաւալեր էին: Իջաւ ծունկի, գլուխը թեւերուն մէջ: Կ'աղօթէր եւ կ'ուզէր: Ի՞նչ կ'ուզէն մարդիկ, երբ կ'իյնան իրենց երազի դիակին վրայ:

Առտուն, երբ մեծ դուռը բացուեցաւ, ձիւնը պատին քով կամարիկ մը յօրինէր էր: Դռնապանը ափով մէկդի ըրաւ ձիւնին խաւը. ոսկի մագեր կը շողային ձիւնին տակ: Երիտասարդ վանականը կը հանգչէր իր աշխարհէն:

Վանքին քովիկը թաղեցին զայն, դուրս հասարակաց գերեզմանոցէն: Դռնապանը անոր հողակոյտին յարմարցուց գամով ագուցուած տախտակէ խաչը:

Յաջորդ օրը, ամէնքը, ամօթով ու զարմանքով տեսէր էին որ գեղանի նոնենի մը, ձիւնին մէջ, իր ծաղիկները կը բանար հողակոյտին վրայ երիտասարդ վանականին:

Նոնենի մըն էր, աղուոր ու անոյշ. եւ ձմեռուան ձիւններուն իր ծաղիկները կը բանար, արիւնէն աւելի կարմիր ծաղիկներ, նման պզտիկ սիրտերու:

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԲԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ

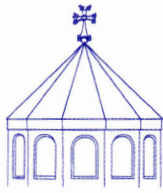
Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց վարժարանը եւ Ընծայարանը Պատրիարքութեանըս կրօնական դարբնոցն է, որ 176 տարիներ շարունակ Հայ Եկեղեցւոյ անդամստանին համար պատրաստած է տիպար հոգեւորականներ՝ կուսակրօն թէ ամուսնացեալ: Անոնցմէ շատեր կեանքի բերումով հեռացած են Սուրբ Աթոռէն եւ Հայ Եկեղեցիին իրենց ծառայութիւնը բերած են Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ տարբեր թեմերու եւ Նուիրապետական Աթոռներու մէջ: Շատեր Սուրբ Աթոռէն հեռացած են ֆիզիքապէս, բայց հոգիի նուրբ թելերով մշտապէս կապուած մնացած են Սրբոց Յակոբեանց դարաւոր այս Հաստատութեան: Շատեր ալ տարիներ յետոյ այցելելով Երուսաղէմ՝ իջեւանած են Վանքի կամարներուն տակ եւ վայելած Պատրիարքութեանս բարիքները լիովին: Սակայն սակաւաթիւ են անոնք՝ որոնք ունեցած են Սուրբ Աթոռին շնորհակալ ըլլալու եւ իրենց կարողութենէն վանքին նուիրաբերելու այդ:

2019թ. Նոյեմբեր 17-ին, Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարանի երբեմնի սարկաւազներէն մին կը տօնէր արդէն իր քահանայութեան 20-ամեայ յոբելեանը Միացեալ Նահանգաց թեմի Ֆէյր Լոնի Սուրբ Ղեւոնդեանց Եկեղեցւոյ ծուխէն ներս: Եւ քանի որ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութիւնը մեծ տեղ գրաւած է Արժանապատիւ յոբելեար՝ Տ. Տիրան Քհնյ. Պօհաճեանի սրտին մէջ, ան փափաքեցաւ իր ծառայութիւնը գնահատող բոլոր նուիրատուութիւնները ուղարկել Պատրիարքութեանս Ժառանգաւորաց եւ Սբ. Թարգմանչաց վարժարաններուն:

Նուիրատուութիւններէն գոյացած ամբողջ 30,000 Ամերիկեան տոլարի վճարագիրը շուտով Արժանապատիւ Տէր Հօր կողմէ փոխանցուեցաւ Սուրբ Աթոռ, որուն համար կը յայտնենք մեր խորին շնորհակալութիւնը:

Թող Աստուած օրհնէ Արժանապատիւ Տէր Հայրը ու առողջ եւ ապահով պահէ իր ընտանեկան բոյնը, հեռու փորձութիւններէ եւ փորձանքներէ, որպէսզի ան կարենայ շարունակել իր ազգաշէն գործունէութիւնը ի սպաս մեր եկեղեցւոյ եւ ազգին:

ST. LEON ARMENIAN CHURCH

Սրբոց Ղեւոնդեանց Հայաստանեայց Եկեղեցի

Rev. Fr. Diran Bohajian
Pastor

Տ. Տիրան Քհնյ. Պօհաճեան,
Հոգևոր Հովիտ

18 Նոյեմբեր,
2019

Ամենապատիւ
Տէր Նորիհան Արք. Մանուկեան
Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի
Երուսաղէմ

Բարեխնամ Սրբազան Հայր,

Նախ խոնարհաբար կու գամ շնորհաւորել Ձերդ Ամենապատուութիւնը մեր Տիրոջ մերձաւոր կենսատու Սուրբ Ծննդեան տօնին առիթով: Ի սրտէ կը հայցեմ որ մեր Փրկիչը շնորհէ Ձերդ Ամենապատուութեան առողջութիւն եւ գործոց բարեաց յաջողութիւն:

Ես 1991-ին ընդունուեցայ Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարանէն ներս իբրեւ ուսանող եւ մէկ տարի սպասաւորեցի Սրբոց Յակոբեանց վանքին մէջ իբրեւ սարկաւագ: Քսան տարիներէ ի վեր իբր հովիւ կը ծառայեմ Միացեալ Նահանգաց Թեմի Ֆէյր Լոնի Սուրբ Ղեւոնդեանց Եկեղեցւոյ ծովսին:

Նոյեմբեր 17-ին մեր Սրբոց Ղեւոնդեանց Եկեղեցին պատուեց իմ 20-րդ հովուական տարեդարձը եւ իմ ձեռնադրութեան 26-րդ ամեակը:

Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը մեծ տեղ գրաւած է իմ սրտիս մէջ եւ այս է պատճառը որ փափաքեցայ եթէ նուիրատուութիւններ կատարուին ի պատիւ իմ ծառայութեան, անոնք բոլորը ուղարկուին Երուսաղէմի Սբ. Թարգմանչաց եւ Ժառանգաւորաց վարժարաններու կարիքներուն համար: Ահա սոյն նամակով այսօր կը ներկայեմ 30.000 վճարագիր մը:

Ընդունեցէք իմ որդիական սէրը ու հաւաստիքը, հայցելով առ Աստուած որ պարգեւէ Ձեզ ոյժ եւ կորով Ձեր մշտազբաղ պաշտօնին մէջ:

Մատչիմ ի համբոյր Ձերդ Ս. Աջոյն
Մնամ խոնարհ որդի՝

Տէր Տիրան Քհնյ. Պօհաճեան

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՁԵՈՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

15 Նոյեմբեր, 2019-ին, յետ երեկոյեան ժամերգութեան, Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, Լուսարարապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեանի ձեռամբ կատարուեցաւ սարկաւազական կոչման արարողութիւնը, Սուրբ Յարութեան Տաճարի ուրարակիրներէն՝ Տրց. Արտա Տիւշէնի: Ընծայեալը ծնրադիր յառաջացաւ Դասի մուտքէն եւ Ձեռնադրիչ Սրբազան Հօրմէն ստացաւ կիսասարկաւազութեան աստիճան: Արարողութեան խարտաւիլակն էր Տ. Պարեո Մ. Վարդապետ Երէցեան:

Շաբաթ, 16 Նոյեմբեր, 2019-ին, Տրց. Արտա Տիւշէն, Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի՝ Ս. Գլխադրի մատրան առջեւ սարկաւազական ձեռնադրութեան շնորհին արժանացաւ Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեան Սրբազան Հօր ձեռամբ: Հոգեշնորհ Տ. Պարեո Մ. Վարդապետ Երէցեան եւ Հոգեշնորհ Տ. Սամուէլ Մ. Վարդապետ Աղոյեան ընծայեալը առաջնորդեցին ձեռնադրիչ Սրբազան Հօր: Յընթացս Գլխադրի մատուցուած Սուրբ Պատարագի, Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը Կիսասարկաւազ՝ Տրց. Արտա Տիւշէնը ձեռնադրեց Սարկաւազ:

Նոյն օրը երեկոյեան, յետ Կիրակնամուտքի ժամերգութեան, կատարուեցաւ քահանայական կոչման կարգ, Սուրբ Աթոռոյս սարկաւազներէն՝ Արմէն Սարուխանեանի, Ռաֆիկ Ղազարեանի, Արտա Տիւշէնի եւ Նարեկ Աբրահամեանի: Ընծայեալները, խարտաւիլակութեամբ՝ Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեանի եւ առընթերակայութեամբ Տ. Սամուէլ Մ. Վարդապետ Աղոյեանի եւ Տ. Պարեո Մ. Վարդապետ Երէցեանի, ծնրագնաց յառաջացան Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի կեդրոնական դուռէն դէպի Աւագ Խորանի ատեանը, ուր բազմած էր ձեռնադրիչ Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Ընծայեալները Սրբազան Պատրիարքի հարցումներուն պատասխանելով նզովեցին «չար աղանդներու հերձուածողները» եւ յայտարարեցին «աշակերտիլ եւ հետեւիլ» Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Ուղղափառ դաւանութեան Սրբազան Հայրապետներուն, ապա միասնաբար արտասանեցին Հաւատոյ Հանգանակը Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Ուղղափառ դաւանութեան:

Կիրակի, 17 Նոյեմբեր, 2019-ին, Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աւագ Խորանին մատուցուած Ս. Պատարագի ընթացքին, Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր ձեռամբ չորս Սարկաւազներ ձեռնադրուեցան քահանայ:

Ձեռնադրութեան խորհուրդը կատարուեցաւ տպաւորիչ հանդիսաւորութեամբ: «Այսօր աստուածութիւնն զուարճանայ» շարականով սկսաւ առաջին մասը ձեռնադրութեան խորհուրդին: Ապա «Աստուածային եւ երկնաւոր շնորհ» շարականի ելեւէջներուն ընդմէջէն, ի նշան աշխարհէ հրաժարման, ընծայեալները ձեռամբարձ ժողովուրդին դարձան, ապա ձեռնադրութեան երկրորդ բաժնին մէջ ձեռնադրիչ Պատրիարք Սրբազանէն ընդունեցին քահանայական զգեստաւորման օրհնութիւնը, որմէ ետք անցան Աւագ Խորանի ետին: «Խորհուրդ խորին» երգուած ատեն, երբ բացուեցաւ վարագոյրը՝

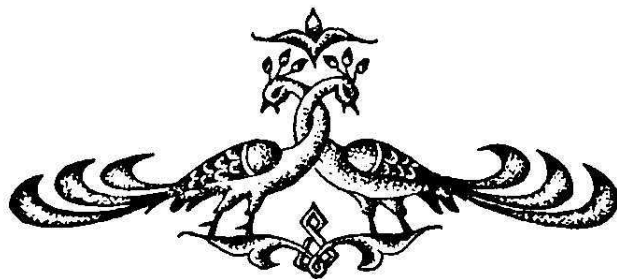
չորսն ալ զգեստաւորուած կանգնած էին սեղանին ձախակողմը՝ պատրաստ ընդունելու քահանայութեան Ս. Օծումը: Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը, Սրբալոյս Միւռնի աղանին բերաւ Ս. Սեղան, եւ Պատրիարք Սրբազանը «Առաքելոյ աղանոյ» շարականը երգելով կը հեղու Ս. Միւռնը ոսկեայ ընդունարանի մը մէջ: Օծման խորհրդաւոր ու նուիրական պահուն, Ձեռնադրիչ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Արմէն Սարկաւագ Սարուխանեանը՝ կոչեց «Տէր Արքակ Աբեղայ», Ռաֆիկ Սարկաւագ Ղազարեանը՝ կոչեց «Տէր Արշակ Աբեղայ», Արտա Սարկաւագ Տիւշէնը՝ կոչեց «Տէր Արտակ Աբեղայ» իսկ Նարեկ Սարկաւագ Աբրահամեանը՝ կոչեց «Տէր Արտէն Քահանայ»: Ապա ընծայեալները ստանալէ ետք իշխանութիւն մատուցանելու Ս. Պատարագ, իրենց անդրանիկ օրհնութիւնը տուին ժողովուրդին:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը իր յորդորական խօսքին մէջ ըսաւ. «Ուրախութեան եւ Ուխտի օր է այսօր, Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան եւ մեր ժողովուրդին համար»: Եւ յորդորեց նորընծաներուն յաճախ անդրադառնալ իրենց ուխտառութեան այս օրուան, մնալով միշտ «մշակ առանց ամօթոյ»:

«Ողջոյն»-ի պահուն, Պատրիարք Սրբազան Հայրն ու միաբանակից եղբայրները մօտեցան ի համբոյր նորընծաներուն նորաօծ ճակտին եւ աշին: Ս. Պատարագի աւարտին, եկեղեցւոյ դասին մէջ, մինչ նորընծաները գրակալներու վրայ զետեղուած Աւետարաններու ընթերցումը կը կատարէին դպիրներ եւ ժողովուրդը մօտեցան աջահամբոյրի:

- Կէսօրէ ետք, Ժամերգութեան աւարտին, նորաօծ ընծայեալները Պատրիարք Սրբազան Հօր ձեռամբ ստացան կուսակրօն քահանայի վեղարի օրհնութիւնը: Ապա իրենց խարտաւիլակ Սրբազանի, առընթերակայ հայր սուրբերու եւ ուսուցիչ հայր սուրբի հետ բարձրացան Պատրիարքարան եւ ստացան Պատրիարք Սրբազան Հօր օրհնութիւնը:

Իրիկնադէմին, Պարտիզաթաղի վարդապետաց ճաշարանին մէջ, միաբանութեան եւ նորընծաներու հարազատներու մասնակցութեամբ, տեղի ունեցաւ Միաբանական ընթրիք, որու ընթացքին եղան բարի մաղթանքի խօսքեր: Նորընծաները իրենց «Քառասունքի» ապաշխարութեան եւ պատրաստութեան շրջանը պիտի անցընեն Բեթղէհէմի Ս. Ծննդեան Տաճարին կից՝ Հայոց Վանքին մէջ, ուսանելով Ս. Պատարագի կարգերը: Այս շրջանի իրենց ուսուցիչն է Բեթղէհէմի Ս. Ծննդեան Տաճարի Տեսուչ՝ Տ. Ասպետ Վարդապետ Պալեան:

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ Տ. ՆՈՒՐՀԱՆ ԱՐՔ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ Ս. ՀՕՐ ՔԱՐՈԶԸ ԶԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻՒ

Յնծութեան մէջ է այսօր Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին, եւ ցնծութեան մէջ է նաեւ Սրբոց Յակոբեանց Առաքելական Սուրբ Աթոռը, որովհետեւ երիտասարդ հոգիներ՝ Տ. Արքակ, Տ. Արշակ, Տ. Արտակ արեղաները, եւ Տ. Արտէն քահանան, կու գան իրենց կեանքերը նուիրելու մեր ժողովուրդի ամենանուիրական հաստատութեան՝ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ:

Այսօր դուք, սիրելի նորընծայ եղբայրներ, ձեռնադրութեամբ եւ սրբալոյս Միւռոնով ստացաք ձեր օծման շնորհները, առ այդ այսօրուրն է իսկ պարտիք հոգիով եւ սրտով պատրաստուիլ ձեր նոր կոչման ու առաքելութեան, դուք ձեզ հեռու պահելով աշխարհիկ ամէն փորձութիւններէ, որպէսզի կարենաք ծառայել իբր արժանաւոր ուխտեալներ եւ զաւակները այս Սրբազան Հաստատութեան: Յետ այսու պարտիք դուք ձեզ հեռու պահել անոնցմէ՝ որոնք կը փորձեն ձեզ առաջնորդել մարմնին եւ մամոնային անդունդները:

Այսօր օր մըն է որուն իմաստն ու առթած երջանկութիւնը մարդկային ըմբռնողութեամբ չի՝ սահմանափակուիր 24 ժամերու վրայ, սակայն այս միաժամանակ ցընծութեան օր մըն է, որուն իրա՛ւ իմաստն ու արժէքը ի յայտ պիտի գան գալիք օրերուն, ապագային՝ ուր ժամանակը ցոյց պիտի տայ թէ մեր այս նորընծայ զաւակներն ու եղբայրները արդարացուցա՞ծ են իրենց տրուած «Աստուածային շնորհներն» ու մեր իրենց կապած երազներն ու յոյսերը:

Թերեւս այսօր ներկաներէն շատեր տրտում համակրանքով դիմաւորեն ձեր անգոհելի զոհը, բայց մարդիկ միշտ կը տեսնեն իրենց ուզածը: Լաւ գիտցէ՛ք թէ միայն քիչերու համար դուք պիտի մնաք հզօր մարմնացումը այն տրտմանոյ՝ երազներուն, որոնք հազուագիւտ կերպով կեանքի կը կոչուին ու կը մարմնանան, սակայն առանց այդ գերագոյն զոհողութեան կեանքը ոչինչ պիտի արժէր:

Դուք այսօր ըրիք ձեր թարմատի կեանքերուն մատաղը, որովհետեւ վարակուեցաք այս դարաւոր հաստատութեան մեծ երախտեալներէն, եւ մանաւանդ ձեր ունեցած պարտականութեան գիտակցութենէն հանդէպ մեր հոգեկան արժէքներուն, նըշխարեալ բեկորներուն եւ մանաւանդ այն ժողովուրդին՝ որ մայրն ու ծնուցիչը եղաւ այս բոլորին: Եւ այս է պատճառը, որ աներազ ու թռիչքէ զուրկ այս նիւթապաշտ դարին մէջ դուք ձեր նայուածքը սեւեռեցիք Աստուծոյ, միաժամանակ փորձելով սրբագրել մեր այս քաղաքակիրթ կարծուած աշխարհն ու դարը, որոնք այնքան փոքրած են սահմանները իրենց զգացումին, մտածումին եւ իտէալին, ձեզ հասկնալ չկարենալու աստիճան:

Յետոյ միշտ յիշելու էք թէ ձեզ ձեռնադրող եպիսկոպոսը իրմէ չէ որ կու տայ այս ձեռնադրութեան շնորհը, այլ ան ալ իր կարգին ստացած է ուրիշէ մը եւ այդ ուրիշն ալ իր նախորդէն: Եւ այսպէս երթալով կը հասնիք ձեռնադրութեան ոսկի շղթային առաջին օղակին, որ է մեր Տէրը՝ Քրիստոս, որ քահանայապետութիւնը ուղղակիօրէն ստացաւ իր Երկնաւոր Հօրմէն, եւ քաջ գիտցէ՛ք որ դուք եւս ապագային, կամօքն Աստուծոյ, կրնաք դառնալ այդ ոսկեայ շղթային օղակներէն մին:

Քրիստոսի Եկեղեցին իբրեւ մարմին եւ հոգի իրեն պատուանդան ունի նիւթական եւ աննիւթ աշխարհները, թէ՛ երկիրը եւ թէ երկինքը միասին առած: Եկեղեցին՝ քրիստոնեայ աշխարհին հոգիի փրկութեան տապանն է, եւ հոգեւորականը՝ Քրիստո-

սի եկեղեցին կը բարացուցէ իր շնորհներով, հետեւաբար դուք ինչ որ կ'ըսէք, կը քարոզէք ու կ'ընէք, վստահ եղէք որ հանրութեան, մարդոց կողմէ պիտի դիտուի բծախնդրութեամբ: Թէեւ մարդ էք, ձեր մարդկային կարողութիւններով, սակայն կոչւած էք ներկայացնելու երկինքն ու Երկնայինը: Թերեւս ժողովուրդը նկատի չառնէր իր քաղաքական ղեկավարներու տգեղ ու անբարոյ ընթացքը, սակայն լաւ գիտցէք, որ ձեր ապրելակերպը, ընթացքն ու գործունէութիւնը առարկայ կրնան ըլլալ բոլոր համայնքին ուշադրութեան, որովհետեւ ձեզմէ կ'ակնկալուի օրինակելի վարք ու բարք:

Բ. Համաշխարհային պատերազմին, Ամերիկացի հրամանատար մը կը սորվեցնէր իր նորակոչ զինուորներուն թշնամի դիրքեր գրաւելու լաւագոյն ձեւը, ըսելով թէ անոնք պէտք էր միշտ յառաջանային իրենց ծունկերուն եւ արմունկներուն վրայ, պաշտպանելու ինքզինքնին: Հայ հոգեւորականը եւս պարտի իր միտքն ու հոգին միշտ ծունկի պահել, մնալ համեստ ու խոնարհ: Այսօր մեր նորընծայ եղբայրները եւս ի գուճա, ծունկի եկած տողանցեցին Սուրբ խորանին վրայ, ուխտելով իրենց կեանքերը ընծայել Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ եւ Հայ ժողովուրդին: Անոնք միաբերան երգում ըրին եւ ուխտեցին Քրիստոսի հաշը առնել իրենց ուսերուն եւ հետեւիլ Անոր՝ որ սկիզբն է ու վախճանը այս աշխարհին, Անոր իսկ բառերով՝ «Զի որ ոչ բառնայ զհաշ իմ եւ գայ զկնի իմ, ո՛չ կարէ իմ աշակերտ լինել»: Եւ արդէն ի՞նչ է հաշը, եթէ ոչ ամբողջական նուիրում, ինքնագոհողութիւն եւ հրաժարում աշխարհէն եւ աշխարհիկէն, ըսելով. «Զի թէպէտ եմք յաշխարհէ, այսու ամենայնիւ ոչ եմք յաշխարհէ աստի»:

Անկասկած, մեզի՝ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան անդամներու համար հոգեկան ցնծութիւն է ականատես ըլլալ ընծայմանը այս երիտասարդ ու մատաղատի հոգիներուն եւ ոյժերուն, որոնք հրահրուած ու վարակուած իրենց նախնիքներու տեսիլքէն, կու գան այսօր ուռճացնելու շարքերը մեր Միաբանութեան եւ միաժամանակ նոր յոյս ներշնչելու եւ նոր արին ներարկելու: Այս առթիւ այսօր նաեւ կը հրճուին զոյգ Սուրբերը այս Սուրբ Աթոռին, ինչպէս նաեւ երկնացած հոգիները մեր երանեալ գահակալներուն եւ սպասաւորներուն այս փառաւոր Աթոռին, որոնք իրենց կարգին զոհեցին ու զոհուեցան եւ դարձան կենդանի պատարագ Քրիստոսի Սուրբ Սեղանին: Սա պահուս անոնք իրենց հոգիի աչքերով կը տեսնեն պտղաւորումն ու արդիւնաւորումը իրենց ջանքերուն եւ թողած աւանդին:

Իսկապէս ի՞նչ հոգեխռով եւ յանկուցիչ երեւոյթ է տեսնել այս դարու մէջ երիտասարդ հոգիներ, որոնք գիտեն գերադասել երկնայինը՝ երկրաւորէն, հոգին՝ նիւթէն եւ վերջապէս երկինքը՝ աշխարհէն: Մարդկային կեանքի ամենասրտագրաւ երեւոյթներէն մին է, եւ ինչու չէ՞ միակը, մարդուն ինքնագոհութիւնը ի սէր ... ուրիշ մարդոց, հոգեկան այն վիճակը, ուր ենթական ինքզինք կը մոռնայ եւ կ'անտեսէ, ի սէր ուրիշներու. ա՛յս գերագոյն սէրն է, դժուարագոյնը սէրերուն, մեծագոյնը՝ նուէրներուն, երբ երիտասարդ հոգիներ իրենց կեանքերը կը նուիրեն ուրիշներու, մարդոց՝ որոնց չեն ճանչնար, եւ որոնք սակայն Աստուծոյ ստեղծածներն են: Մարդկային կեանքի դժուարագոյնն է այս եւ թերեւս ալ ատոր համար գեղեցկագոյնը, մանաւանդ մերօրեայ աշխարհին մէջ:

Ի բոլոր սրտէ կը մաղթեմ սիրելի նորընծայ գաւակներ Սուրբ Յակոբի, որ այս կեանքի թոհուբոհին մէջ ձեր հոգիներուն խորը միշտ ունենաք Աստուծոյ սէրը, Անոր մտածումն ու պատկերը: Յետ այսու ձեր կեանքերը պիտի նմանցնէք Աւետարանի Տաճարի գանձանակին մօտեցող Այրի Կնոջ՝ որ տուաւ «գոյիւ չափ», տուաւ ինչ որ ունէր: Դուք կոչուած էք ծառայելու Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ եւ ոչ թէ Եկեղեցին ծառայէ ձեզի: Զեր մէջ ունեցէք նաեւ ազգին սէրը, որ Աստուծմէ վերջ

գերագույն իրականությունը պարտի ըլլալ իւրաքանչիւր Հայ եկեղեցականի: Միշտ յիշեցէք, որ այս բոլորին ծնունդ տուողը մեր ազգն է, Հայ ժողովուրդն է, որ արգասաւոր այգին է այս ողկոյզներուն եւ հնձանը մեր այսօրուան խանդավառութեան:

Այս սուրբ եւ խորհրդաւոր պահուն վայրկեանի մը համար, սիրելի Ընծայեալներ, խորհրդասքօղ շարժապատկերի մը նման թեւ տուէք ձեր երեւակայութեան, տեսնելու դէմքերը այս Սրբազան Հաստատութեան գաղափարի սրբութիւնը կերտող՝ մէկը-միւսէն աւելի լուսափայլ ու շքեղ այն հրաշալի անձնաւորութիւններուն, ու այդ լոյսով առաջնորդուած՝ դուք ալ ձեր կարգին ցոյց տուէք փրկութեան եւ յոյսի ճամբան ձեզի յանձնուած հօտին: Տէր եղէ՛ք այս Սուրբ Հաստատութեան եւ Բարձրեալն Աստուած օրհնէ ձեզ, ձեր սիրելիներն ու պարագաները, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս. Ամէն:

17 Նոյեմբեր, 2019

Ս. Յակոբ

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Տ. ԱՐԲԱԿ ԱՐԵՂԱՅ ՍԱՐՈՒԽԱՆԵԱՆ

Աւագանի անունով Արմէն, ծնած է 13 Յուլիս, 1970-ին, Երեւան, Հայաստան: Զաւակն է Կարլէն եւ Ռոզա Սարուխանեաններու:

1977-1987 թթ. սկզբնական կրթութիւնը ստացած է Երեւանի թիւ 73 միջնակարգ դպրոցը:

1985-ին եղած է Արարատեան Հայրապետական թեմի Երիտասարդաց Միութեան անդամ:

1989-1992 թթ. ուսանած է Երեւանի Ճարտարագիտական Համալսարանին մէջ:

1991-1994 թթ. մասնակցած է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Քրիստոնէական Դաստիարակութեան եւ Քարոզչութեան Կեդրոնի կողմէ կազմակերպուած դասընթացներուն:

1994-ին ծառայած է Երեւանի առաջնորդանիստ Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ մէջ իբրեւ լուսարար:

1996-ին կը ձեռնադրուի Դպիր եւ կը ծառայէ Երեւանի Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ իբրեւ լուսարար:

1996-1999 թթ. մասնակցած է Գէորգեան Հոգեւոր Ճեմարանի դասընթացներուն իբրեւ ազատ ունկնդիր:

2001-2004 թթ. շարունակելով ուսումը Քահանայից Լսարանին մէջ ձեռնադրուած է Սարկաւագ եւ նշանակուած՝ Նուբարաշէն համայնքի հոգեւոր պատասխանատու:

2006-2010 թթ. դարձեալ ծառայած է Երեւանի Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ իբրեւ լուսարար:

2007-2009 թթ. իբրեւ հոգեւոր սպասաւոր ծառայած է Մոնթէ Մելքոնեանի անուան Ռազմական Համալսարանին մէջ:

2010-2019 թթ. ծառայած է Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ իբրեւ ծառայող միաբան:

2019 թ. Նոյեմբեր 17-ին, ձեռնադրուած է կուսակրօն եկեղեցական:

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՒՒՆՆԵՐ

Տ. ԱՐՇԱԿ ԱՔԵՂԱՅ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

Աւագանի անունով Ռաֆիկ, ծնած է 27 Յուլիս, 1992-ին, Հայաստան, Արմաւիրի շրջանի Արշալոյս գիւղին մէջ: Զաւակն է Վարդան եւ Լուսիա Ղազարեաններու:

1998-2008 թթ. նախնական կրթութիւնը ստացած է Արշալոյսի Սամուէլ Գրիգորեանի անուան դպրոցը:

2005-2008 թթ. ծառայած է Արշալոյս գիւղի Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ մէջ:

2009-ին ընդունուած է որպէս ուսանող Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարան:

2011 Մարտ 1-ին Դպիր կը ձեռնադրուի Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի ձեռամբ:

2017-ին կ'աւարտէ Ընծայարանի եռամեայ բաժինը եւ Սարկաւագ կը ձեռնադրուի ձեռամբ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարքի: Նոյն թուականէն ցայսօր կը ծառայէ Սուրբ Թէոդորոսի (Թորոս) Զեռագրատան մէջ:

2018-էն կը դասաւանդէ Ժառանգաւորաց Վարժարանէն ներս իբրեւ «Վարք Սըրբոց» եւ «Երուսաղէմի պատմութիւն» առարկաներու ուսուցիչ:

2019-ի Նոյեմբեր 17-ին, ձեռնադրուած է կուսակրօն եկեղեցական:

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Տ. ԱՐՏԱԿ ԱՔԵՂԱՅ ՏԻՒՇԷՆ

Աւագանի անունով Արտա, ծնած է 8 Սեպտեմբեր, 1987-ին, Կ. Պոլիս: Զաւակն է Մուրատ եւ Հռիփսիմէ Տիւշէններու:

1994-1998 թթ. սկզբնական կրթութիւնը ստացած է Կ. Պոլսոյ Ներսէսեան-Երմոնեան վարժարանը:

1998-2005 թթ. կը յաճախէ Սուրբ Խաչ դպրեւանք:

2005-ին ծառայած է Իսկիւտարի Սուրբ Խաչ եկեղեցւոյ մէջ, որպէս Աւագ լուսարար:

2015-ին յաւելեալ ուսում ստանալու նպատակով հետեւած է Ժառանգաւորաց վարժարանի դասընթացներուն:

2016-էն ցայսօր ծառայած է Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս, իբրեւ ծառայող միաբան:

2019 Նոյեմբեր 17-ին կը ձեռնադրուի Սարկաւազ Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի ձեռամբ:

2019-ի Նոյեմբեր 17-ին, ձեռնադրուած է կուսակրօն եկեղեցական:

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Տ. ԱՐՏԷՆ ՔԱՀԱՆԱՅ ԱՐԱՀԱՄԵԱՆ

Աւագանի անունով Նարեկ, ծնած է 9 Յունուար, 1994-ին, Երեւան, Հայաստան: Զաւակն է Արամ եւ Գոհար Աբրահամեաններու:

2000-2009 թթ. սկզբնական կրթութիւնը ստացած է Երեւանի՝ Սերօ Խանգաղեանի անուան դպրոցը:

2008-ին ծառայած է Արմաւիրի թեմի Ս. Յարութիւն Եկեղեցւոյ մէջ:

2011 Մարտ 1-ին Դպիր կը ձեռնադրուի Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի ձեռամբ:

2017-ին կ'աւարտէ Ընծայարանի եռամեայ բաժինը եւ Սարկաւագ կը ձեռնադրուի ձեռամբ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարքի:

2018-ին եղած է Դիւանատան Վկայագրերու գրասենեակի վարիչ: Նոյն տարին նշանակուած է Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի առժամեայ տեսուչ:

2019-ի Նոյեմբեր 17-ին, ձեռնադրուած է ամուսնացեալ քահանայ:

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՄԵՆ. Տ. ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ ԱՅՅԸ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԹԵՄ

Զորեքշաբթի, 11 Դեկտեմբեր, 2019-ին, ի պատիւ Նորին Ամենապատուութիւն Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց Արեւմտեան Թեմի «Համբար» ընտանիքին անունը կրող սրահին մէջ թեմակալ Առաջնորդ՝ Գերաշնորհ Տ. Յովնան Արք. Տէրտէրեանի կողմէ կազմակերպուած էր գեղեցիկ ընդունելութիւն մը, որուն ներկայ էին աւելի քան 100 հիւրեր:

Երեկոյի ընթացինք, ի ներկայութեան թեմակալ առաջնորդներու, հոգեւորականներու եւ բարերարներու Առաջնորդ՝ Գերաշնորհ Տ. Յովնան Արք. Տէրտէրեան բարի գալուստ մաղթեց Պատրիարք Սրբազան Հօրը, ապա իր խօսքին մէջ անդրադարձաւ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան հսկայական հոգեւոր դերին, որ իւրաքանչիւր հայ կը զգայ իր կեանքին մէջ: Սրբազան Հայրը անդրադարձաւ նաեւ Արեւմտեան Թեմի եւ Պատրիարքարանիս միջեւ եղած ջերմ յարաբերութիւններուն, որոնք տարիներ շարունակ աւելի ամրապնդուած են շնորհիւ Արեւմտեան Թեմի տարբեր ծովսերէն դէպի Սուրբ Երկիր կատարած ուխտագնացութիւններու:

Իր կարգին, Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախ երախտագիտութիւն յայտնեց Արեւմտեան Թեմի Առաջնորդ՝ Գերշ. Տ. Յովնան Արք. Տէրտէրեանի ջերմ եւ սրտացալ ընդունելութեան համար, ինչպէս նաեւ Պրն. Կանիմեանին, Օհան Ղարիպեանին, Շահէ Պոյաճեանին, Մաշտոց Զօպանեանին եւ Կարինէ Մերկերեանին, որոնք նեցուկ կանգնեցան եւ իրականացուցին գոյութիւնը Սրբոց Յակոբեանց Ասպետներու շարժումին: Ապա Պատրիարք Սրբազան Հայրը յանուն Սրբոց Յակոբեանց Զինուորեալ Միաբանութեան, զարդարեց կուրծքը ազնուական հայորդիի մը, Տիար Յարութիւն Այվազեանին, Ս. Յակոբի Ասպետներու Առաջին Կարգի Շքանշանով, որ անցեալ Ծննդեան տօնին, Երուսաղէմ իր առաջին այցելութեան իսկ ըրած էր ինքնաբոլիս իշխանական իր նուիրատուութիւնը:

Պրն. Յարութիւն Այվազեան արժանի է բոլորիս անվերապահ գնահատանքին, որուն անունը պիտի յաւերժ մնայ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան Սրբտեղեաց պատմութեան մէջ:

Թող Տէր Աստուած անփորձ պահէ ու պահպանէ Այվազեան ընտանիքն ու իր պարագաները:

«Երանի՛ անոնց որ յիշատակ ունին ի Սիոն»:

**ԱՄԵՆ. Տ. ՆՈՒՐՀԱՆ ԱՐՔ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ
ՍՐԲԱՋԱՆ ՀՕՐ ԽՕՍՔԸ Ս. ՅԱԿՈԲԻ ԱՍՊԵՏՆԵՐՈՒ
ՃԱՇԿԵՐՈՅԹԻՆ**

Գերշ. Տ. Յովնան Ս. Արք. Տէրտէրեան
Առաջնորդ Միացեալ Նահանգաց Արեւմտեան Թեմին,
Հոգեշնորհ եւ Արժանապատիւ Հայրեր,
Մեծայարգ Տիար Յարութիւն Այվազեան եւ սիրելի ներկաներ.

Այս երեկոյ, ինծի համար ձեր մէջ գտնուիլը հաճոյք է եւ պատիւ, անձամբ ձեզի փոխանցելու իմ եւ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան երախտագիտութիւնն ու շնորհակալիքը ձեր այստեղ գտնուելուն, եւ այն բոլորին համար որ ըրիք եւ քաջ գիտեմ որ պիտի շարունակէք ընել, մանաւանդ նախկին Սաղիմահայերը, որոնց համար Երուսաղէմը տակաւին ունի քաղցր իմաստ եւ նշանակութիւն: Նախ պիտի ուզէի յատուկ շնորհակալութիւն յայտնել սիրելի Յովնան Սրբազանին, Պրն. Կանիմեանին, Օհան Ղարիպեանին, Շահէ Պոյաճեանին, Մաշտոց Զօպանեանին եւ Կարինէ Մերկերեանին, որոնք նեցուկ կանգնեցան եւ իրականացուցին գոյութիւնը Սրբոց Յակոբեանց Ասպետներու այս շարժումին:

Հոս պիտի ուզէի շեշտել այն իրողութիւնը, թէ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան հիմերը դրուած են մեր ժողովուրդի անսասան հաւատքի հիմերուն վրայ, որուն պատերը ամրացած են հայ ուխտաւորներու նուիրուածութեամբ եւ արցունքներով, եւ որուն շուրջ բարեբախտաբար միշտ ներկայ եղած են լէգէոնները այն մեծ եւ բարի հոգիներուն, որոնք իբր մշտարթուն պահակներ կը հսկեն այս նուիրական յարկին եւ ուխտին, որուն գոյութիւնը ետ կ'երթայ մինչեւ Ե. Դար, եւ յետ այդու շարունակուած է անընդհատ, երբեմն ի գին անհնարին զոհողութեանց եւ երբեմն նոյնիսկ արեան:

Դժբախտաբար մինչեւ մեր օրերը տակաւին ունինք իրենց արժանապատուութիւնն ու օրէնքի, պարտականութեան եւ արդարութեան ամէն զգացում կորսնցուցած մարդիկ, որոնք Շէյքսպիրի՝ Մաքպէթի վիուկներուն նման կ'աղմկեն ըսելով. «Լաւը գէշ է եւ գէշը՝ լաւ»: Ասոնք այն պատեհապաշտներն են, որոնք մոռցած իրենց պարտականութիւնները վանքին նկատմամբ կը փորձեն սեպհականացնել այն՝ ինչ որ իրենց չպատկանիր առաջին հերթին: Ասոնք, այս չակերտեալ ազգայնականները, մեր վանական կեանքին կը նային ձիարշաւներու մասնակցող մարդոց մտայնութեամբ, նախապէս ընելով իրենց ընտրութիւնները: Յամենայն դէպս ինչ ալ ուզեն մտածել եւ փորձեն ընել այս շարամիտները, քանդելու դիրքն ու բարոյական ոյժը այս հաստատութեան, ան պիտի շարունակէ իր դերը, որ նիւթական ըլլալէ աւելի, հոգեկան է, եւ մարդկային ըլլալէ առաջ՝ Աստուածային, հակառակ այն տխուր իրականութեան՝ որ անցեալին պատահած են անպատուաբեր դէպքեր, որոնք որոշ ժամանակներու համար մթազնած են փառքը այս փառաւոր Հաստատութեան:

Մեր հաւատքը չէ պայմանաւորուած մարդոց քմահաճոյքով, որովհետեւ մենք գիտենք թէ զինուորներն ենք եւ աւանդապահները մեր ժողովուրդի դարաւոր իրաւունքներուն եւ սրբութիւններուն, եւ մենք միշտ հաւատացած ենք ու կը հաւատանք հրաշքին՝ որ մեր Եկեղեցիին է ու ժողովուրդին: Պարոնտէրերու, Շղթայակիրներու եւ անոնց արժանաւոր յաջորդներուն բարի ջանքերով արդիւնաւորուած այս Տունը՝

Ս. Յակոբը, իրական փառք մը եւ մեր ժողովուրդին պատիւ բերող Հաստատութիւն մըն է, որուն միջոցաւ անհամար օտարներ առաջին անգամ ըլլալով կը լսեն ու կը ծանօթանան Հայ Եկեղեցւոյ եւ ժողովուրդին:

Երբ իբր հայ կարդանք մեր տոհմային յիշատակարանները, հոն պիտի տեսնենք թէ հայուն համար եկեղեցաշինութենէ աւելի առաքինի եւ սրբազան գործ չէ եղած, վկայ՝ Պատմական Հայաստանը իր հազարաւոր եկեղեցիներով, որոնցմէ քիչեր միայն կառուցուած են թագաւորներու եւ իշխաններու կողմէ, եւ ճիշդ ասոր համար է, որ հայ աղօթասացը ըսած է. «Երանի՛ր եկեղեցի շինողաց, երախտաւորաց եւ պտղատուից»:

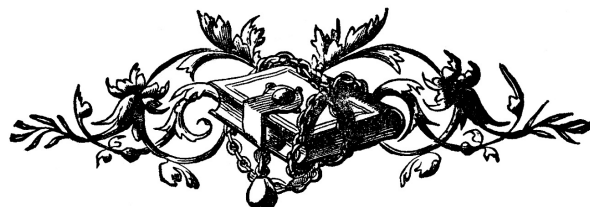
Եւ այս բոլորը, որովհետեւ Ս. Աւետարանը հայ գիր կամ մագաղաթ ըլլալէ առաջ եղած է հայ սիրտ մեր կուրծքերուն տակ: Եւ այն եկեղեցիներն ու տաճարները քարէ կառուցներ ըլլալէ աւելի հայուն համար եղած են գոյութեան եւ փրկութեան տապաններ մեր ալեկոծ պատմութեան ընթացքին: Օգնել Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան կը նշանակէ սատարել Հայ Եկեղեցիին եւ ազգապահպանման նուիրական գործին, օգնելով Երուսաղէմին դուք ձեր հոգիներն է որ կը հարստացնէք: Հոս տեղին է յիշել եւրոպացի աստուածաբան-իմաստասէրին խօսքը. «Երկու գեղեցիկ բաներ կան տիեզերքի մէջ. մինն՝ աստեղազարդ երկինքն է, որ Աստուած է. իսկ միւսն ալ մարդուն ներսը գտնուող աստեղազարդ երկինքն է՝ որ է պարտականութեան զգացումն ու անոր գիտակցութիւնը»:

Այո՛, պարտականութեան գիտակցութիւնը այդ երկնքի աստղերէն մէկն է, բայց աստղ մը անշուշտ այն ատեն միայն իրա՛ւ աստղ կ'ըլլայ, երբ կարենայ ինքն իրմէ դուրս գալ եւ իր լոյսը տարածել ուրիշներուն վրայ:

Ինչպէս ըսի, իմ ներկայութիւնս սիրելիներ, այսօր ձեր այս պատուական գաղութին մէջ, եղած է յանուն Սրբոց Յակոբեանց Զինուորեալ Միաբանութեան, յայտնելու ձեզի բոլորիդ մեր երախտագիտութիւնը, եւ ի մասնաւորի զարդարելու կուրծքը ազնուական հայորդիի մը, Տիար Յարութիւն Այվազեանին, Ս. Յակոբի Ասպետներու Առաջին Կարգի Շքանշանով, որ անցեալ Ծննդեան տօնին, Երուսաղէմ իր առաջին այցելութեան իսկ ըրաւ ինքնաբոլիս իշխանական իր նուիրատուութիւնը: Թող Տէր Աստուած անփորձ պահէ ու պահպանէ Այվազեան ընտանիքն ու իր պարագաներն ու շատ սիրելի Լոս-Անճըլըսահայութիւնը:

Շնորհակալութիւն

11 Դեկտեմբեր, 2019

ԱՅԼԵԻԱՅԼՔ

ՏԱՐԵԿԱՆ ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ՈՒԽՏԱԳՆԱՑՈՒԹԻՆ ԴԷՊԻ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱՄՕՐ ՏԱՃԱՐ

26 Օգոստոս, 2019-ին, կէս գիշերէն ետք, ժամը 2:30-ին, Սրբոյ Յակոբեանց Միաբանութիւնը, ժառանգաւոր սաներ եւ Սաղիմահայ ուխտաւորներ կատարեցին տարեկան ուխտագնացութիւն դէպի Աստուածամօր Տաճար, ուր Ս. Կույսի Գերեզմանին վրայ մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ: Ժամարարն էր՝ Հոգեշնորհ Տ. Աղան Աբեղայ Գոգչեան:

ՏԱՐԵՄՈՒՏ ՍՐԲՈՅ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

2 Սեպտեմբեր, 2019-ին, Դպրոցական շրջանի տարեմուտին Սրբոյ Թարգմանչաց Վարժարանն ընդունեց 170 աշակերտ-աշակերտուհիներ: Տարեմուտի արարողութիւնը կատարուեցաւ առաւօտեան ժամը 8:15-ին, ներկայութեամբ Ս. Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեանի եւ Միաբանութեան անդամներուն: Վարժարանի փոխտեսու՝ Բարեշնորհ Նարեկ Սարկաւազ Աբրահամեանի բարեգալուստի խօսքէն յետոյ, Սրբազան Հայրը ողջունեց ներկաները եւ քաջալերեց աշակերտները ուսումնական տարին նոր եռանդով սկսելու, եւ տրուած գիտելիքը լաւագոյնս իւրացնելու, իսկ ուսուցիչներուն համբերութիւն մաղթեց: Հանդիսութենէն ետք Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը, հոգեւոր հայրերուն հետ միասին պատուուեցան Տեսչարանին մէջ:

ՏԱՐԵՄՈՒՏ ԺԱՌԱՆԳԱՒՈՐԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԵՒ ԸՆԾԱՅԱՐԱՆԻ

6 Սեպտեմբեր, 2019-ին, առաւօտեան ժամը 9-ին, կատարուեցաւ ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի 176-րդ ուսումնական տարեշրջանի վերաբացումը: Վերամուտի արարողութեան ներկայ էին Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան անդամներ եւ ուսուցչական կազմը, գլխաւորութեամբ՝ Ս. Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեանի: Վերամուտի արարողութեան ընթացքին, ըստ աւանդութեան, Աւետարանէն ընթերցուեցաւ «Սերմնացանի» առակը:

ՎԵՐԱԾՈՒՄ Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ ՄԱՏՐԱՆ ԽՈՐԱՆՆԵՐՈՒ

10 Սեպտեմբեր, 2019-ին, յետ երեկոյեան ժամերգութեան Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեանի եւ առընթերակայ հայր սուրբերու՝ Տ. Շնորհք Աբեղայ Պալոյեանի եւ Տ. Ներսէհ Աբեղայ Ալոյեանի զգեստաւորուելէն ետք, նախ ջուրով ապա գինիով լուացուեցան Սրբոյ Յակոբեանց Մայր Տաճարի՝ Ս. Ստեփանոսի մատրան երեք խորանները եւ Որոտման որդիներու՝

Ս. Յակոբոս Առաքելի եւ Յովհաննէս Աւետարանչի խորանը, ապա ձեռամբ՝ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր՝ վերածնունդան:

Ս. Ստեփանոսի մատրան, ինչպէս նաեւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի մասնակի նորոգութեանց աշխատանքները կարելի եղան Պատրիարքութեանս միջոցներով՝ Կալաժոց Տեսուչ՝ Տ. Պարեո Մ. Վարդապետ Երէցեանի եւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աւագ Լուսարար՝ Տ. Բարսեղ Վարդապետ Գալէմտէրեանի անմիջական հսկողութեան ներքեւ, ի վայելումն մեր ժողովուրդի:

Թող օրհնեալ ըլլայ կամքը Ամենակալ Աստուծոյ որ մեզ արժանացուց այս օրուան, ծառայելու Իրեն եւ սպասարկելու Իր Տան:

ԱՐԱՐԱՅԻ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԻ 101-ԱՄԵԱԿԻՆ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ԵՐԹ ԴԷՊԻ ԱՐԱՐԱՅԻ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ

20 Սեպտեմբեր, 2019-ին, Արարայի ճակատամարտի 101-րդ տարելիցի առիթով Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբան հայրեր, Ժառանգաւոր սաներ, ՀԵՄ-ի եւ ՀՄՀՄ-ի սկաուտներ եւ Սաղիմահայեր Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեանի հանդիսապետութեամբ, Մայրավանքէն թափօրով գացին Ս. Փրկչի գերեզմանատան մէջ գտնուող Արարայի յուշարձան, ուր կատարուեցաւ մասնաւոր Հոգեհանգստեան կարգ: Ապա թափօրը վերադարձաւ Ժառանգաւորաց Վարժարանի սրահ, ուր տեղի ունեցաւ Արարայի ճակատամարտի 101-ամեակին նուիրուած յուշատօն: Յուշատօնի ընթացքին բացման խօսքով հանդէս եկաւ Տիար Գէորգ Հինտլեան, ապա Հոգեշնորհ Տ. Կորիւն Վարդապետ Բաղդասարեան ներկայացուց Արարայի ճակատամարտի պատմութիւնը: Յուշատօնը փակուեցաւ Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեանի օրհնութեան խօսքով: Արարայի ճակատամարտը տեղի ունեցած է 1918-ի Սեպտեմբեր 19-ին, որու ընթացքին զոհուեցան 23 հայ զինուորներ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ 28-ՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐՁ

21 Սեպտեմբեր, 2019-ին, Ս. Աստուածածնի Ծննդեան տնօնին, Գիշերային ժամերգութիւնը կատարուեցաւ Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ: Ապա Միաբանութիւնը հանդիսապետութեամբ Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեանի, մեկնեցաւ Սբ. Աստուածածանայ Տաճար եւ «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեց Տաճարէն ներս: Տօնին Սուրբ Պատարագը Ս. Աստուածածանի Գերեզմանին վրայ մատոյց եւ քարոզեց հանդիսապետ՝ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեան, ապա նաեւ նախագահեց Հայաստանի Հանրապետութեան Անկախութեան 28-րդ տարեդարձին առիթով կատարուած «Հանրապետական Մաղթանք»-ին:

Նոյն օրը երեկոյեան ժամը 7-ին, Պատրիարքութեանս Գալուստ Կիւլպէնկեան Մատենադարանի շրջափակին մէջ Հայաստանի Հանրապետութեան Անկախութեան 28-րդ տարեդարձին առիթով նորակազմ «ԱՐՄԱՏՆԵՐ» Երիտասարդաց Յանձնախումբին կողմէ կազմակերպուած երեկոյին նախագահեց Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արքեպիսկոպոս Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հայրը: Երեկոյին

ներկայ էին Սրբոց Յակոբեանց Միաբան Հայրեր, եւ Սաղիմաճաճ գաղութէն բազմութիւն մը: Երեկոյի ընթացքին Սաղիմաճաճ գաղութի երիտասարդ-երիտասարդուհիներէ կազմուած երգչախումբը կատարեց հայրենասիրական երգերու շարան մը, իսկ փոքրիկ Սարգիս Կէճէքուշեան ասմունքեց Պարոյր Սեւակի «Քիչ ենք, բայց հայ ենք» երկարաշունչ բանաստեղծութիւնը: Ապա «ԱՐՄԱՏՆԵՐ»-ու ատենապետ՝ Տիար Յարութ Պաղամեան ներկայացուց օրուան խորհուրդի եւ «ԱՐՄԱՏՆԵՐ»-ու կազմաւորման նպատակին մասին: Իր խօսքի աւարտին Տիար Պաղամեան հրաւիրեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը կատարելու երեկոյի փակման խօսքը: Հանդիսութեան աւարտին «ԱՐՄԱՏԱԿԱՆՆԵՐ» եւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը կտրեցին տօնական կարկանդակը, խմբանկարուեցան ապա տեղի ունեցաւ հիւրասիրութիւն:

Այս երեկոն «ԱՐՄԱՏՆԵՐ» երիտասարդաց Յանձնախումբի առաջին նախաձեռնութիւնն էր: Այն բանաձեւուած եւ կազմաւորուած է տարւոյ Յուլիս 19-ին, գնահատելով եւ արժեւորելով Երուսաղէմի հայկական դարաւոր ներկայութեան պատմական փաստը եւ հայ ազգի ունեցած խոր հոգեւոր կապը այս Սուրբ Երկրի հետ, Հայկական հաստատութիւններուն եւ անոնց իրաւունքներուն պաշտպան կանգնելու մտօք, հոգեւոր, մշակութային եւ ազգային արմատներուն հաւատարիմ մնալու եւ զանոնք զարգացնելու տեսլականով:

«Սիրոն» Յանձնախումբի յետագայ գործունէութեան կը մաղթէ յաջողութիւն եւ յարատեւութիւն:

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՄԷՋ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՅԱԽՃԱՊԱԿԻՆԵՐՈՒ ԶԱՐԴԱՐՈՒԵՍՏԻ 100-ԱՄԵԱԿԻՆ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ՅՈՒՅԱՀԱՆԴԵՍ

23 Սեպտեմբեր, 2019-ին, Իսրայէլի Ռօքֆէլլըրի թանգարանին մէջ, որու պատկառելի շէնքը հիմնուած է Բրիտանական հոգատարութեան օրով եւ զարդարուած դրախտային տեսարաններ պատկերող հայկական յախճապակիներով, տեղի ունեցաւ Երուսաղէմի մէջ Հայկական յախճապակիներու զարդարուեստի 100-ամեակին նուիրուած ցուցահանդէս: Բացման արարողութեան Ս. Աթոռոյս կողմէ ներկայ գտնուեցաւ եւ ներկաներուն Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր խօսքը փոխանցեց Հոգեշնորհ Տ. Աղան Աբեղայ Գոգշեան:

Ինչպէս գիտենք, հայկական յախճապակին իր պայծառ գոյներով ողողած է Երուսաղէմի՝ յատկապէս Հին քաղաքի թաղամասերը 16-րդ դարէն սկսեալ: Այսօր Սուրբ Քաղաք այցելած իւրաքանչիւր անցորդ կը գնահատէ եւ կը զմայլի հայկական մոթիւններով զարդարուած յախճապակիներու գեղեցկութեամբ, սակայն անոնցմէ քչերը գիտեն, թէ ե՞րբ եւ ինչպէ՞ս սկիզբ առած է այս արուեստը՝ Երուսաղէմի մէջ: Յախճապակիներու իւրայատուկ ոճը, որ կը ներկայացնէ խեցեղենի դպրոց մը, սկիզբ առած է ասկէ դար մը առաջ՝ Երուսաղէմի մէջ, շնորհիւ հայ արուեստագէտներու, որոնք Պաղեստին կը ժամանէին Բրիտանական հոգատարութեան առաջին տարիներուն: Սակայն, պէտք է նշել, որ յախճապակիներու զարդարուեստին արմատները կը սերին օսմանեան շրջանէն:

Հայկական խեցեղենը, որ յետագային վերածուեցաւ յախճապակիներու զարդարուեստի, անխտիր կը գործածեն նաեւ քաղաքի միւս մշակոյթներու եւ կրօններու ներկայացուցիչները: Ռօքֆէլլըրի թանգարանին մէջ ցուցադրուած բոլոր առարկաները

եւ ցուցանմոյշները արտադրուած են Երուսաղէմի մէջ:

ԽԱՉՎԵՐԱՅԻ ՏՕՆԸ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՄԷՋ

Խաչվերացի տօնին, Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ մատուցուեցաւ Սուրբ եւ անմահ Պատարագ: Պատարագեց Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեան իսկ «Հայր Մեր»-էն առաջ քարոզեց Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Խաչվերացը Հայ Եկեղեցւոյ հինգ Տաղաւար տօներէն վերջինն է: Այն խաչի տօներէն ամենէն կարեւորն է, քանի որ նուիրուած է խաչի՝ գերութենէ վերադարձին, անոր բարձրացման եւ փառաբանութեան պատմական յիշատակին: 610 թուականին պարսից Խոսրով արքայ, մեծաքանակ զօրքով կը յարձակի Բիւզանդական կայսրութեան վրայ: Սկզբնական յաջողութիւններէ ոգեւորուած՝ պարսկական զօրքը 614-ին Երուսաղէմ կը մտնէ: Շատեր սրի կը քաշուին, շատեր ալ գերի կը տարուին: Վերջիններու մէջ էր նաեւ Երուսաղէմի Զաքարիա հայրապետ: Բայց պարսիկներ այսքանով չբաւարարուեցան եւ մտնելով Ս. Յարութեան Տաճար՝ գերի տարին հոն պահուող Քրիստոսի Ս. Խաչը, որ 4-րդ դարու սկիզբը Կոստանդիանոս կայսեր մօր՝ Հելինէի կողմէ գտնուած եւ պաշտամունքի առարկայ դարձած էր բոլոր քրիստոնէաներու համար: 628 թուականին բիւզանտական զօրքեր, Հերակլ կայսեր գլխաւորութեամբ, Խաչափայտը գերութենէ դարձնելու համար մարտի ելած էին պարսիկներու դէմ: Անոնց կ'օժանդակէր նաեւ հայկական զօրախումբը՝ ՄԺԵԺ Գնունիի գլխաւորութեամբ: Տիրոջ օգնութեամբ բիւզանդացիներ յաղթանակ կը տանին: Ս. Խաչը հանդիսաւոր թափօրով կը փոխադրուի հայոց Կարին քաղաք, իսկ Կարինէն՝ Կ. Պոլիս, ապա Երուսաղէմ:

Խաչը քրիստոնէաներու համար Աստուծոյ զօրութիւնն ու պարծանքներու պարծանքն է, որու վրայ Քրիստոս իր անմեղ արիւնը թափեց, տալով մեզի յաղթութեան զէնքը՝ ընդդէմ սատանայի ու անոր խաբկանքներու: Յիսուս խաչի վրայ ցոյց տուաւ իր անհուն սէրը մարդկութեան հանդէպ, եւ խաչը դարձաւ մեզի համար յոյսի, սիրոյ եւ փրկութեան գրաւական:

Տօնի երեկոյեան, Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, նախագահութեամբ Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արքեպիսկոպոս Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր, կատարուեցաւ տօնին յատուկ Մեծահանդէս Անդաստան-թափօր՝ ռեհանագարդ Խաչափայտով: Աւանդութեան համաձայն, Քրիստոսի Խաչափայտը գերութենէ վերադարձին պատուած էր ռեհանի ծիւերով եւ տերեւներով, որու շնորհիւ փայտը զերծ մնացած է փճանալէն եւ անուշահոտութիւն տարածած է: Բայց նաեւ ռեհանը որպէս բոյս ունի անուշահոտ բուրմունք եւ մշտադալարութիւն. անոր մէջ Եկեղեցին տեսած է յատուկ խորհրդանշող Քրիստոնէութեան յաւերժականութեան եւ բուրումնաւէտութիւնը՝ յաւիտենական կեանքին: Անդաստանի ընթացքին Աւետարաններու ընթերցումով, շարականներու երգակցութեամբ, հանդիսաւոր թափօրով ռեհանով զարդարուած Սուրբ Խաչափայտի մասունքը վերամբարձ պատեցաւ եկեղեցւոյ մէջ, իսկ Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը վարդաշուր սրսկեց Խաչափայտին վրայ՝ Աստուծոյ հայցելով խաղաղութիւն ու բարօրութիւն աշխարհին եւ Սուրբ Աթոռոյս: Յաւարտ եկեղեցական արարողութեանց՝ օրհնուած ռեհանը բաժնուեցաւ հաւատացեալ ժողովուրդին՝ իբրեւ խաչի կենարար օրհնութիւն:

ՎԱՐԱԳԱՅ ՍՈՒՐԲ ԽԱՉԻ ՏՕՆԸ ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄԻ ՄԷՋ

13 Հոկտեմբեր, 2019-ին, Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութիւնը տօնախմբեց Վարագայ Սուրբ Խաչի տօնը: Տօնին առիթով Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը առաւօտեան ժամը 6:30-ին հանդիսաւոր մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, Գողգոթայի՝ Քրիստոսի Ս. Խաչելութեան վայրին երկրպագութիւն ընելէ ետք, մեր Վերնամատարան մէջ կատարուեցան Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւններ: 9:45-ին, հանդիսապետութեամբ Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեանի, Միաբանութիւնը երկրորդ անգամ մուտք գործեց Ս. Յարութեան տաճար, ապա Քրիստոսի Ս. Գերեզմանի առջեւ կատարուեցաւ Ճաշու ժամերգութիւն եւ ապա Ս. Գերեզմանի վրայ մատուցուեցաւ Սուրբ եւ անմահ Պատարագ: Պատարագեց եւ քարոզեց՝ Տ. Պարետ Ծ. Վարդապետ Երէցեան:

Վարագայ Ս. Խաչի տօնը կը վերագրուի Ս. Խաչի երեւման, Վարագ լեռներու բարձունքներուն վրայ կառուցուած վանքին մէջ: Աւանդութիւնը կ'ըսէ, որ հայոց Տրդատ Թագաւորի օրով Հռիփսիմէ կոյսը փախուստ տալով հռոմէական բանակէն կու գայ եւ Վարագ վանքը կ'ապաստանի եւ այդ տեղ կը պահէ իր վիզի խաչը:

653 թուականին, երկու ճգնաւորներ, Յովէլ եւ Թողիկ, աղօթքի պահուն տեսիլք մը կ'ունենան. հրաշալի լուսաւորութիւն մը կը տեսնեն Վարագայ լեռան գագաթին: Եւ իսկոյն կը փութան դէպի այդ լոյսը, վանքին եկեղեցին կը մտնեն եւ կը տեսնեն խաչը սեղանին վրայ հանգչած:

Հրաշալի լուսաւորութիւնը կը տեսէ 12 օր: Հեռաւոր շրջաններէն հաւատացեալներ կու գան Ս. Խաչի մասունքը տեսնելու: Այս առիթով Ներսէս Շինող կաթողիկոսը խաչին տեսիլքովն հիացած կը յօրինէ «Նշանաւ ամենայաղթ խաչիւդ քո Քրիստոս» գեղեցիկ շարականը, ինչպէս նաեւ կը թելադրէ մէկ շաբթուայ պահեցողութիւն:

Խաչը Քրիստոսով դարձաւ անսպառ սիրոյ արտայայտութիւն: Սէրը միայն վերացական զգացում չէ, այն նաեւ կեանք է ու գործ: Քրիստոս յանձն առաւ խաչի ճանապարհը՝ առաջնորդելու մեզ «խաւարէն դէպի լոյս», «մահուրնէ դէպի կեանք»: Խաչը քրիստոնեաներու համար դարձաւ «երկինքն ու երկիրը իրար կապող կամուրջ»:

ՈՒՐԱՐԻ ՏԸԻՉՈՒԹԻՒՆ

Երկուշաբթի, 21 Հոկտեմբեր, 2019-ին, յետ Երեկոյեան ժամերգութեան Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեան Ուրար շնորհեց 2-րդ Ընծայարանի սաներէն Սերգէյ Անտինեանի եւ Դաւիթ Մինասեանի:

Թող Ամենակալ Տէրը անխախտ պահէ անոնց ուխտը, որպէսզի իր այգիին նուիրւին նոր եւ եռանդուն մշակներ:

Հ.Ե.Մ.-Ի 82-ԱՄԵԱԿԻՆ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ՀԱՆԴԷՍ

Ուրբաթ, 1 Նոյեմբեր, 2019-ին, Երեկոյեան ժամը 7-ին, տեղի ունեցաւ Երուսաղէմի Հայ Երիտասարդաց Միութեան 82-ամեակին նուիրուած հանդիսութիւնը, նախագահութեամբ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր:

Հանդիսությունը բացուեցավ Միութեան քայլերգով, ապա մէկ վայրկեան լռութեամբ յարգուեցաւ Հ.Յ.Մ.-ի բոլոր ննջեցեալ անդամ-անդամուհիներուն յիշատակը:

Բացման խօսքը վստահուած էր Ատենադպիր՝ Օրիորդ Սարին Կէճէքուշեանի: Ապա Միութեան նորընտիր Ատենապետ՝ Տիար Սարգիս Ճոնազեան հանդէս եկաւ ողջոյնի խօսքով եւ շնորհաւորեց ներկաները Հ.Յ.Մ.-ի 82-ամեակին առիթով:

Երեկոյի ընթացքին Միութեան անդամուհիներ հանդէս եկան խմբերգերով, մեներգերով եւ հայակական ժողովրդական պարերով:

Գեղարուեստական բաժնի վերջաւորութեան, 10 երիտասարդ-երիտասարդուհիներ կատարեցին իրենց երգման արարողությունները եւ ստորագրելով Հ.Յ.Մ.-ին անդամագրուելու իրենց դիմումագիրները, ներկայացուցին Միութեան դիւանին: Ապա Հ.Յ.Մ.-ի Վարչութեան որոշմամբ շքանշաններով եւ տիտղոսներով պարգեւատրուեցան Հ.Յ.Մ.-ի «Երկարամեայ Ատենապետները», «Երկարամեայ եւ Գործունեայ Անդամները», «Երկարամեայ Անդամները» եւ «Գործունեայ Անդամները»:

Շքանշաններու եւ տիտղոսներու բաշխումը կատարեց Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը՝ ընկերակցութեամբ Միութեան Ատենապետի եւ Փոխ Ատենապետի:

Շքանշաններու եւ տիտղոսներու տրուութենէն ետք Պատրիարք Սրբազան Հայրը կատարեց իր փակման խօսքը եւ Միութեան ներկայ եւ նախկին ատենապետներուն հետ կտրեց Հ.Յ.Մ.-ի 82-ամեակին նուիրուած կարկանդակը:

Երեկոն իր լրումին հասաւ աղօթքով, ապա ներկաներ հրաւիրուեցան Միութեան Անդրանիկ սրահ, ուր տեղի ունեցաւ հիւրասիրություն:

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻԻ Տ. ՆՈՒՐՀԱՆ ԱՐՔ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՍՐԲԱԶԱՆ ՀՕՐ ԽՕՍՔԸ Հ.Ե.Մ.-Ի 82-ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԻԹՈՎ

Այս երեկոյ հաւաքուած ենք հոս նշելու 82-րդ տարեդարձը Երուսաղէմի Հայ Երիտասարդաց Միութեան հիմնադրութեան: Ուրախ եմ որ բաւականին Հ.Յ.Մ.-ականներ ներկայ են այս հանդիսութեան, որովհետեւ յաճախ մարդիկ տարուելով անձնական ճղճիմ հաշիւներէ, ինքզինքնին հեռու կը պահեն միութենական եւ երբեմն նոյնիսկ գաղութային ձեռնարկներէ: Տակաւին կան ոմանք մեր համայնքէն ներս, որոնք պատճառաբանելով այս կամ այն եկեղեցականը եկեղեցի չեն գար, մոռնալով որ իրենք եկեղեցի կ'երթան միայն իրենց եւ Աստուծոյ, եւ ոչ թէ խնդրոյ առարկայ եկեղեցականին համար: Իսկապէս տխուր եւ ցաւալի երեւոյթ է Աթոռի կամ Տաղաւար տօներուն Ս. Յակոբը պարապ տեսնել:

Անկասկած Սաղիմահայութեան նման փոքր գաղութի մը համար 82-րդ ամեակ մը տօնելը յատկանշական ու գեղեցիկ երեւոյթ է, ուր ցոյց կը տրուի ներկայ անդամներուն անձնդիր նուիրումը իրենց նախորդներուն որդեգրած սկզբունքներուն, համոզումներուն եւ մանաւանդ ազգասիրութեան եւ հայրենասիրութեան, բան մը որ ցոյց կու տայ ձեր հիմնադիրներուն եւ անոնց յաջորդներուն նկատմամբ ձեր ունեցած սէրն ու յարգանքը, եւ այս ճիշդ ու մաքուր կեցուածքն է ձեր երբեմնի մեծերուն յիշատակին: Որովհետեւ մեր բոլոր հայ կազմակերպությունները եղած են ժամանակի պահանջներուն եւ պայմաններուն ծնունդը, եւ ծնած ըլլալով ժողովուրդին ծոցէն,

կոշտացած են իրենց կարգին ծառայելու ազգին, իւրաքանչիւրը իր ճամբով, իր հասկացողութեամբ եւ իր մօտեցումով:

Ժամանակին, սիրելի Հ.Ն.Մ.-ականներ, ձեր ղեկավարներէն մին իմաստուն գուշակութեամբ յայտարարած էր թէ իրենց վառած ջահը միշտ վառ պիտի մնար, այդ օրէն ի վեր անցած են տարիներ, եւ հիմա ձե՛ր, ներկայ ղեկավարներու վիզին պարտքն է հպարտութեամբ նայիլ անցեալին, տեսնել ներկան ու ատոր համաձայն պատրաստուիլ ապագային, այդպէսով արգարացնելու ձեր նախնիներուն յոյսերը:

Հոս պիտի ուզէի կրկնել ա՛յն ինչ որ ձեր 80-ամեակի առթիւ ըսած էի. «Մարդկային պատմութիւնը սիրելիներ, մանկական հէքիաթներու հսկան է, եւ մարդկութիւնը՝ անոր ուսերուն նստած գաճաճը, որ կը փորձէ տեսնել հեռուն, ապագան: Ութսուն եւ երկու տարիներ ետք հէքիաթի գաճաճին նման, Հ.Ն.Մ.-ի ներկայ ղեկավարներդ նստած պատմութեան ուսերուն, պարտիք նայիլ հեռուն՝ դէպի փառայեղ հարիւրամեակ մը, բայց միշտ կառչած ձեր հիմնադիրներու հայաշունչ ոգիին եւ ազնիւ սկզբունքներուն, հեռու նկարագիր խաթարող անձնական հաշիւներէ:

Այս երեկոյ, շատ սիրելի Հ.Ն.Մ.-ականներ, սրտանց կը շնորհաւորեմ ձեր 82-ամեայ պատմական այս անկիւնադարձը ու ձեզի կը մաղթեմ նորանոր յաջողութիւններ եւ ամենայն բարիք ի Տեառնէ, բայց միշտ յիշեցէք որ բոլոր կազմակերպութիւններու յաջողութիւնները հիմնուած են սիրոյ եւ փոխադարձ յարգանքի վրայ:

Շատ Տարիներու:

ԻՍՐԱՅԷԼԻ ՄԷՋ ՖՐԱՆՍԱՅԻ ՆՈՐԱՆՇԱՆԱԿ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԻՒՊԱՏՈՍ՝ ՏԻԱՐ ՌԵՆԷ ԹՐՈՔԱՋԻ ԱՌԱՋԻՆ ԱՅՅԸ Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐ

6 Նոյեմբեր, 2019-ին, Երուսաղէմի մէջ Ֆրանսայի նորանշանակ Ընդհանուր Հիւպատոս՝ Տիար Ռենէ Թրոքազ կատարեց իր առաջին պաշտօնական այցը Սուրբ Յարութեան Տաճար: Դիմաւորման արարողութեան Ս. Աթոռոյս կողմէ ներկայ գտնուեցան Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեան՝ ընկերակցութեամբ Աւագ Թարգման՝ Տ. Ղեւոնդ Վարդապետ Յովհաննիսեանի եւ Դիւանապետ՝ Տ. Կորին Վարդապետ Բաղդասարեանի:

Տիար Թրոքազ նախ դիմաւորուեցաւ Եաֆայի դրան առջեւ ապա քրիստոնեայ երեք յարանուանութեանց ներկայացուցիչներու ուղեկցութեամբ թափօրով քալեցին դէպի Ս. Յարութեան Տաճար: Տաճարի մուտքին Տիար Թրոքազ դիմաւորուեցաւ Ս. Յարութեան Հայ, Յոյն եւ Ֆրանչիսկեան տեսուչներու կողմէ եւ առաջնորդուեցաւ դէպի Քրիստոսի Սուրբ Գերեզման:

ՅՈՔԷԼԻՆԱԿԱՆ ԵՐԵԿՈՅ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԵՒ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆԻ ԾՆՆԴԵԱՆ 150-ԱՄԵԱԿՆԵՐՈՒՆ

22 Նոյեմբեր, 2019-ին, երեկոյեան ժամը 7-ին, Կոմիտաս Վարդապետի եւ Յովհաննէս Թումանեանի ծննդեան 150-ամեակներու առիթով Ժառանգաւորաց Վարժարանի սրահին մէջ տեղի ունեցաւ յոբելինական երեկոյ: Պատրիարք Սրբազան Հօր

եւ միաբանութեան ժամանումէն յետոյ բացման խօսք ըրաւ Բարշ. Գէորգ Սրկ. Անտոնեան, ապա «Յովհաննէս Թումանեանի կեանքը եւ ստեղծագործութիւնները» թեմայով բանախօսեց՝ Տիար Մկրտիչ Հայրապետեան, իսկ «Կոմիտասի կեանքը եւ ստեղծագործութիւնները» թեմայով բանախօսեց դպրապետ՝ Տիար Արթուր Սրկ. Վարդանեան: Երեկոյի ողջ ընթացքին ժառանգաւոր սաներ հանդէս եկան մեներգերով, խմբերգերով եւ ասմունքով: Իսկ Ֆրանսայէն ժամանած օպերային երգիչներ՝ Տիար Արայիկ Աւանեան եւ Տիկին Թամարա Աւանեան հանդէս եկան «Զինար ես» եւ «Տլէ եաման» մեներգերով: Հանդիսութիւնն իր լրումին հասաւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր փակման խօսքով եւ աղօթքով:

ԱՄԵՆ. Տ. ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ ԱՅՅՐ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԹԵՄ

Դեկտեմբեր ամսուն Նորին Ամենապատուութիւն Տ. Նուրհան Արքեպիսկոպոս Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հայրը այցելեց Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան Թեմ: Ի պատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր, Նիւ Եորքի առաջնորդարանին մէջ Առաջնորդ՝ Գերաշնորհ Տ. Դանիէլ Եպիսկոպոս Ֆրնտրգեանի նախաձեռնութեամբ կազմակերպւած էր եկեղեցականաց սիրոյ ճաշկերոյթ: Ժաշկերոյթի միջոցին Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ՝ Տ. Դանիէլ Եպիսկոպոս Ֆրնտրգեան հանդէս եկաւ ողջոյնի եւ բարիգալստեան խօսքով եւ շնորհակալութիւն յայտնեց Պատրիարք Սրբազան Հօր այցին համար: Իր խօսքին մէջ Սրբազան Հայրը ընդգծեց Երուսաղէմի Սուրբ Աթոռի դերն ու նշանակութիւնը ինչպէս նաեւ անդրադարձաւ աշխարհի տարբեր կողմերէ հայ ուխտաւորներու Երուսաղէմ այցելութեան:

Ապա Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհակալութիւն յայտնեց ջերմ ընդունելութեան համար եւ անդրադարձաւ Վանքէն ներս ձեռնարկուած շինարարական աշխատանքներուն: Իր խօսքին մէջ Պատրիարք Սրբազան Հայրը խօսեցաւ նաեւ համաքրիստոնէական սրբավայրերու հայկական բաժիններէն ներս կատարուող շինարարական աշխատանքներու մասին, Պատրիարքութեանս Մարտիկեան Թանգարանի նորոգութեան, ինչպէս նաեւ Զեռագրատան մէջ կատարուող վերականգնողական աշխատանքներու մասին:

Հանդիպման վերջաւորութեան, ճաշկերոյթին ներկայ եկեղեցականաց դասը խմբանկարուեցաւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

ԽՄԲ.

ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Ուրբաթ, 2 Օգոստոս.- Նախատօնակին ի Ս. Հրեշտակապետաց նախագահեց Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 3 Օգոստոս.- Յիշատակ Տապանակին Հնոյ եւ Տօն Նորոյս Ս. Եկեղեցւոյ: Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Ժամարարն էր Տ. Տաճատ Վրդ. Ծատուրեան:

Երեկոյեան, Վարդավառի Նախատօնակին ի Ս. Հրեշտակապետաց նախագահեց Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Իրիկնադէմին Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ պաշտուեցան «Եկեցէի» եւ Հսկման արարողութիւնները: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Կիրակի, 4 Օգոստոս.- Վարդավառ: Տօն Այլակերպութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Յետ Առաւօտեան ժամերգութեան կատարուեցաւ օրուան Անդաստանը: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Պատարագեց եւ քարոզեց Տ. Պարետ Ծ. Վրդ. Երէցեան:

Երկուշաբթի, 5 Օգոստոս.- Յիշատակ մեռելոց: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց, ապա Միաբան Հայրեր մեկնեցան Ս. Փրկչի մատուռ, ուր Ս. Պատարագը մատուց Տ. Շնորհք Աբղ. Պալոյեան: Յաւարտ Ս. Պատարագի մատրան գաւիթին մէջ կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան պաշտօն: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Ուրբաթ, 9 Օգոստոս.- Նախատօնակին ի Ս. Հրեշտակապետաց նախագահեց Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 10 Օգոստոս.- Սրբոցն Թադէոսի Առաքելոյն մերոյ եւ Սանդիստոյ կուսին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Ժամարարն էր Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Կիրակի, 11 Օգոստոս.- Բ. Կիրակի զկնի Վարդավառի: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց, ապա Միաբան Հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան: Յետ Ս. Պատարագի ձեռամբ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր եւ առնթերակայ Հայր Սուրբերու կատարուեցաւ «Խաղողօրհնէք»-ի արարողութիւն, ապա օրհնուած խաղողը բաժնուեցաւ հաւատացեալներուն:

Երկուշաբթի, 12 Օգոստոս.- Սկիզբ Աստուածամօր Վերափոխման տօնը կանխող 14-օրեայ Ս. Պատարագներու:

Շաբաթ, 17 Օգոստոս.- Եփեսոսի Սուրբ Ժողովոյն երկու հարիւր հայրապետացն: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Օրուան Ս. Պատարագը Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ մատուց Տ. Աղան Աբղ. Գոգչեան:

Կիրակի, 18 Օգոստոս.- Գ. Կիրակի զկնի Վարդավառի: Գիշերային ժամեր-

գուլթիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց, ապա Միաբան Հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան:

Ուրբաթ, 23 Օգոստոս.- Նախատօնակին ի Ս. Հրեշտակապետաց նախագահեց Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 24 Օգոստոս.- Տօն Շողակաթի Ս. Էջմիածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Ժամարարն էր Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան:

Կէսօրէ ետք Լուսարարապետ Ս. Հօր գլխաւորութեամբ Միաբան Հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գեթսեմանիի պարտէզ եւ «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վերափոխման նախատօնակը:

Գիշերասկզբին, նոյն վայրին մէջ պաշտուեցան «Եկեսցէ»-ի եւ Հսկման ժամերգութիւնները: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Կիրակի, 25 Օգոստոս.- Վերափոխումըն Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն Լուսարարապետ Ս. Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գեթսեմանիի պարտէզ եւ «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցեւ քարոզեց, ապա «Անդաստան»-ի արարողութեան նախագահեց Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Անդաստան»-ին եւ նախատօնակին նախագահեց Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 30 Օգոստոս.- Է. օր Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Ժամարարն էր Տ. Տաճատ Վրդ. Ծատուրեան:

Կիրակի, 1 Սեպտեմբեր.- Ը. օր Վերափոխման: Ըստ սովորութեան, Տեսչական Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի վերնատան երաշխաւոր Ս. Աստուածածին մատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Ս. Յարութեան Տաճարի Տեսուչ՝ Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Երկուշաբթի, 2 Սեպտեմբեր.- Նախատօնակին ի Ս. Հրեշտակապետաց նախագահեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Երեքշաբթի, 3 Սեպտեմբեր.- Սըրբոցն Յովակիմայ եւ Աննայի, ծնողաց Ս. Աստուածածնի եւ Կանանցն իւղաբերից: Ըստ սովորութեան Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովսէփի գերեզմանին վրայ: Պատարագեց Տաճարին Տեսուչ՝ Տ. Հայրիկ Վրդ. Գալայճեան:

Շաբաթ, 7 Սեպտեմբեր.- Սրբոց Առաքելոցն Թովմայի, Յակոբայ եւ Շմաւոնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Շամարարն էր Տ. Շնորհք Աբղ. Պալոյեան:

Նոյն օրը երեկոյեան, նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Կիրակի, 8 Սեպտեմբեր.- Գիւտ Գօտուոյ Ս. Աստուածածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Պատարագեց Տ. Ներսէհ Աբղ. Աղոյեան: Ապա կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն երկու օրեր առաջ Տաճարի մաքրութեան մասնակցող բարեպաշտ տիկիներու եւ օրիորդներու հանգուցեալ պարագայից հոգիներուն համար: Արարողութեան աւարտին հոգե-

սուրճ տրուեցաւ տեսչարանին մէջ:

Շաբաթ, 14 Սեպտեմբեր.- Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն երեք հայրիւր ութ եւ տասն հայրապետացն: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Կիրակի, 15 Սեպտեմբեր.- Դ. Կիրակի զկնի Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Ուրբաթ, 20 Սեպտեմբեր.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը:

Շաբաթ, 21 Սեպտեմբեր.- Ծնունդ Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն Լուսարարապետ Ս. Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գեթսեմանիի պարտէզ եւ «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցեց եւ քարոզեց Գերաշնորհ Հանդիսապետ Սրբազան Հայրը:

Ս. Պատարագէն յետոյ կատարուեցաւ «Հանրապետական մաղթանք» Հայաստանի Հանրապետութեան Անկախութեան 28-ամեակին առիթով:

Կիրակի, 22 Սեպտեմբեր.- Ե. Կիրակի զկնի Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ձախակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Աստուածածնի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Կորին Վրդ. Բաղդասարեան:

Շաբաթ, 28 Սեպտեմբեր.- Տօն եկեղեցւոյ ի նաւակատիս Ս. Խաչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Տաճատ Վրդ. Ծատուրեան:

Խաչվերացի մեծահանդէս նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Ամենա-

պատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, որ ապա Ս. Խաչափայտի մասունքը թափօրով Ս. Գլխադիրէն փոխադրեց Աւագ խորան:

Գիշերասկզբին Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Եկեցցէի» եւ «Հսկման» արարողութեանց նախագահեց Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան, որմէ յետոյ Վանքի Մեծ Բակին մէջ կատարուեցաւ խաչի մոմավառութիւն:

Կիրակի, 29 Սեպտեմբեր.- Տօն վերացման Սրբոյ Խաչին: Առաւօտեան կատարուեցաւ Ժամերգութիւն եւ «Անդաստան»: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ խորանին վրայ մատուցեց եւ քարոզեց Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Կէսօրէ ետք, նախագահութեամբ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Խաչվերացի մեծահանդէս «Անդաստան»:

Երկուշաբթի, 30 Սեպտեմբեր.- Յիշատակ Մեռելոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Փրկիչ: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան:

Շաբաթ, 5 Հոկտեմբեր.- Տօն Խաչի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Ս. Նշան վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Ներսէս Աբղ. Աղոյեան:

Կիրակի, 6 Հոկտեմբեր.- Բ. Կիրակի զկնի Խաչի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Գէորգ Աբղ. Հայրապետեան:

Ուրբաթ, 11 Հոկտեմբեր.- Ս. Գէորգի նախատօնակը պաշտուեցաւ Ղպտոց Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 12 Հոկտեմբեր.- Սրբոյն Գէորգայ Զօրավարին, Ազդեցութիւն եւ Ռոմանոսի երգեցողին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ղպտոց Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ: Պատարագեց եւ քարոզեց Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան: Արարողու-

թեան աւարտին, Միաբանութիւնը հիւրասիրութեամբ ղապտոց վանքի տեսչէն:

Կէսօրէ ետք, Լուսարարապետ Սըրբազան Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր ժամերգութիւնն ու նախատօնակը պաշտօնեցան մեր վերնամատրան մէջ:

Կիրակի, 13 Հոկտեմբեր.- Տօն վարագայ Ս. Խաչին: Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտօնեցան ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ մատուցեց Ս. Պարետ Ծ. Վրդ. Երէցեան: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 19 Հոկտեմբեր.- Սրբոց եօթնասուն եւ երկու աշակերտացն Քրիստոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի գաւթին մէջ գտնուող Ս. Գէորգայ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կիրակի, 20 Հոկտեմբեր.- Դ. Կիրակի զկնի Խաչի: Կատարուեցաւ Ռամլէի Ս. Գէորգայ վանքի տարեկան ուխտագնացութիւնը, ի ներկայութեան Երուսաղէմի, Եփայի եւ Հայֆայի հայութեան: Ժամարարն էր Տ. Տիրան Արք. Յակոբեան:

Ուրբաթ, 25 Հոկտեմբեր.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Շաբաթ, 26 Հոկտեմբեր.- Ս. Թարգմանչաց վարդապետացն մերոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ Աւագ Սեղանին վրայ: Պատարագեց եւ քարոզեց Տ. Տաճատ Վրդ. Ծատուրեան:

«Տէր ողորմեա»-էն վերջ Լուսարարապետ Ս. Հայրը նախագահեց Կիւլպէնկեան գերդաստանի անդամներուն համար կատարուած Հոգեհանգստեան կարգին:

Կիրակի, 27 Հոկտեմբեր.- Ե. Կիրակի զկնի Խաչի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Պարետ Ծ. Վրդ. Երէցեան: Ժամարարն էր Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան:

Շաբաթ, 2 Նոյեմբեր.- Ս. Աւետարանչացն՝ Մատթէոսի, Մարկոսի, Լուկասու եւ Յովհաննու: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան գաւթը գտնուող հայոց Ս. Յովհաննէս Աւետարանչի մատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան: Ժամարարն էր Տ. Աղան Արք. Գոգչեան:

Կիրակի, 3 Նոյեմբեր.- Զ. Կիրակի զկնի Խաչի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ձախակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Աստուածածնի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Դեոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան:

Շաբաթ, 9 Նոյեմբեր.- Ս. Երկոտասան վարդապետացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Դիսաղիր: Ժամարարն էր Տ. Պարետ Ծ. Վրդ. Երէցեան:

Կէսօրէ ետք, Լուսարարապետ Ս. Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր ժամերգութիւնն ու նախատօնակը պաշտօնեցան Հայոց Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ:

Կիրակի, 10 Նոյեմբեր.- Է. Կիրակի զկնի Խաչի: Գիւտ Ս. Խաչի: Գիւտ Խաչ: Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտօնեցան ի Ս. Յարութիւն, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Տիրան Արք. Յակոբեան: Ապա կատարուեցաւ մեծահանդէս թափօր, նախ Գիւտ Խաչի Այրը, ապա Ս. Գերեզմանին շուրջ եռադարձ թափօրով եւ մէկ անգամ Պատանատեղւոյն: Թափօրը գլխաւորեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան, ամպհովանիի տակ եւ Կենաց Փայտի մասունքն ի ձեռին: «Խաչի քո Քրիստոս» շարականի

երգեցողութենէն եւ խնկարկութենէն ետք, արարողութիւնները վերջացան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Այսպէս փակելով 2019 տարուան Ս. Յարութեան Տաճարի հանդիսութեանց շրջանը:

Շաբաթ, 16 Նոյեմբեր.- Ամենայն Սրբոց, հնոց եւ նորոց, յայտից եւ անյայտից: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Շնորհք Աբղ. Պալոյեան:

Կիրակի, 17 Նոյեմբեր.- Ը. Կիրակի զկնի խաչի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Աւագ խորանին վըրայ: Ժամարարն էր Տ. Տաճատ Վրդ. Ծատուրեան:

Ուրբաթ, 22 Նոյեմբեր.- Նախատօնակին ի Սբ. Հրեշտակապետաց նախագահեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 23 Նոյեմբեր.- Ս. Հրեշտակապետացն Գաբրիէլի եւ Միքայէլի: Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Սբ. Հրեշտակապետաց: Ժամարարն էր Սբ. Հրեշտակապետաց Վանքի Տեսուչ Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան:

Կիրակի, 24 Նոյեմբեր.- Թ. Կիրակի զկնի խաչի: Սբ. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Սբ. Հրեշտակապետաց: Ժամարարն էր Տ. Ներսէս Աբղ. Ալոյեան:

Շաբաթ, 30 Նոյեմբեր.- Ս. Առաքելոցն Անդրէի եւ Փիլիպպոսի: Յետ Առաւօտեան ժամերգութեան, կատարուեցաւ ուխտագնացութիւն դէպի հայոց Փիլիպպոսի աղբիւր:

Կիրակի, 1 Դեկտեմբեր.- Ժ. Կիրակի զկնի խաչի: Սբ. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Սբ. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Գէորգ Աբղ. Հայրապետեան:

Երեքշաբթի, 3 Դեկտեմբեր.- Նախա-

տօնակին ի Սբ. Յակոբ նախագահեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Չորեքշաբթի, 4 Դեկտեմբեր.- Ընծայումն Սբ. Աստուածածնի: Առաւօտուն Լուսարարապետ Ս. Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գեթսեմանիի պարտէզ եւ «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուց Տ. Պարետ Ծ. Վրդ. Երէջեան:

Շաբաթ, 7 Դեկտեմբեր.- Ս. Գրիգորի Սքանչեւագործին, Նիկողայոսի Հայրապետին եւ Միւռոնայ Եպիսկոպոսին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Սբ. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան: Յաւարտ Սբ. Պատարագի կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան պաշտօն 1988 թ. 7 Դեկտեմբերի երկրաշարժի զոհերու հոգիներուն համար:

Կիրակի, 8 Դեկտեմբեր.- Ա. Կիրակի Յիսնակաց: Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Աջակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Կարապետի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Ուրբաթ, 13 Դեկտեմբեր.- Նախատօնակին ի Սբ. Յակոբ նախագահեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 14 Դեկտեմբեր.- Սրբոց Առաքելոցն Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի: Պատարագը մատուցուեցաւ ի Սբ. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան:

Կիրակի, 15 Դեկտեմբեր.- Բ. Կիրակի Յիսնակաց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Սբ. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթճեան:

Շաբաթ, 21 Դեկտեմբեր.- Ս. Նիկողայոսի Սքանչեւագործին: Ս. Պատարագը

մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Ս. Մակարայ մատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Թէոդորոս Վրդ. Զաքարեան: Վերաբերումը կատարուեցաւ գաւթին մէջ գտնուող Ս. Նիկողայոսի Սեղանին վրայէն:

Նոյն օրը երեկոյեան նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Կիրակի, 22 Դեկտեմբեր.- Դ. Կիրակի Յիսնակաց: Յղութիւն Սբ. Աստուածածնի ի յԱննայէ: Գիշերային ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Սբ. Յակոբ, ապա Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գըլխաւորութեամբ Միբան Հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գեթսեմանիի պարտէզ եւ «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեցին Սբ. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Սբ. Գերեզմանի վրայ օրուան հանդիսաւոր Սբ. Պատարագը մատուց Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

23-26 Դեկտեմբեր.- Քառասնօրեայ խորհրդածութեան շրջանը ամբողջացնելէն անմիջապէս ետք, ըստ աւագութեան կարգի, Նորընծայ հոգեւորականներն իրենց անդրանիկ Պատարագը մատուցին Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աւագ խորանին վրայ.

Երկուշաբթի, 23 Դեկտեմբեր.- Տ.

Արքակ Աբղ. Սարուխանեան:

Երեքշաբթի, 24 Դեկտեմբեր.- Տ.
Արշակ Աբղ. Ղազարեան:

Չորեքշաբթի, 25 Դեկտեմբեր.- Տ.
Արտակ Աբղ. Տիւշէն:

Հինգշաբթի, 26 Դեկտեմբեր.- Տ.
Արտէն Քհնյ. Աբրահամեան ի Ս. Գլխադիր:

Ուրբաթ, 27 Դեկտեմբեր.- Պատարագը մատուցուեցաւ Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աւագ խորանին վրայ: Հնաւանդ սովորութեան համաձայն Պատարագը մատուց Նորընծաներուն ուսուցիչ՝ Տ. Ասպետ Վրդ. Պալեան, սպասարկութեամբ Նորընծայ հոգեւորականներուն:

Շաբաթ, 28 Դեկտեմբեր.- Ս. Յակոբայ Մծբնայ Հայրապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Տաճատ Վրդ. Ծատուրեան:

Կիրակի, 29 Դեկտեմբեր.- Դ. Կիրակի Յիսնակաց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Պատարագեց Տ. Շնորհք Աբղ. Պալոյեան:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

Ուրբաթ, 2 Օգոստոս.- Հայաստանի Կրթութեան, գիտութեան, մշակույթի եւ սպորտի նախարար՝ Տիար Արայիկ Յարութիւնեան այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Շաբաթ, 10 Օգոստոս.- Առաւօտեան ժամը 11-ին, Երեւանի Մաշտոցի անուան Մատենադարանի աւագ գիտաշխատող, բանասիրական գիտութիւններու թեկնածու՝ Տիար Խաչիկ Յարութիւնեան այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Երեքշաբթի, 13 Օգոստոս.- Երուսաղէմի Ղպտի եկեղեցւոյ Եպիսկոպոս՝ Տ. Անպա Անտոնիոս ընկերակցութեամբ երկու միաբան եկեղեցականներու, այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Հանդիպմանը ներկայ էին նաեւ Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը եւ Սրբատեղեաց պատասխանատուներ՝ Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան, Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան եւ Տ. Տիրան Աբղ. Յակոբեան: Քննարկուեցան սրբատեղեաց վերաբերող զանազան հարցեր:

Երեքշաբթի, 3 Սեպտեմբեր.- Առաւօտեան ժամը 11-ին, Հայաստանի մէջ Իսրայէլի դեսպան՝ Տիար Էլի Պէլոցեր-կովսկի եւ Իսրայէլի Արտաքին գործոց նախարարութեան կրօններու վարչութեան գլխաւոր քարտուղար՝ Տիար Օհատ

Շալեւ այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Հանդիպման ընթացքին քննարկուեցան Պատրիարքարանին յուզող կարգ մը հարցեր:

Չորեքշաբթի, 4 Սեպտեմբեր.- Երուսաղէմի մէջ Լուսերականներու Պրոպատ Հայր Վոլֆկանկ Շմիթի պաշտօնավարման աւարտին առթիւ տրուած հրաժեշտի ընդունելութեան Ս. Աթոռոյս կողմէ ներկայ գտնուեցան Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան եւ Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան:

Երկուշաբթի, 9 Սեպտեմբեր.- Սուրբ Երկրի մէջ Պահայի համայնքի նոր առաջնորդի նշանակման առթիւ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան:

Հինգշաբթի, 12 Սեպտեմբեր.- Առաւօտեան ժամը 10-ին, Հայաստանէն բանաստեղծուհի, նկարիչ, հասարակական գործիչ եւ «Հայ մայրերու առաքելութիւն» ամսագրի խմբագիր՝ Տիկին Սվետլանա Յակոբեան այցելեց Պատրիարքարան, հանդիպում ունեցաւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ եւ ստացաւ Նորին Ամենապատուութեան օրհնութիւնը:

Հինգշաբթի, 19 Սեպտեմբեր.- Իսրայէլի Արտաքին գործոց նախարարութեան կրօններու վարչութեան պետ՝ Տիար Ակիվա Տորօ այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Հանդիպման ընթացքին քննարկուեցան Պա-

տըրիարքարանին յուզող կարգ մը հարցեր:

Երկուշաբթի, 23 Սեպտեմբեր.- «Ծագումով Հայեր» հաղորդաշարի հեղինակ եւ վարող Տիկին Մանանա Յակոբեան եւ ստեղծագործական խումբը՝ Արցախէն եւ Ֆրանսայէն, այցելեցին Պատրիարքարան եւ ստացան Նորին Ամենապատուութեան օրհնութիւնը:

Չորեքշաբթի, 25 Սեպտեմբեր.- Առաւօտեան ժամը 10-ին Պատրիարքարան այցելեց եւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ հանդիպում ունեցաւ Պրօֆ. Մայքըլ Սթօն:

Նոյն օրը, երեկոյեան ժամը 4-ին, Ամերիկայի Արեւմտեան Թեմէն Տ. Մեսրոպ Քհնյ. Աշ եւ Տ. Յովէլ Քհնյ. Օհանեան ուխաւորներու մեծ խումբով այցելեցին Պատրիարքարան եւ ստացան Նորին Ամենապատուութեան օրհնութիւնը:

Երեքշաբթի, 1 Հոկտեմբեր.- Առաւօտեան ժամը 10-ին, Պուլկարիայէն ուխաւորներ Տիար Օննիկ Փիլիպոսեանի առաջնորդութեամբ այցելեցին Պատրիարքարան եւ ստացան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր օրհնութիւնը:

Չորեքշաբթի, 2 Հոկտեմբեր.- Կէսօրէ ետք ժամը 3-ին, Վատիկանի կողմէ Արեւելեան Եկեղեցիներու համակարգող պատասխանատու Կարտինալ Լեոնարտօ Քարտիի դիմաւորման արարողութեան Ս. Աթոռոյս կողմէ ներկայ գտնուեցան Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան, ընկերակցութեամբ՝ Աւագ Թարգման Տ. Տիրան Աբղ. Յակոբեանի: Կարտինալ Լեոնարտօ Քարտիի դիմաւորեցաւ Եաֆայի դրան առջեւ, ապա քրիստոնեայ երեք յարանուանութեանց ներկայացուցիչներու ուղեկցութեամբ թափօրով քալեցին դէպի Ս. Յարութեան Տաճար: Տաճարի մուտքին Կարտինալը դիմաւորուեցաւ Ս. Յարութեան Հայ, Յոյն եւ Ֆրանչիսկեան տեսուչներու կողմէ եւ առաջնորդուեցաւ դէպի Քրիստոսի Գերեզման:

Երկուշաբթի, 7 Հոկտեմբեր.- Առաւօտեան ժամը 11-ին, Ֆրանսայի նորանըշանակ Ընդհանուր Հիւպատոս՝ Տիար Ռենէ Թրոքազ կատարեց իր առաջին այցը Հայոց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Երեքշաբթի, 8 Հոկտեմբեր.- Առաւօտեան ժամը 11-ին, Հ. Մ. Լ. Մ. Երուսաղէմի մասնաճիւղի նորընտիր վարչութիւնը այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Հանդիպման ընթացքին Հ.Մ.Լ.Մ. Երուսաղէմի մասնաճիւղի նորընտիր ատենապետ՝ Տիար Յարութ Պաղամեան Պատրիարք Սրբազան Հօր ներկայացուց միութեան վարչական կազմի անդամները, ապա Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհաւորեց վարչականները եւ յաջողութիւն մաղթեց անոնց ապագայ ծրագիրներուն: Հանդիպման ընթացքին քննարկուեցան նաեւ միութեան եւ գաղութին յուզող կարգ մը հարցեր, ապա Պատրիարք Հօր ներկայացուեցաւ Քրիստոնեայ համալսարանի 5-րդ Երիտասարդական Ֆուտպոլի Մրցաշարի Հ.Մ.Լ.Մ. Երուսաղէմի նուաճած ախոյեանութեան գաւաթը:

Չորեքշաբթի, 16 Հոկտեմբեր.- Առաւօտեան ժամը 10:30-ին, Հայաստանէն Ս. Աթոռ ժամանած Օսմանագէտներ, Երեւանի Պետական Համալսարանի Դոցենտ՝ Տիկին Լուսինէ Սահակեան եւ Բանասիրական գիտութիւններու թեկնածու՝ Տիկին Անի Սարգսեան այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Յարգարժան Տիկնայք Ս. Աթոռ ժամանած են Յեղասպանութեան արխիւին մէջ իրենց աշխատանքները շարունակելու եւ արխիւներու ցուցակը վերջնական տեսքի բերելու նպատակով:

Շաբաթ, 26 Հոկտեմբեր.– Երեկոյեան ժամը 4-ին, Երուսաղէմի Հայ Երիտասարդաց Միութեան Վարչութիւնը եւ Երիտասարդուհեաց յանձնախումբը այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Հանդիպման ընթացքին Ատենապետ՝ Տիար Սարգիս Ճոնազեան Պատրիարք Սրբազանի ներկայացուց միութեան վարչական կազմի անդամները եւ Երիտասարդուհեաց յանձնախումբի անդամուհիները, ապա Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհաւորեց բոլոր ներկաները եւ յաջողութիւն մաղթեց անոնց ապագայ ծրագիրներուն: Հանդիպման ընթացքին քննարկուեցան նաեւ միութեան եւ գաղութին յուզող հարցեր:

Ուրբաթ, 1 Նոյեմբեր.– Երեկոյեան ժամը 4-ին Հայաստանէն՝ Հառիճավանքի վանահայր՝ Տ. Լեւոն Քհնյ. Յովհաննիսեան, Նոր Նորքի Սբ. Աստուածածին եկեղեցւոյ հոգեւոր հովիւ՝ Տ. Աշոտ Քհնյ. Սաֆարեան եւ Ափսաղիոյ հոգեւոր հովիւ՝ Տ. Սեդրակ Քհնյ. Ազնաւուրեան ուխտաւորաց երկու խումբերով միասնաբար այցելեցին Պատրիարքարան եւ ստացան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր օրհնութիւնը:

Երկուշաբթի, 4 Նոյեմբեր.– Իսրայէլի մէջ Հայաստանի Արտակարգ եւ Լիազօր դեսպան՝ Տիար Արմէն Սմբատեան այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Հանդիպման ընթացքին քննարկուեցան Դեսպանատան եւ Պատրիարքարանի միջեւ համագործակցութեան վերաբերեալ հարցեր:

Ուրբաթ, 8 Նոյեմբեր.– Առաւօտեան ժամը 10:30-ին, Հայաստանէն՝ Կոտայքի թեմէն, Տ. Ժիրայր Քհնյ. Խաչատրեան ուխտաւորներու փոքրիկ խումբով այցելեցին Պատրիարքարան եւ ստացան Նորին

Ամենապատուութեան օրհնութիւնը:

Ուրբաթ, 15 Նոյեմբեր.– Առաւօտեան ժամը 11-ին, Իսրայէլի մէջ Վրաստանի դեսպան՝ Տիար Լաշա Ժվանիա, Փոխ-դեսպան՝ Տիար Պէկա Չխէիձէ եւ Հիւպատոս՝ Տիար Դաւիթ Չաչաւա այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Երեքշաբթի, 19 Նոյեմբեր.– Առաւօտեան ժամը 10-ին Աւստրիայէն Կրացի Կաթոլիկ եկեղեցւոյ թեմակալ առաջնորդ՝ Վիլհելմ Կռաուսթվաշլի եւ Pro Oriente կազմակերպութեան առաջնորդութեամբ ներկայացուցչական 15 հոգինոց խումբով մը այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Չորեքշաբթի, 20 Նոյեմբեր.– Ամերիկայի Գոհաբանական օրուայ առիթով Իսրայէլի մէջ Ամերիկայի Փոխ-դեսպանին կողմէ տրուած ընդունելութեան Սուրբ Աթոռոյս կողմէ ներկայ գտնուեցան Աւագ Թարգման՝ Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան եւ Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան:

Հինգշաբթի, 28 Նոյեմբեր.– Երիբովի եւ Բեթղէհէմի զինուորապետները այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Հանդիպման ընթացքին քննարկուեցաւ Յօդանան գետի ափին գտնուող հայկական կալուածի վերաբերեալ Պատրիարքարանի խնդրագրի հարցը: Զինուորապետները վստահեցուցին որ այդ հարցը դրական առաջընթացի մէջ է:

Նոյն օրը երեկոյեան, ի ներկայութեան Վանքին մեծ բակին մէջ խոնուած բազմութեան, Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը լուսաւորեց առաջին անգամ Մեծ Բակին մէջ զետեղուած Կաղանդի Ծառը:

Հինգշաբթի, 28 Նոյեմբեր.– Հայերէն առաջին պարբերականի՝ «Ազգարար»-ի տպագրութեան 225-ամեակին առիթով Հայաստանի Ազգային Գրադարանի մէջ կազմակերպուած «Հայ մամուլի դերը ազգային արժեհամակարգի ձեւաւորման եւ պահպանման գործում, ընտանիք, հայրենիք, եկեղեցի» խորագիրը կրող գիտաժողովին Սուրբ Աթոռոյս կողմէ ներկայ գտնուեցաւ Պատրիարքութեան «Սիոն» պաշտօնաթերթի գլխաւոր խմբագիր՝ Տ. Ներսէս Աբղ. Ալոյեան:

Գիտաժողովի երրորդ նիստի ընթացքին Հայր Սուրբը հանդէս եկաւ «Սիոն» պաշտօնաթերթը հայ պարբերական մամուլի համապատկերում» զեկոյցով:

Զեկուցաբերներու կողմէ անդրադարձներ եղան նաեւ հայապահպանութեան գործին մէջ Երուսաղէմի կաթողիկոսի դերին:

Ուրբաթ, 29 Նոյեմբեր.– Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը ընկերակցութեամբ միաբան հայրերու, ներկայ գտնուեցաւ Երուսաղէմի Հ.Մ.Ը.Մ. սրահին մէջ տեղի ունեցած Հ.Օ.Մ.-ի Սուրբ Ծննդեան տարեկան պաշարին:

Պաշարին բացումը կատարեց Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Երկուշաբթի, 2 Դեկտեմբեր.– Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան, ընկերակցութեամբ Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեանի ներկայ գտնուեցան Երուսաղէմի Նոթր Տամ պանդոկին մէջ տեղի ունեցած «Իսրայէլի Կրօնական Պետերու Խորհուրդ»-ի ամենամեայ 11-րդ հանդիպմանը: Հանդիպման ընթացքին ողջոյնի խօսքով հանդէս եկաւ Իսրայէլի «Հասարակական հաւասարութեան» նախարարուհի՝ Տիկին Կիլա Կամլիէլ: Քննարկման թեման «Կանանց դէմ գործադրուող բռնութիւնն» էր: Այս առթիւ ստորագրուեցաւ նաեւ յատուկ յայտարարութիւն:

Երեքշաբթի, 3 Դեկտեմբեր.– Երիբովի

զինուորապետին հետ Քրիստոնեայ համայնքներու ներկայացուցիչներու հանդիպմանը ներկայ գտնուեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան:

Ուրբաթ, 6 Դեկտեմբեր.– Կէսօրէ ետք ժամը 4-ին տեղի ունեցաւ Երուսաղէմի Հայ Երիտասարդաց Միութեան (Հ.Ե.Մ.) Սուրբ Ծննդեան տարեկան պաշարը:

Բացման առարողութիւնը կատարեց Ս. Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Տարեկան այս պաշարին հայերէն զատ մասնակցեցան նաեւ այլ Քրիստոնեաներ եւ Հրեաներ:

Երկուշաբթի, 16 Դեկտեմբեր.– Ամանորի եւ Ս. Ծննդեան տօներու առիթով Բեթղէհէմի Զինուորապետին կողմէ կազմակերպուած քրիստոնեայ համայնքներու հետ հանդիպմանը Սուրբ Աթոռոյս կողմէ ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան, ընկերակցութեամբ Աւագ Թարգման՝ Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեանի եւ Ս. Ծննդեան Տաճարի Տեսուչ՝ Տ. Ասպետ Վրդ. Պալեանին:

Երեքշաբթի, 17 Դեկտեմբեր.– Հռոմի Սրբազան Քահանայապետի ծննդեան 83-ամեակին առիթով կազմակերպուած հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցաւ Ս. Աթոռոյս Աւագ Թարգման՝ Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան, ընկերակցութեամբ Տ. Գէորգ Աբղ. Հայրապետեանի:

Նոյն օրը երեկոյեան, Իսրայէլի Զբօսաշրջութեան նախարարին կողմէ Ամանորի եւ Ս. Ծննդեան տօներու առիթով կազմակերպուած ամենամեայ հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան, ընկերակցութեամբ Աւագ Թարգման՝ Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեանի եւ Տ. Աղան Աբղ. Գոգչեանի: Հիւրասիրութեան ընթացքին Տ. Աղան Աբղ. Գոգչեան ներկաներուն փոխանցեց Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր պատգամը:

Երեքշաբթի, 17 Դեկտեմբեր.- Պէյթ-Հանինայի մէջ կազմակերպուած Միջեկեղեցական Քրիստոնէական ընթրիքին ներկայ գտնուեցաւ Աւագ Թարգման՝ Տ. Ղեւոն Վրդ. Յովհաննիսեան, ընկերակցութեամբ՝ Տ. Աղան Աբղ. Գոգչեանի, Յովհաննէս Սրկ. Պետրոսեանի եւ Արթուր Սրկ. Վարդանեանի:

Երկուշաբթի, 30 Դեկտեմբեր.- Ամանորի եւ Ս. Ծննդեան տօներու առիթով Իսրայէլի նախագահ Վսեմաշուք Տիար Ռուվէն Ռիվլինի կողմէ կազմակերպուած ընդունելութեան Ս. Աթոռոյս կողմէ ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան, ընկերակցութեամբ Աւագ Թարգման՝ Տ. Ղեւոնդ Վարդապետ Յովհաննիսեանի եւ Դիւա-

նապետ՝ Տ. Կորին Վարդապետ Բաղդասարեանի: Իր խօսքին մէջ Նորին Վսեմութիւնը շնորհաւորեց Սուրբ Երկրի բոլոր քրիստոնէայ համայնքներու հոգեւոր պետերուն Նոր Տարուան եւ Սուրբ Ծնունդի զոյգ տօներուն առիթով:

Երեքշաբթի, 31 Դեկտեմբեր.- Երուսաղէմի մէջ Մեծ Բրիտանիոյ Ընդհանուր Հիւպատոս՝ Տիար Ֆիլիպ Հոլ այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի հետ: Հանդիպման ընթացքին քննարկուեցան Արքայազն Չարլզի Սուրբ Երկիր կատարելիք այցի կազմակերպման մանրամասնութիւններ:

ԲԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ՆՈՒԷՐՆԵՐ

Շնորհակալութեամբ եւ օրհնութեամբ կ'արձանագրենք 2019 տարւոյ ընթացքին Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին եւ այլ Սրբավայրերու տրուած հետեւեալ բարեպաշտական նուէրները:

1. Կ. Պոլիսէն Տիար Նշան Մուրատօղլու, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրէ փոքր խնկաման մը՝ յիտատակարանով:

(Յունուար)

2. Հայաստանէն Տիկ. Շուշան Յովհաննիսեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ աղամանդակուռ մատանի մը:

(Մարտ)

3. Կ. Պոլիսէն Տիար Սարօ Պօյաճեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրէ չորս խաչերով եւ բուսականութեամբ ներկուած կարմիր թաւեայ գորփորայ մը:

4. Մի ոմն, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրէ կլորաձեւ, փուլերով, խաչազարդ սկիհի ծածկոց մը եւ նոյն ոճով կարուած խաչի բռնիչ մը:

5. Կ. Պոլիսէն Տէր եւ Տիկ. Օհաննէս եւ Յասմիկ Ուղուրկել, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրեն 1969-ին երուսաղէմ տպուած կարմիր թաւեայ, ոսկեզօծ-արծաթապատ ճաշու Աւետարան մը:

6. Տիրամայր Լուսինէ Աթաշանեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրէ ճերմակ յատակի վրայ, խաչերով եւ բուսական մոթիւններով զարդարուած շուրջառ մը՝ առանց ճարմանդի, փորուրար մը, զոյգ բազպաններ, եւ գօտի մը՝ առանց ճարմանդի: Ինչպէս նաեւ դպիրի երեք շապիկ՝ կանաչ յատակի վրայ, դեղին շապիկ մը եւ մարգարիտներ:

7. Հայաստանի Երեւան քաղաքէն Տիար Արմէն Սեդրակեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ արծաթեայ փոքրիկ խաչ մը:

8. Հայաստանի Երեւան քաղաքէն Տիկ. Վերգինէ Մովսիսեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ ոսկի ապարանջան մը:

9. Կրասնատարէն Տիկ. Մարեթա Պօղոսեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ կանաչ քարով ոսկի մատանի մը:

(Ապրիլ)

10. Մի ոմն, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ երկու ոսկի մատանի:

11. Վիենայէն Տէր եւ Տիկ. Պետրոս եւ Սոնիա Ճորոխեաններ, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրեն նշանախօսութեան քսան եւ հինգ զոյգ արծաթեայ մատանի:

(Մայիս)

12. Հայաստանին Տիկ. Ռուզաննա Անդրէասեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ ոսկի մատանի մը՝ մանր ադամանդէ քարերով:

13. Ռուսիայէն Անահիտ Մանուկեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ ոսկի խաչ մը՝ մանր ադամանդէ քարերով:

14. Տիար Լաւրենթի Միքայէլեան եւ Տիկ. Կարինէ Մրկտչեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրեն ոսկի հաստ շղթայ մը:

(Յունիս)

15. Սաղիմաբնակ Տէր եւ Տիկ. Զօզէֆ Գասապեաններ եւ Կ. Պոլիսէն Տէր եւ Տիկ. Յակոբ Գոզանեաններ, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրեն 60 հատ ճարմանդ:

16. Եաֆայէն Տիար Տիգրան Թորոսեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրէ արծաթեայ ոսկեզօծ հին ձեռաց խաչ մը, որուն ակին մէջ գրուած է հետեւեալ յիշատակարանը. «Մասն Սուրբ Կարապետու ի նուիրակ Աբրահամ եպիսկոպոսէ Երուսաղէմ յիշատակ Արմաշու Վանուց առաջնորդն Պօղոս եպիսկոպոսին Թ.Մ.Հ.Գ. (1274+551=1824)»:

(Սեպտեմբեր)

17. Հայաստանի Մասիս քաղաքէն Քնարիկ Խաչատրեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ ոսկի խաչ մը:

18. Հոլանտայէն Գեղեցիկ Գալստեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ ոսկի շղթայով խաչ մը:

19. Հայաստանի Երեւան քաղաքէն Գայիանէ Յովհաննիսեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ Աստուածածնայ եւ Յիսուսի պատկերով ոսկի մետալիոն մը:

20. Հայաստանի Երեւան քաղաքէն Մարինէ Աւոյեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ ոսկի շղթայ մը:

21. Ամերիկաբնակ Աստղիկ Անտոնեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ ոսկի շղթայով ձուլակտոր մը:

22. Լոս Անճէլըսէն Թերեզա Զաքարեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ ոսկի շղթայով ձուլակտոր մը:

23. Հայաստանի Երեւան քաղաքէն, Ճուլիանա Յարութիւնեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ ճերմակ ոսկի մատանի մը՝ ադամանդէ քարերով:

24. Հայաստանի մայրաքաղաք Երեւանէն Լուսինէ Զաքարեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ կանաչ քարով ոսկի մատանի մը:

(Նոյեմբեր)

25. Մոսկուաբնակ Տիկ. Լուսինէ Աթաջանեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի

«Գեղեցիկ Աստուածածնի» պատկերին կը նուիրէ կարմիր վարագոյր մը:

26. Պոլսահայ ուխտաւորներ եւ Տիար Մկրտիչ Սերթշիմէք, Յոպպէի Ս. Նիկողայոս հայոց վանքին կը նուիրեն բուրվառ մը, Ս. Սեղանի փայտեայ, ոսկեզօծ երեք խաչ, պսակադրութեան թագեր, երկու աշտանակ, Միւռնոնաթափ Աղանի մը եւ պատարագիչի գօտիի ամրակ մը:

27. Հայաստանի մայրաքաղաք Երեւանէն Տիար Եփրեմ Տէրտէրեան, Սբ. Հրեշտակապետաց վանքին կը նուիրէ պատարագիչի երեք լման զգեստ (կարմիր, կապոյտ, կանաչ): Փորուրարներ, բազպաններ, գօտիներ, վակասներ եւ հողաթափեր ասեղնագործ են:

(Դեկտեմբեր)

ՍԵԻԱՆ ԱՐՔ. ՂԱՐԻՊԵԱՆ

Լուսարարապետ Ս. Աթոռոյ

ԵՐԱՆԻ ՈՐ ՈՒՆԻՅԻ ՅԻՇԱՏԱԿ Ի ՍԻՈՎՆ

ՅՕԴՈՒԱԾԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

«Սիոն» կրօնական, գրական, բանասիրական հանդէսը հիմնուած է 1866-ին, պաշտօնաթերթն է Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան և լոյս կ'ընծայուի Սրբոց Յակոբեանց Տպարանէն:

«Սիոն» կրօնական, գրական, բանասիրական նիւթերէ զատ, կ'ընդգրկէ նաեւ պատմական, եկեղեցական, լեզուական եւ հայ արուեստի վերաբերեալ ուսումնասիրութիւններ եւ այլ բնոյթով նիւթեր:

Յօդուածները կ'ընդունուին Հայերէն եւ Անգլերէն լեզուներով, նախընտրաբար 10-15 համակարգչային շարուածքով լման էջ՝ Word միջավայրին մէջ (Word 2007-2010), երկու կողմերէն հաւասարեցուած, առանց տողադարձերու, ծաւալը՝ A4 ֆորմատի, տառատեսակը՝ Sylfaen, տառաչափը՝ 12 pt, տողերու հեռաւորութիւնը՝ 1.15 pt: Յղումներու տառատեսակը եւս պէտք է ըլլայ՝ Sylfaen, տառաչափը՝ 10 pt:

Հայերէն յօդուածները «Սիոն»-ի մէջ կը հրատարակուին դասական հայերէն ուղղագրութեամբ:

Մեր սրտագին բաղձանքն է որ «Սիոն» մուտք գործէ բոլոր հայ տուներէ ներս. Վստահ ենք թէ ամէն ընթերցող պիտի գտնէ անոր էջերուն մէջ գրութիւններ՝ որոնք համապատասխան ըլլան իր ճաշակին և նախասիրութեան:

Յօդուածներ եւ այլ թղթակցութիւններ, ուսումնասիրութիւններ պէտք է ուղարկւին «Սիոն»-ի հետեւեալ հասցէով.

E-mail: sionjournal@yahoo.com

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

REVD. DR. NERSES VREJ NERSESSIAN

Review article: The Armenian Apostolic Orthodox Church
and the vision of the Fratre Unitores or Unifying Friars among Armenians

195

ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆՔ

ՎԱՀԱՐՇԱԿ ՆՈՐԵՆՅ

Ես իմ մանկանն ասի

214

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԴՈԿՏ. ՍԱՐԳԻՍ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ

Քուչակեան աւանդազրոյցները եւ դրանց կարեւորումը
արդի բանասիրութեան մէջ

216

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳԷՈՐԳ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

«Աերան վրայէն երանիներ»-ը Եղիվարդի գրչի տակ

235

ՅՈՒՆԵՍԿՈՒՆԵՐ

ՆԵՐՍԵՏ ԱՔԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ

Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանը
(Հիմնադրման 90-ամեակի առթիւ)

246

ԿՈՐԻԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԲԱՂԴԱՍԱՐԵԱՆ

Հայկական խեցեգործութեան արուեստը Սուրբ Երկրում
(100-ամեակի առթիւ)

249

ՆԵՐՍԵՏ ԱՔԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ

Երգ - Կոմիտասին
(Ծննդեան 150-ամեակի առթիւ)

252

ԴՈԿՏ. ՄԻՆԱՍ ԳՈՃԱՅԵԱՆ

Յեղասպանութեան նախաբանը
(110-ամեակ Ատանայի եւ Կիլիկիոյ կոտորածներու)

263

ՆԵՐՍԵՏ ԱՔԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ

Յոբելեան շունեցած յոբելեարը
(Լեւոն Շանթի ծննդեան 150-ամեակի առթիւ)

266

ԱՆՏԻՊ ԷԶԵՐ**ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՏԷՐՏԵՐԵԱՆ**

Նոնենին 273

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բարեպաշտական նուիրատուութիւն մը Առաքելական Ս. Աթոռոյս 276

Ձեռնադրութիւններ 278

Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Ս. Հօր քարոզը Ձեռնդարութեան առթիւ 280

Տ. Արքակ Աբեղայ Սարուխանեան 283

Տ. Արշակ Աբեղայ Ղազարեան 284

Տ. Արտակ Աբեղայ Տիւշէն 285

Տ. Արտէն Քահանայ Աբրահամեան 286

Ամեն. Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի այցը
Ամերիկայի Արեւմտեան թեմ 287

Ամեն. Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան
Հօր խօսքը Ս. Յակոբի Ասպետներու ճաշկերոյթին 288

ԱՅԼԵՒԱՅԼՔ

Տարեկան գիշերային ուխտագնացութիւն
դէպի Ս. Աստուածամօր Տաճար 290

Տարեմուտ Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի 290

Տարեմուտ ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի 290

Վերածում Ս. Ստեփանոսի մատրան խորաններու 290

Արարայի ճակատամարտի 101-ամակին նուիրուած
երթ դէպի Արարայի յուշարձան 291

Հայաստանի Հանրապետութեան Անկախութեան
28-րդ տարեդարձ 291

Երուսաղէմի մէջ հայկական յախճապակիներու
զարդարուեստի 100-ամեակին նուիրուած ցուցահանդէս 292

Խաչվերացի տօնը Երուսաղէմի մէջ 293

Վարագայ Ս. Խաչի տօնը Երուսաղէմի մէջ 294

Ուրարի տըւշութիւն 294

Հ.Ե.Մ.-ի 82-ամեակին նուիրուած հանդէս 294

Ամեն. Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Ս. Հօր

Խօսքը Հ.Ե.Մ.-ի 82-ամեակին առիթով	295
Իսրայելի մէջ Ֆրանսայի նորանշանակ Ընդհանուր Հիւպատոս՝ Տիար Ռենէ Թրոքազի առաջին այցը Ս. Յարութեան տաճար	296
Յոբելինական երեկոյ նուիրուած Կոմիտաս Վարդապետի եւ Յովհաննէս Թումանեանի ծննդեան 150-ամեակներուն	296
Ամեն, Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի այցը Ամերիկայի Արեւելեան թեմ	297

ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Եկեղեցականք - Բեմականք	298
Պաշտօնականք	304
Բարեպաշտական նուէրներ 2019 տարւոյ	307
Յօդուածագիրներու ուշադրութեան	312
Յանկ նիւթոց 2019 տարւոյ	316

ՅԱՆԿ ՆԻԻԹՈՅ 2019 ՏԱՐԻՈՅ**ԱՆՏԻՊ ԷԶԵՐ****ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ**

- Վարդավառ	67
- Նոնենին	273

ԱՐՈՒԵՍ**ԿՈՐԻԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԲԱՂԴԱՍԱՐԵԱՆ**

Երուսաղէմի առաջին լուսանկարիչը	111
--------------------------------	-----

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ**ԱՇՈՏ ԳԱԼՍՏԵԱՆ**

Արեւելահայ գեղարուեստական վաւերագրութեան ժանրի հիմնադրերը	113
---	-----

ՌՈՒԶԱՆՆԱ ԳԱՐԳԱԼՈՅԵԱՆ ԵՒ ՎԱԼՏԵՐ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Ժողովրդա-խօսակցական դարձուածքները հայերէնում եւ անգլերէնում	124
---	-----

ԴՈԿՏ. ՍԱՐԳԻՍ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ

Քուչակեան աւանդազրոյցները եւ դրանց կարեւորումը արդի բանսիրութեան մէջ	216
--	-----

ԳՐԱԿԱՆ**ՅԱԿՈԲ ԱՍԱՏՈՒՐԵԱՆ**

Ես որք ըլլալ չեմ սիրեր	16
------------------------	----

ՆԱԶԻԿ ԱՍԱՏՐԵԱՆ

Պատուի տարբեր ըմբռնումները Շիրվանզադէի «Պատուի համար» դրամայում	20
---	----

ԱՐՄԻՆԷ ԵՓՐԵՄԵԱՆ

Պռոշեանի «Սոս եւ Վարթիթեր» վէպի նալբանդեանական գնահատումը	29
---	----

ՆՈՐԱՅՐ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

Կարապետ Արքեպիսկոպոս Պալատեցու «Ծանուցումն ի վերայ Գլխադրին» երկը	129
---	-----

ԱՐԹՈՒՐ ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆ

Մոռապանութեան հոգեբանական հիմնախնդիրը՝ ըստ Բաֆֆու «Սամուէլ» պատմավէպի	133
---	-----

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ**ԳԷՈՐԳ ՅԱԿՈԲԵԱՆ**

- Ճշմարտութեան հակոտնեաների տեղն ու դերը	
--	--

իրաւա-քաղաքական խօսույթում	139
- «Աերան վրայէն երանիններ»-ը Եղիվարդի գրչի տակ	235

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Փոխ առնելով Մարգարէին խօսքը...	3
...Եւ մտեալ ի ներքս տեսին երիտասարդ մի, զի նստէր ընդ աջմէ կողմանէ եւ զարհուրեցան	107
150 տարիներ անցեր են Մեծն Կոմիտասի ծննդեան թուականէն	193

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Ն.Ա.Մ.

- «Յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն»	7
- Արեմաթացիի յուշերը	9
- Ասէ ցնա Աստուած. «Անմիտ, յայսմ գիշերի հոգիդ ի քէն ի բաց պահանջիցեն...»	13

Մ. Գ. ԾԱԼԵԱՆ

Լուսաւորչի կանթեղը	110
--------------------	-----

REVD. DR. NERSES VREJ NERSESSIAN

Review article: The Armenian Apostolic Orthodox Church and the vision of the Fratre Unitores or Unifying Friars among Armenians	195
--	-----

ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆՔ

ՎԱՀԱՐՇԱԿ ՆՈՐԵՆՅ

Ես իմ մանկանն ասի	214
-------------------	-----

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բարեպաշտական նուիրատուութիւն մը Առաքելական Ս. Աթոռոյս	173
Կազմաւորում «Արմատներ» երիտասարդաց յանձնախումբի	174
Բարեպաշտական նուիրատուութիւն մը Առաքելական Ս. Աթոռոյս	276
Ձեռնադրութիւններ	278
Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Ս. Հօր քարոզը Ձեռնդարութեան առթիւ	280
Տ. Արբակ Աբեղայ Սարուխանեան	283
Տ. Արշակ Աբեղայ Ղազարեան	284
Տ. Արտակ Աբեղայ Տիւշէն	285
Տ. Արտէն Քահանայ Աբրահամեան	286

Ամեն, Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի այցը
Ամերիկայի Արեւմտեան թեմ 287

Ամեն, Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք
Սրբազան Հօր խօսքը Ս. Յակոբի Ասպետներու ճաշկերոյթին 288

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՍԵՂԱ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Բագրատունեաց շրջանի մանրանկարչութեան նորայայտ պատառիկները 39

ԼՈՒՍԻՆԷ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

Եսայի Մարգարէի տեսիլքը մանրանկարիչ Աւագի արուեստում 48

ՅՈՒՆԵԱՆՆԵՐ

ՆԵՐՍԵՏ ԱՔԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ

- Ամենայն Հայոց բանաստեղծը՝ Յովհաննէս Թումանեան
(Ծննդեան 150-ամեակի առթիւ) 69

- Ազգային ճակատագրի արժարժումը Պարոյր Սեւակի «Եղիցի լոյս» գրքում
(Ծննդեան 95-ամեակի առթիւ) 78

- Մթնաձորի լուսաւոր հանճարը՝ Ակսել Բակունց
(Ծննդեան 120-ամեակի առթիւ) 156

- Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանը
(Հիմնադրման 90-ամեակի առթիւ) 246

- Երգ - Կոմիտասին
(Ծննդեան 150-ամեակի առթիւ) 252

- Յոբելեան շունեցած յոբելեարը
(Լեւոն Շանթի ծննդեան 150-ամեակի առթիւ) 266

ԳԷՈՐԳ ԱՔԵՂԱՅ ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆ

Գալուստ Կիւլպէնկեան Մատենադարան
(100-ամեակի առթիւ) 152

ԿՈՐԻԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԲԱՂԴԱՍԱՐԵԱՆ

Հայկական խեցեգործութեան արուեստը Սուրբ Երկրում
(Հիմնադրման 90-ամեակին առթիւ) 249

ԴՈԿՏ. ՄԻՆԱՍ ԳՈՃԱՅԵԱՆ

Յեղասպանութեան նախաբանը
(110-ամեակի Ատանայի եւ Կիլիկիոյ կոտորածներու) 263

ՅԻՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

ՀՈՒՐԾԱՄ

Ոսկի դղեակը 162

ՆՈՐԱՅՐ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՊՕՂԱՐԵԱՆ

Մենք էջմիածին մը ունինք 165

ՊԱՏՄԱԿԱՆ**ՄԱՅՐԱՆՈՒՇ ՊՕՂՈՍԵԱՆ**

Խառնամուսնութիւնների հիմնախնդիրը հայկական Սփիւռքում 58

ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Եկեղեցականք - Բեմականք Յունուար - Մարտ 90

Ապրիլ - Յուլիս 179

Օգոստոս - Դեկտեմբեր 298

Պաշտօնականք Յունուար - Մարտ 95

Ապրիլ - Յուլիս 186

Օգոստոս - Դեկտեմբեր 304

Բարեպաշտական նուէրներ 2019 տարւոյ 307

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐ**ՍԱՄՈՒԷԼ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՂՈՅԵԱՆ**

Սուրբ Յարութեան Տաճարի սալաքարերու նորոգութիւն 168

ՏԱՃԱՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ

Տարեկան տեղեկագիր Ժառանգաւորաց Վարժարանի
Էւ Ընծայարանի 2018-2019 170

ՏԻՐՈՒՆԻ

Հանգիստ Հոգշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեանի 98

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր կողմէ
խօսուած դամբանականը ի Ս. Յակոբ 99

Հանգիստ Երջանկայիշատակ Տ. Մեսրոպ Արք. Մովսէսեանի,
84-րդ Պատրիարքին Հայոց Թուրքիոյ 101

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր կողմէ խօսուած
դամբանականը ի Պոլիս, Իսթանպուլ 102

ԱՅԼԵԻԱՅԼԻՔ

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր Ծննդեան պատգամը Բեթղեհէմի Ս. Այրէն 4

Շնորհաւորագիր Հայաստանի Հանրապետութեան նորանշանակ
վարչապետ՝ Տիար Նիկոլ Փաշինեանին 86

Հայոց Ս. Ծնունդը Բեթղեհէմի մէջ 86

Պատրիարք Ս. Հօր գլխաւորած պատուիրակութեան այցը
Երիթովի կառավարիչ՝ Տիար Մաճիտ Ալ-Ֆիտանիի 87

Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության և Ազգային ժողովի պատուիրակության այցը Հայոց Պատրիարքարան	87
Հրաժեշտ Կ. Պոլսոյ 84-րդ Պատրիարք՝ Տ. Մեսրոպ Արք. Մովսիսյանի	88
ԱՄՆ պետքարտուղար Մայք Պոմպեյի այցը Ս. Յարուկեան Տաճար	88
Հայոց Ցեղասպանության 104-րդ տարելից	175
Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր խօսքը Հայոց Ցեղասպանության 104-րդ տարելիցին	175
Ուխտագնացութիւն դէպի Պարոնտէր՝ «Յիշատակի պուրակ»	176
Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի Շրջանաւարտից հանդէս	176
Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի Ամսվերջի հանդէս	177
Օծում՝ Ս. Հովհաննէի մատրան նորահաստատ խորանի ի Ս. Հրեշտակապետաց	177
Հ.Ե.Մ.-ի 64-րդ Բանակումի հարոյկահանդէս	177
Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր խօսքը Հ.Ե.Մ.-ի 64-րդ Բանակումի հարոյկահանդէսին	178
Խումբ մը հրեաներու այցը Պատրիարքարան	178
Տարեկան գիշերային ուխտագնացութիւն դէպի Ս. Աստուածածնայ Տաճար	290
Տարեմուտ Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի	290
Տարեմուտ Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի	290
Վերածում Ս. Ստեփանոսի մատրան խորաններու	290
Արարայի ճակատամարտի 101-ամեակին նուիրուած երթ դէպի Արարայի յուշարձան	291
Հայաստանի Հանրապետության Անկախության 28-րդ տարեդարձ	291
Երուսաղէմի մէջ հայկական յախճապակիներու զարդարուեստի 100-ամեակին նուիրուած ցուցահանդէս	292
Խաչվերացի տօնը Երուսաղէմի մէջ	293
Վարագայ Ս. Խաչի տօնը Երուսաղէմի մէջ	294
Ուրարի տըլնութիւն	294
Հ.Ե.Մ.-ի 82-ամեակին նուիրուած հանդէս	294
Ամեն. Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Ս. Հօր	

Խօսքը Հ.Ե.Մ.-ի 82-ամեակին առիթով	295
Իսրայէլի մէջ Ֆրանսայի նորանշանակ Ընդհանուր Հիւպատոս՝ Տիար Ռենէ Թոքազի առաջին այցը Ս. Յարութեան տաճար	296
Յոբելինական երեկոյ նուիրուած Կոմիտաս Վարդապետի եւ Յովհաննէս Թումանեանի ծննդեան 150-ամեակներուն	296
Ամեն, Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի այցը Ամերիկայի Արեւելեան թեմ	297
Յօդուածագիրներու ուշադրութեան	104-190-312

*«Արմատներ» Երիտասարդաց Յանձնախումբը
Պատրիարք եւ Լուսարարապետ Սրբազաններու հետ*

Հայաստանի Հանրապետության Անկախության 28-ամեակ

Խաչվերացի Մեծահանդէս Անդաստան

*Վատիկանի կողմէ Արեւելեան եկեղեցիներու համակարգող՝ Կարտինալ Լէօնարտո
Քարտիր պաշտօնական մուտքը Ս. Յարութեան Տաճար*

*Ֆրանսայի Հնդհանուր Հիւպատոս՝ Տիար Ռենէ Թրօքազ
այցելեց Պատրիարքարան*

*Իսրայէլի մէջ Վրաստանի դեսպան՝ Տիար Լաշա Ժվանիա, Փոխդեսպան՝ Տիար Պէկա
Զիւէիձէ եւ Հիւպատոս՝ Տիար Դաւիթ Զաչաւա այցելեցին Պատրիարքարան*

Հ.Ե.Մ.-ի 82-ամեակին նուիրուած հանդէս

Ջեռնադրութիւններ Ս. Աթոռէն ներս

*Ձախէն աջ՝ Տ. Արշակ Աբղ. Ղազարեան, Տ. Արբակ Աբղ. Սարուխանեան,
Նորընծաներու ուսուցիչ՝ Տ. Ասպետ Վրդ. Պալեան, խարտաւիլակ՝ Տ. Պարետ Ծ.
Վրդ. Երէցեան, Պատրիարք Ս. Հայր, Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան,
Խարտաւիլակ՝ Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան, Տ. Արտակ Աբղ. Տիւշէն, Տ. Արտէն Քհնյ.
Աբրահամեան*

*Աբ. Յակոբի Ասպետներու ճաշկերոյթ Ամերիկայի մէջ, որու ընթացքին Պատրիարք
Ս. Հայրը Ս. Յակոբի Ասպետներու Առաջին Կարգի Շքանշանով զարդարեց Տիար
Յարութիւն Այվազեանի կուրծքը*

Պատրիարք Սրբազան Հօր այցը Ամերիկայի Արեւելեան թեմ

Ս. Ծննդեան Շնորհաւորութիւններ Լատիններուն եւ Փրանչիսկեաններուն

«ՍԻՈՆ»Ի ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

«ՍԻՈՆ»-ի խմբագրությունը կը փորձէ ամբողջացնել եւ արդիականացնել բաժանորդներու ցանկը: Բաժանորդագրուեցէ՛ք Նոր շրջանի «ՍԻՈՆ»-ին, զոր կրնաք ստանալ նամակատան միջոցաւ եւ կամ այցելելով մեր կայքէջը:

Հաճեցէ՛ք ներքեւի կտրոնը յստակ եւ գլխաւոր տառերով ամբողջացնել եւ փութով մեր
E-mail: sionjournal@yahoo.com հասցէին ղրկել:

ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՍԻՈՆԻ

Անուն, Մականուն. _____

Տիտղոս. _____

Կազմակերպութիւն. _____

Հասցէ. _____

Կայքէջ. _____ E-mail address _____

Տարեկան բաժանորդագրութիւն՝ \$150 USD

NOTICE TO SUBSCRIBERS

The Armenian Patriarchate of Jerusalem is driving up a new updated list to its official periodical SION. To ensure that your name is on the list, you are kindly requested to fill in the form below and send it back to us, with your remittance as soon as possible. You can also write to our E-mail: sionjournal@yahoo.com.

Name, Surname. _____

Title. _____

Organization. _____

Address. _____

Annual Subscription \$ 150 USD

Send your checks to: Armenian Patriarchate of Jerusalem P.O.Box 14235 Jerusalem, Israel

Tel: +972 (0)2-6282331

Fax: +972 (0)2-6264861

E-mail: sionjournal@yahoo.com

